

ED. LAAMAN

DEMOKRAATIA JA DIKTATUUR

Ed. Laaman

KIVIX

OOR-EESTI KIRJASTUS TARTU

Duupum

ED. LAAMAN

DEMOKRAATIA JA DIKTATUUR

20569

U S LIIVIK
Raamatukogu

1976

32
3

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

Korrektor Th. Michelson.

2

156523

A-8812

Sissejuhatus.

Meie ülemineku ajajärku ei iseloomusta miski nii väga kui säärase ülemineku riigivormi sagedane esinemine, nagu seda on diktatuur.

Juba muistse Kreeka linnriikides, kust demokraatia pärit, s. o., kus iga vaba kodanik oli õigustatud turuplatsil avalikkude asjade arutamisest osa võtma ja riigiametitesse valitud saama, tuli ka ette diktatuure. See oli peamiselt VII ja VI sajandil e. Kr., kui hakkasid arenema tööstus ja kaubandus, varanduslikud vahed kodanikkude vahel kasvasid, kehvem rahvas — demos — aga alles liiga nõrk oli, et end otse maksma panna. Kihtide võitlust osavalt ära kasutades ja rahvahulgale toetudes haarasid siis üksikud isikud, enamasti auaahnemad või isemeelsemad ning rikkamad aristokraadid kogu võimu enda kätte, lõid vahel isegi terved dünastiad (nagu Pisistratiidid Ateenas). Neid kutsuti türannideks. Kuigi mitmed neist olid väljapaistvad valitsejad ja nende all rahva alamad kihid kosusid, tundus see võim oma vägivallaga, kahtlustamistega ja silmakirjalikkusega kreeklasele ikka mitteseadusliku usurpatsioonina, kutsus lõpuks enda vastu välja rahulolematuse isegi alamkihtides, kellele ta toetus, ja andis varsti aset kas täielikule demokraatiale või mõõdukamale aristokraatiale.

Muistses Roomas oli diktatuur põhiseaduslikult korraldatud erakordne asutis. Ähvardas riiki väliselt või sisemiselt mingi eriline hädaoht, siis otsustas senat, et on vaja diktaatorit, ja konsulid valisid selle mitte kauemaks kui 6 kuuks, kuna rahvaesindus oma kuu-

riates valimisi kinnitas. Diktaatorile alistusid ilmingimata kõik võimud, ka kõige kõrgemad. Oma tegevuse eest ei kandnud ta pärast ameti mahapanemist mingit vastutust.

Hiljem, terava kihtide võitluse ja vabariigi languse aegu sai Sulla' ja Caesar'i all diktatuur uue kuju: ta muutus erakordsest asutisest harilikuks ja osutus ülemineku astmeks vabariigist monarhiale.

Keskaegse Itaalia linnades oli fašismi kaugeks eelkäijaks rahvuslike ja paavstisõbraliste keskkihtide „parte guelfa“ — gvelfide erakond, kes võitles keisrisõbraliku feodaal-aristokraatia „gibelliinide erakonna“ vastu. Oma võimu teostas gvelfide erakond parteilise diktatuuri kujul ja sisekorra alalhoidmiseks seadis näit. Firenze XIV sajandil päris inkvisitsiooni sisse. Keisririigi lagunemisega ja linnade võistluse teravnemisega muutusid need erakonna diktatuurid varsti ainuisikulisteks diktatuurideks, türanniateks muistse Kreeka eeskujul: osavamad rahvajuhid või palgasõdurite ülemad „kondotjeerid“ haarasid kogu võimu enda kätte ja panid aluse absoluutsetele monarhiatele.

Nii oli diktatuur muistses Roomas põhiseaduslikult ettenähtud erakordseks võimukontsentratsiooniks suure hädaohu silmapilgul; diktatuur püsivama asutisena oli aga nagu väravateks — muistses Kreekas aristokraatiast demokraatiasse, muistses Roomas ja kesk-aeelses Itaalias aga vabariigist monarhiasse.

Uuemal ajal on diktatuurid sagedasti revolutsioonide järelnähtused. Revolutsiooni teinud kihid, tundes oma nõrkust, haaravad esiteks erakondliku diktatuuri järele, mis varsti muutub isikuliseks. Nii kujunes inglise revolutsioon puritaanide erakonna ja selle juhi — Cromwell'i diktatuuriks. Ameerika revolutsioonivõitluste aegu anti diktaatori õigused põhiseaduslikul teel vägede ülemjuhatajale George Washington'ile. Prantsuse revolutsiooni haripunktiks, kui teda ründas kuningate koalitsioon, oli jakobiinide erakonna diktatuur, mida teostas „avaliku julgeoleku komitee“ ja selle juht Robespierre. Seal tähendas diktatuur revo-

lutsiooni-valitsuse asetumist sõjaseisukorda kontrrevolutsiooniliste püüete vastu.

Erilise levingu said diktatuurid maailmasõjaga. Määratumas rahvaste heitluses teravnesid võimuaparaadid mõlemal pool tegelikult lõpuks diktaatorlikeks. Parlamentaarsed demokraatiad tegid selle arengu läbi märksa suurema painduvusega. Neis said tegelikudeks diktaatoriteks peaministrid: Clemenceau Prantsemaal ja Lloyd George Inglismaal, kes vastuvaidlematult enda kätte koondasid kogu riikliku võimu. Mitteparlamentaarsel Saksamaal sai aga tegelikuks diktaatoriks kindralstaabi ülem Ludendorff, mille tulemuseks oli alaline võitlus riigi sõjaliste ja tsiviilvõimude vahel ning riigi sisemine lõhestus, mis teda halvas kõige saatuslikumatel silmapilkudel. Ehk küll Saksamaa sõjaliselt hästi oli korraldatud ja tema väed kogu sõja kestes võitlesid vaenlase pinnal, osutus ta poliitiliselt nõrgemaks. Välispoliitikas ei osanud ta endale õigel ajal küllalt koalitsioonikaaslasi hankida. Sisepoliitikas ei jaksanud ta lõppvõitluseks mobiliseerida omaenda rahva kõiki kõlblaid ja ainelisi jõudusid. Seepärast jäi ta alla, niisama nagu ka Vene ja Austria autokraatiad.

Maailmasõja suurimaks tulemuseks oli autokraatiate kokkuvarisemine ja demokraatiate võit. Võitjate eeskujul omandasid ka maailmasõjast sündinud uued riigid demokraatliku riigivormi. Sedasama tegid ka võidetud endised autokraatiad.

See demokraatia võit oli liiga kiire, kui et ta igal pool oleks võinud olla püsiv. Mitmel pool hakkas varsti selguma, et demokraatial puudusid alles tema loomulikud alused. Riigid olid demokraatlikeks saanud mitte sellepärast, et alumised demokraatlikud kihid oleksid end oma jõuga maksma pannud, vaid sellepärast, et seni valitsenud ülemkihid olid sõjalises katastroofis ära pühitud. Mõnel pool õige pea, teisel aegamööda, hakkas selguma, et kihtidel, kes peaksid demokraatiat kandma, seks veel ei jätku tarvilist oskust, vilumust ega jõudu.

Maailmasõja tekitatud majandusraskuste tõttu see demokraatia kriis levis löödud riikidest ka mõnedesse erapooletutesse ja võitjatessegi riikidesse Vilumuse puudusel kannatavad selle kriisi all eriti uued riigid. Aga ka vanad võitjad demokraatiad tunnevad seda nn. „parlamentarismi kriisina“ mõningates poliitilistes raskustes.

Majandusraskustest katsutud maadel saab politika nn. etatistliku, s. o. riiklustamise suuna: kihid, kes vabas võitluses enam omaga välja ei tule, püüavad end maksma panna riigivõimu abil. Abicootamine riigilt muutub hüüuks „kõva käe“ järele ja lõpuks — diktaatori püüeteks, et, tõrjudes kõrvale teised abitahtjad, kindlustada seda abi iseendale väevõimuga. Kordub pilt, mida näha võib seaküna ümber: kui künal põhi paistab, ronib mõni sõjakam orikas kõige nelja jalaga sinna sisse, et teisi eemale tõrjuda ja kogu ülejääki endale kindlustada.

Enamlus.

Sotsialistliku ilmavaate vastuolu demokraatiaga.

Sotsialism oma puhtamal ja äärmisemal kujul pole mitte kogemata vastuolus demokraatiaga. Vahe pole mitte ainult tegelik, vaid ka põhimõtteline ja ulatub kummagi kõige sügavamate ilmavaatelistele alusteni.

Demokraatia eelduseks on Rousseau' järele rahva üldtahe (volonté générale). Kui seadust hääletatakse, siis ei küsita õieti mitte, kas seda heaks kiidetakse, vaid, kas see vastab üldtahtele, mida eeldatakse iga kodaniku tahteks.

Meie aja demokraatiate üldtahe avaldub rahvustundes ja riiklikus teadvuses. Kus see üldtahe puudub, seal pole demokraatiat olemas, sest hääletusel vähemusse jäänutel pole mingit põhjust pidada enamuse otsust maksvaks ka enda kohta.

Sotsialism lõhub rahva üldtahte, rajades oma õpetuse klassivõitlusele. Mida otsustab kodanlik enamus, seda ei pea proletariaat enda kohta maksvaks lugema. Marx ei tunnusta õieti riiki, vaid ainult klasse. Riik olla ainult valitseva klassi võimu aparaat. Sotsialismi lõppsihiks olla klassivõitluse kaudu maksmata panna proletariaadi diktatuur, mis ühiskonna sotsialiseeriks. Sotsialistlikus ühiskonnas, kus klassivahed on kadunud, kaduvat ühtlasi ka riik.

Politiiline vastuolu sotsialismi ja demokraatia vahel tuleb mõlema erinevast ilmavaatest.

Demokraatliku ilmavaate aluseks on individualistlik humanism. Temale on inimene kõigi asjade mõõt ja kõlbluse ülimaks reegliks on suure mõttetarga

Kant'i õpetus, et isik olgu sihiks, mitte abinõuks. Sealt siis „isiku ja kodaniku võõrandamatud põhiõigused“, millele rajaneb õiguslik kord. Rasketes võitlustes kesk-aegse teokraatiaga sai aluse südametunnistuse vabadus, millest järgnesid teised kodaniku vabadused. Demokraatia on salliv. Lugu pidades isikust ja tema südametunnistusest, tunnustab ta rahva enamuse otsuseid rahva suveräniteedi avaldusteks, olenemata sellest, mis sisu on neil otsustel. Ses mõttes on demokraatia formaalne. Ta ei määra ette oma sisu; see on rahvaenamusel vabalt otsustada.

Sotsialism ei tunnusta individualistlikku humanismi ega tunne ka sallivust. Marx'ile ei tähendanud rahva enamuse otsus midagi. Nimetuse „sotsiaaldemokraatlik erakond“ võtsid Marx'i järglased siis, kui nad Marx'ist juba kaugel ära olid.

Sotsialism ei saa lasta rahval vabalt otsustada, sest tal on omaenda siht, milles ta tahab rahvast otsustama viia. See siht tähendab talle kõike, nagu usklikule hingeõnnistus. Ses mõttes pöördub ta usuvabaduse juurest tagasi keskaja katoliikliku sundusliku riigiusu juurde. Ainuke vahe on, et usk pole tal taevane, vaid maine.

Sotsialism ei tunne rahva suveräniteeti, vaid ainult üht „äravalitud rahvast“, — see on proletariaat, ja sellestki ainult seda osa, kes on „õiges usus“, s. o. „klassiteadlik“, kes taotleb maailma lunastaja Messiasse ülesannet — hävitada kapitalism. Selle messianismi kõrval ei või sotsialism sallida midagi muud: ei usuvabadust, ei isiku- ja kodanikuõigusi ega õiguslikku korda. Vastupidi, ta peab kõigi keskaja inkvisitsiooni abinõudega võitlema „valeõpetuste“ vastu. Ta tahab kaikaga ajada kõiki oma paradiisi.

Ükski sotsialistlik unistus, mis inimessoole on lubanud kuldset õnneaega, pole talle lubanud vabadust. Thomas Morus'e „Utoopias“ oli inimese liikumisvabadus niisama piiratud nagu Nõukogude Venes kõige raskematel aastatel. Cabet' utoopias on olemas ainult valitsuse leht; vaba ajakirjandust ei tohi olla.

Sotsialism ei jäta mingit ruumi inimesjõudude va-

bale mängule. Ta tahab valitseda „totaalselt“ kogu inimese üle, mitte ainult tema keha, vaid ka hinge üle. Nagu keskaja kirik, tahab ta türanniseerida inimhinge intiimsemaid sügavusigi. Sellepolest on sotsialism teokraatlik. Ilmlik riik on vangistanud ja hukanud oma alamaid, aga vaimset alistumist pole ta nõudnud. See nõue on teokraatia ja sotsialismi oma, kes tahavad inimesi sisemiselt ümber dresseerida, et nad end nende sipelgapesas õpiksid õnnelikuna tundma.

Marx'i õpilased Lääne-Euroopas (nagu Kautsky ja Jaurés) on aegamööda pehmenanud tema diktaatori-õpetust. Ühes kapitalismi arenguga arenevad ka inimkond, tema humaansus, mis avaldub võitlusmeetoditeski: relvadega võitluse asemele astub võitlus hääletussedeliga õigusliku riigikorra alusel ja proletariaat, küpsemaks saades, võidab moraalselt enda poole rahva enamuse. Proletariaadi diktatuur muutub seega tavaliseks parlamentlikuks enamuseks.

Selliseks Marx'i pehendamiseks puudusid Venemaal eeldused. Tsaari Venemaa ei olnud õiguslik riik, kus oleks võimalik olnud rahulik poliitiline võitlus hääletussedeliga. Tsaarivõimu aluseks oli Bütsantsist pärit õigeusuline tsesaropapism. Tsarism seisis kõige lähemas sidemes õigeusu kirikuga. Tsaar oli mitte üksnes riigipea, vaid ka kirikupea. Vene rahvamassile oli „isake tsaar“ Jumala maapealne esindaja.

Selle usulise laadi tõttu jäi Vene tsaaririigile võõraks läänelik haritlaskond ja kodanlus. Juba Marx omal ajal arvas, et kui kord tsaarivalitsus kukub, siis Venemaal pole paratamata tarvilik hakata Lääne eeskujul veel kapitalistlikku arengut läbi tegema. Ja tõepoolest: kui tsaarivõim maailmasõjas kokku prahvatas, kukkus Vene riik nagu tühikusse, — tal ei olnud enam kandjat.

Lenin diktaatorina.

Küll olid mõned vene sotsialistide juhid (nagu Plehanov) Venemaalgi Euroopa eeskujul ette näinud orgaanilise kapitalismi edenemise parlamentliku demokraatia kaudu. Kuid enamlaste juht Lenin ei uskunud

sellesse edusse. Ta ei lootnud, et see edu kunagi võimule viiks tema ja ta partei.

Kuna Lenin aga ilmtingimata taotles võimu ja ei leppinud millegi vähemaga, siis eelistas ta poliitiliste võitlusviiside humaniseerimisele tagasihoidmatut ja leppimatut võitlust „nugade peale“, millele peavad alistuma kõik muud vaatekohad, ka kõlblus. Kõlblas on Lenin'i järele kõik, mis on kasulik vana korra hävitamiseks ja võimu vallutamiseks. „Moraali igavestesse juhtnööridesse meie ei usu“. Kommunistlik moraal tähendab võitlust proletariaadi diktatuuri kindlustamiseks.

Vene sotsialistidel oli Lenin'ist andekamaid juhte, kuid ei ühtegi teist nii iseloomulikku diktaatorit. Poolmongoli näoga Simbirski mõisniku poeg, keda vanema venna ülespoomine atentaadi eest keiser Aleksander III vastu juba keskkooli pingil täitnud lepitamatu vihaga, elas kogu oma kutselise revolutsionääri ja poliitilise pagulase kibedat elu fanaatilisele vihale. „See on inimene, keda valitseb viha“, ütles temast üks tema sõber. Töölise viha peremehe vastu, talumehe viha mõisniku vastu, soldati viha ohvitseri vastu, ikka oli viha seks kangiks, millega Lenin tahtis maailma ümber pöörata.

See otstarve pühendas talle kõik abinõud. „Isevalitseja, bürokraat, läbisaamatu kahtlustaja, ühekülgne ja kitsas põikpea, raudrusika-mees“ — need olid nimetused, millega Lenin'it kutsusid tema lähemad parteiseltsilised. Ja tema sõber Maksim Gorki kirjutas temast: „Lenin on erandliku jõuga mees ja tal on kõik „juhile“ tarvilikud omadused, ühtlasi aga ka seks tarvilik kõlbluse puudus ja isevalitseja halastamatu vaade rahvahulkade elule. Lenin hukkab oma rahva. Kuid see paratamatu kurbmäng ei eruta Lenin'it, dogmade orja, ega tema seltsimehi, kes on tema orjad, ei mingil kombel. Temale on elu selle kogu mitmekesisuses võõras; ta ei tunne rahvahulki; ta pole kunagi elanud rahva seas; ta teab aga raamatutest, millega võib viia hulkasid määratsuseni, millega võib üles piitsutada nende instinkte“.

Lenin'i juhtmõtted kuuluvad prantsuse revolutsioonilise sündikalisti Georges Sorel'i mõtteringi. Vägivalla kultust, mida mõtles Sorel („Reflexions sur la violence“), teostas Lenin. Humaansuse, mida vihas Sorel, tallas maha Lenin. Nii Sorel kui ka Lenin pidasid utoopiaks rahulikku enamuse võitmist parlamentlikus demokraatias. Mõlemad ei vihanud midagi nii väga kui parlamentlike sotsialistide „edubausku“.

Sorel tunnistab ainult niisuguste utoopiate tähtsust, mis mõjustavad tegelikku elu. Neid utoopiaid kutsub ta „müütideks“. Nagu rahvahulgad usuõpetusi alles müütide kujul suudavad omastada, nii ka poliitilisi õpetusi. Sealjuures pole tähtis, et müüt ei vasta tõele, — kui ta ainult rahvahulga liikuma paneb, s. o. endale tõelist usku leiab.

Proletariaadi müüdiks on Sorel'ile — üldstreik, klassivõitluse teravam kuju — tema „Napoleon'i lahing“. Seda otsustavad mitte mõistlikud kaalutlused, vaid vägivald, see ümbervaatomatu ja hoolimatu hoog, millega fanaatiline rühm taotleb oma võitu, nagu see sündis islami esimeses võidukäigus ja prantsuse revolutsiooni sõjavägedes. Seda lõppvõitlust ei pea proletariaat enam mõne palgakõrgenduse pärast, vaid uue müüdi, uue ajaloojärgu pärast.

Mitte mõistus pole see, mis võidule pääseb, vaid irratsionaalne usk. Mingi asi ei ärata seda usku nii väga kui otsene tegevus — „action directe“, otsene kallaletung. Seda otsest tegevust ei kannu hulgad, vaid väikesearvuline eliit, kelle jõud seisab tema usus ja organisatsioonis.

Ka selle eliidiõpetuse omastab Lenin Sorel'ilt. Temale on eliidiks kommunistlik partei, kes oma veendumuse ja organisatsiooni kindlusega olla ainuke õige proletariaadi juht ja esindaja, ka kuigi ta matemaatiliselt ei ole proletariaadi enamuse.

Sovettide riik.

Inglise filosoof Bertrand Russell, käinud Venemaal, ütles, et kui läänes kõneldakse proletariaadi dik-

tatuurist, siis võetakse proletariaati tõsiselt, diktatuuri aga ainult sõnakõlksuna. Vene enamlased mõtlevat aga just ümberpöörduvalt: diktatuuri täitsa tõsiselt, kõiges tema ilmtingimata valjuses, proletariaati aga sugugi mitte tõsiselt, — diktatuuri tõelikud juhid ei ollagi seal proletariaadist, vaid hoopis teistest kihtidest.

Tõeliseks diktatuuri kandjaks ei ole proletariaat, vaid kommunistlik partei. See ei olegi enam õieti partei, s. o. osa ühiskonnast, vaid ordu, s. o. monopoliline poliitiline organisatsioon, nagu keskajal mõõgavennaste-ordu Eestis. Ta ei salli enda kõrval ühtegi teist parteid, ja kui ta algul sunnitud oli mõnega koaleeruma (pahempoolsete sots.-revolutsionääridega), siis ainult seks, et kaaslast paremini laostada ja üle võtta.

Ka partei sisekorraldus on diktaatorlik-sõjaline: tegelik võim ei tule alt üles valimiste kaudu, vaid ülalt alla nimetuste kaudu. Kommunistliku partei põhikiri tunneb küll ainult kollegiaalseid asutisi, mitte aga nende esimehi ja juhatajaid. Selle anonüümiteediga tahetakse alla kriipsutada massi tähtsust ja kollektivismi. Ometi on see aparaat just oma sõjalise korralduse tõttu ikka esile tõstnud isikulisi diktaatoreid, kes, nagu Lenin Bresti rahu tegemisel ja uue majanduspoliitika „nep'i“ alustamisel, on partei ja tema kõige kõrgemate instantside vastuseisust hoolimata läbi surunud kõige raskemaid otsuseid.

Kommunistliku partei kõrval on sovettide valitus, nagu ka kutseühingud, kooperatiivid jne., ainult „ülekande rihmad“, mis viivad partei tahet massidesse. Nende ülesanded on ainult täidesaatvad. Nõukogude (sovettide) ülesandeks pole mitte, nagu parlamentides, valijate tahet organiseerida ja neid valitsema tuua, vaid ümberpöörduvalt — diktaatorite korraldusi alla viia elanikkude hulkadesse, kes on grupeeritud kutsete järele, et neid kutseid valitsedes valitseda inimeste üle.

Soveti valimised ei tähenda üldse mingi küsimuse otsustamist või mingi valitseva meeskonna vahetamist, nagu seda tähendavad parlamendi valimised. Soveti valimised tähendavad ainult valitsuse toetamist. Seks

on nad ka avalikud. Nad tähendavad umbes sedasama, mis nekrutite vannutamisele toomine. Seal pole midagi otsustada, seal jääb ainult kinnitada poolehoidu.

Sõna „valimine“ on seal õieti ebakohane, sest kuna teised parteid kandideerida ei tohi, siis polegi ju kedagi valida.

Et soveti valimised on ainult poolehoiuavaldus, siis ei saa ka valimisviis olla demokraatlik. Soveti valimiselt kõrvaldatakse juba ette väga mitut laadi kodanikud, kelle suhtes põhjust leitakse neid pidada ilmselt enamlusvastasteks. Demokraatiliste mõistete järele tuleks soveti valimisi pidada organiseeritud valimisvõltsimiseks.

Sovettide riik on mitte ainult klassiriik, vaid ta on ka klassidiktatuuri riik. Sellepärast ei taha ta endale ühtegi kitsendust teha, ei taha end mitte, nagu mõni demokraatlik riik, siduda omaenda seadustega.

„Diktatuuri olemus“, kirjutab Lenin, „seisab selles, et ta on võim, mis vahenditult taotleb mahasurumist ja pole seotud ühegi seadusega.“

Sovetivalitsus ei saa seepärast olla õiguslik riik. Ühelgi kodanikul ei saa seal olla õigusi riigi vastu. Elanikud on riigi jaoks, aga mitte ümberpöörduvalt, nagu seda õpetab individualistlik liberalism. Õigus pole siin kodanikkudest kõrgemal seisev mõiste, vaid on ka kommunistliku partei teenistuses. Seepärast pole kohtunikud Nõukogude Venemaal ei rippumatud ega asendamatud. Neid valitakse ustavamatest partei liikmetest teatavaks ajaks ja nad peavad mõistma kohut mitte seaduse, vaid oma „revolutsioonilise südametunnistuse“ järele, mis neile lähtsamatel juhtudel ka partei kõrgemalt instantselt üksikasjaliselt ette kirjutatakse. Kuulus anekdoot „Berliinis on veel kohtunikke“, kus kuningas pidi möldrile alla andma, pole Nõukogude Venemaal üldse mõeldav. Moskva kohtunik loobus nõudmise õigeksmõistmisest — olgugi et selle kõigiti põhjendatud leidis olevat — ainult sellepärast, et see rikkus tööliste-diktatuurikandja huvisid.

Nagu enamlus eitab rahvavalitsust, nii eitab ta ka rahvaste enesemääramise õigust. Seda „väikeko-

danlikku eelarvamist“ on kommunistlikust eeskavast mitmel parteikongressil tahtud hoopis ära kaotada, kuid Lenin'i vastuseismisel jäeti sinna taktilistel põhjustel, et muulasi nii väljas kui ka seespool mitte liiga tagasi kohutada. Rahvuslikku politikat ajab enamlus ainult niivõrd, kuivõrd see kasulik on enamlise kihutuse korraldamiseks. Kuna tegelikuks võimukandjaks on kommunistlik partei, kes on „jedinaja i nerazdelnaja“ (ühine ning jagamatu), siis on nõukogude „liidud“ ja „föderatsioonid“ ainult paberil, mida tõendavad ka rahvuslike nõukogude vabariikide valitsuste sagedased vahetused Moskva poolt ning Skrõpnik'u, Liidu rahvakomissaride nõukogu Ukraina-poolse abiesimehe hiljutine enesetapmine „rahvusliku kontrrevolutsiooni“ süüdistuste pärast.

Õiguskorra eitamine sunnib Nõukogude Venemaad eitama ka rahvusvahelist õigust. See pole temale rahu õigus, vaid ainult vahevalu õigus. Sellepärast ei tunnusta Nõukogude Venemaa ühtegi instantsi, kes vähematki pretensiooni omab rahvusvahelistes suhetes õigust mõista, — ei Rahvasteliitu ega Vahekohut.

Nõukogude Venemaa ei ole üldse riik harilikus mõttes, sest tema suveräniteet ei kuulu riigile, vaid parteile ja klassile. Sellest järeldab ta ka enda interventsiooni õigust igal pool võõrsil, kus on puudutatud tema parteisse või klassi kuulujate huvid.

Diktatuur majanduses.

Kõige järjekindlama diktatuuri kandjana usub enamlus oma riigi omnipotentsi — kõikvõimsust — ka majanduse alal. Eramajanduse likvideerimine ja asendamine riikliku või ühiskondliku majandusega on olnud talle ikka ainult oportuniteedi küsimus. Ta algas a. 1917 sellega, et suuremaise ettevõtteisse saatis oma komissarid, nn. tööliste kontrolli selle tagamõttega, et need õpiksid seal majandust juhtima. Pankade ja vabrikute riigistamine järgnes siis seega, et komissarid astusid omanikkude kohtadele. Talupidajad kohustati andma kõik oma saadused kindla hinnaga riigile (razverstka).

Selt riigistamiste politikalt järgnes 1921. a. nälja aegu taganemine — „uus majanduspolitiika“ („nep“): vabakaubandus sai jälle lubatavaks, talupoeg tohtis oma saadusi peale riigile äraantava kindla maksu („prodnalog“) jälle vabal turul müüa. Hakkasid tek-kima jälle tööstuse ja kaubanduse eraettevõtted. Riik rahuldus seega, et jättis oma kätte suurtööstuse „kom-mandeerivad kõrgused“.

„Nep“ arenes aga ilmses vastuolus kommunistliku diktatuuriga. Kuigi Lenin oli lubanud nep'i „kauaks ja tõsiselt“, sai varsti pärast tema surma selgeks, et need kaks asja — kommunistlik diktatuur ja nep — teineteisega koos püsida ei või, vaid emb-kumb peab teise ära neelama. Kas muudab nep sovettide valitsuse harilikuks kodanlikuks riigiks või peab kommunistlik diktatuur lõpu tegema nep'ile.

Lenin'i järglastest nõudis Trotski nep'i likvideerimist, järsku politikat talurahva vastu, Venemaa kiiret industrialiseerimist ja maailmarevolutsiooni kihutuse forsseerimist. Tema kavast vaimustus iseäranis kommunistlik noorus, keda nep'i areng ähvardas võimukao-tusega ja tänavalepaiskamisega. Kommunistlikes rin-ges tekkis „generatsioonide võitlus“, täitsa analoogiline generatsioonide võitlusega mõnes fašistlikus liikumises.

Ehk küll Lenin testamendis oma pärijaks oli mää-ranud Trotski' kui enda andekama abilise ja Stalin'i eest otsekohe hoiatanud, läks diktatuur edasi Stalin'ile, partei peasekretärile, kes end seks kangutas partei-aparaadi abil. Lenin'it austati veel kui jumalust, aga tema võim oli kadunud ühes tema surmaga.

Stalin teostas Trotski' eeskava, niivõrd kui see Venemaasse puutus: lõpetas nep'i, kollektiviseeris talu-rahva, püüdis Venemaad „viisaasta plaanidega“ indus-trialiseerida. Kuid maailmarevolutsiooni plaanid oli ta sunnitud tagaplaanile jätma, valides „sotsialismi ühel maal“, või nagu Trotski seda nimetab, riigikapi-talismi. Seega teostus „stalinismi“ ärapöördumine Marx'i internatsionalismist ja tegelik lähenemine fašist-likule ning rahvussotsialistlikule mõtteilmale.

Kõigist ohvritest hoolimata pole omnipotentne dik-

tatuuririik siiski majandusega jaksanud valmis saada. Pääsenud kiirest laostumisest nep'i kaudu, kannatab sovettide riik aegapidise laostumise ja „ümbersündimise“ all riigikapitalismi kaudu, kes mürgistab oma kapitalistliku individualismiga tema kommunismi ja kivineva bürokraatiaga tema usuhuugu. Et bürokraatliku kivistumise juures siiski saavutada võimalikult suuremat tööviljakust, on palkade diferentseerimine viidud kaugemale kui üheski kapitalistlikus riigis, ja esialgne kommunistlik ideaal — ühesarnasus — on kuulutatud väikekodanluse eelarvamiseks. Majanduse planeerimistest on tulnud ääretu segadus ja alalisest teravast alaproduktsioonist on maa ajutiselt välja jõudnud ainult neil nep'i ajajärkudel, kus ta kõige kaugemal on olnud kommunismist.

Diktatuuri äpardumisega kõige otsustavamal rindel — majanduses — on ka diktaatorlik partei ise, hoolimata kõigist „puhastustest“, tegelikult kolmeks lagunenud: pahemal tiival trotskistlik vastasrind, kes püüab elustada esialgset maailmarevolutsiooni romantikat; paremal tiival Rõkov'i „oportunistid“, kes tahavad tagasi pöörduda nep'ile. Valitsev Stalin'i vool peab nende kahe vahel tasakaalu administratiiv-terroristlikkude vahenditega ning hoiab riigiaparaati vee peal rahvahulkade elatisstandardi ennenägematu allasurumisega.

Seega on Stalin'il korda läinud kindlustada siseriigis suhtelist stabiilsust. Kuid sealjuures kannatab Venemaa kasvava nõrkuse all, mida tunnustab ka tema välispolitika vaiksena jäädud toon. Lootuses saada maailma majanduskriisi suuremaks kasutajaks, on Venemaa saanud maailmakriisi üheks kartlikumaks kannatajaks.

Fašism.

Parlamentarismi karikatuur endises Itaalias.

Teine suurriik, kus maailmasõja vapustuste tagajärjel diktatuur valitsema pääses, on Itaalia.

Kultuuritasemelt lähenevad tema rahvahulga Vene omadele. Pooled elanikud olid kirjaoskamatud. Ilma oma metallideta ja söeta mäginine maa on vaene. Sajandeid tükeldatud olnud võõraste võimu all, kehas ta ajaloolist paradoksi: üks kõige varem tsiviliseeritud rahvastest — liiga noore ja traditsioonideta riigiga. Ühistunne oli liiga nõrk, iga nurga partikularism liiga tugev.

Nimeliselt valitses liberaal-demokraatlik riigikord; just enne sõda olid esimesed üldvalimised. Tegelikult maksis parlamentarismi karikatuur. 1880-ndatest aastatest saadik polnud parlamendis üldse erakondasid, vaid valitses nn. „transformismo“: peaminister valis oma kaastöölisi kust pinkidelt tahes. Erakondi asendasid isiklikud sõpruskonnad, keda ei juhtinud ükski poliitiline idee.

Rahvas oli ilma poliitiliste huvideta ja vaatäs valitusele kui asutisele, kes oleleb rahvast täitsa eraldi ja rahva verd imeb omaenda otstarveteks. Suurt osa maad, eriti Lõuna-Itaalias, valitsesid tegelikult röövliibanded „camorra“ ja „mafia“. Et parlamenti valitud saada, pidi kandidaat muretsema kohalikkude mõjukamate bandiitide toetuse.

Varjatud kujul valitses diktatuur juba ammu enne fašismi. 1901—14 oli diktaatoriks ideetu, kuid

osav Giovanni Giolitti, kes kõige suuremat mikskipanu ilmutas avalikule arvamisele ja kõige häbematumal kombel võltsis valimisi, oma mehi ikka uuesti parlamenti tagasi „roteerides“. Tema juhtsõnaks oli: Kui mul parlamendis on ühe häälegagi enamus, siis on mul ükskõik, mis rahvas arvab.

Itaalia aadel oli dekadentne ja seisis avalikust elust kõrval. Ainukesteks organiseeritud erakondadeks olid sotsialistid ja hiljem ka katoliiklik rahvaerakond (popolari), kuid mõlemad asusid riigiga vastasrinnas. Oma äärmiste voolude ülekaalult sarnanes Itaalia töölisliikumine Vene omaga.

Pika kõhklemise järele oli Itaalia end sõtta seganud liitriikide poolel, kuid sõda tõi talle ainult rea lüüasaamisi. Kui viimaks keskriigid kokku langesid, tuli uus pettumus: Ameerika ei tunnustanud Itaalia salalepingut Inglis- ja Prantsusmaaga, mis Dalmaatsia ranna oli lubanud itaallastele. Ei aidanud seegi, et Itaalia delegatsioon protesteerides Pariisi rahukonverentsilt lahkus. Itaalia sai võidusaagiks väikesed maaosad, mis ta ilma sõdimatagi oleks saanud tasuna erapooletuse eest. Tema pool miljonit poega oli sõjas langenud asjata.

Kogu meelekibedus pöördus interventsionistide vastu. Rahutused läksid ülekäte. Sotsialistide kihutus võttis ikka enamlisemat kuju. Kuna töölised hakkasid omapead vabrikuid vallutama, levisid maal agaararahutused ja talumees oma teiste pühameeste seas palvetas uuele pühakule, keda kutsus San Lenino'ks ja kes pidi jagama maid. Valitsus oli halvatuses pea kaotanud ja välislehed saatsid Itaaliasse erikirjasaatjaid, kes igapäev ootasid enamlist riigipööret.

Korra jaluleseadmiseks jõuetu, katsus valitsus end vee peal hoida järeleandmistega sotsialistidele. Väejooksikud amnesteeriti, ja kui ohvitseridele tänavatel hakati liiga sagedasti kallale tungima, siis kästi neil väljaspool teenistust käia erariides. Isegi sõjamälestusmärke ei julgetud enam kanda —, siis tungiti kallale. Streigiti kõige fantastilisematel põhjustel. Veroonas kuulutati seepärast välja üldstreik, et üks

enamlane oli end kogemata õhku lasknud omaenda pommiga.

Kuna valitsus viibis halvatuses, hakati enamlise laine vastu võitlema omaabi teel.

Fašismi süünd kodusõjast.

Benito Mussolini oli pahempoolsete sotsialistide ja antimilitaristide juht, kes tagandati 1914. a. sotsialistide peahäälkandja „Avanti“ peatoimetaja kohalt ja parteistki sellepärast, et ta äkki hakkas jutlustama sõttasegamist. Sõja õhutamiseks asutas ta 1915. a. lõpul omaenda lehe „Il Popolo d' Italia“ ja pärast sõja lõppu 1919. a. märtsis 150 mehest oma esimese võitlussalga „Fascio di Combattimento“. („Fasces“ tähendab muistset Rooma liktorite kokkuseotud vitsakimpu kirvega, mis sümboliseeris riigivõimu; itaallastel tähendab fascio iga poliitilist liitu.)

Esimesest poolteisest sajast fašistist ei saanud kümmetki hiljem tuttavamateks nimedeks. Selle vastu hulk neist taganes hiljem fašismist, kui see läks sõjakaks. Truuks jäi ainult peotäis unistajaid ja hulk juurteta ja teenistuseta desperaadosid, kes kõigeiks valmis.

Politikast oli neil väga vähe aimu. Fašismi esimesse valimisnimekirja saadi suure vaevaga 19 nime. Muusikamees Toscanini sõdis käte ja jalgadega vastu, et teda nimekirja ei võetaks, — tema arvates pidi see juba tähendama parlamendi liikmeks olemist, ja seks jätvat vähe aega tema elukutse, mis teda sagedasti sundivat välismaale. Lõpuks suutis teda nõustuma panna futurist Marinetti, teine kandidaat nimekirja eestotsast, kes tähendas, et ta ju Ameerikast oma arvamised parlamendi esimehele võiks telegrafeerida.

Mussolini' peajõud ei seisnud politikas, vaid „müüdi loomises“ Sorel'i mõttes. Üks Mussolini' austaja (Dr. G. W. Eberlein: „Der Weg zum Kapitol“, Berliin, 1929, lk. 47) peab Mussolini' esimeseks ja kõige

suuremaks riigimehe-teoks seda, et tal õnnestus austria-ungari revolutsiooni aegset Itaalia vägede vastupanuta edasimarssi hoolimata prantslaste pilgetest oma rahvale mälestusse raiuda kui „maailma ajaloo kõige suuremat võitu“ („Vittorio Veneto“). Seda müüti vajasid itaallased hädapärast. „Võitja“ Itaalia tundis end lööduna. Müüt pidi kriitilisel silmapilgul tõstma itaallase kokkuvarisevat eneseusaldust ja rahvuslikku uhkust.

Ennustades „demokraatia hüpertroofia“ ajajärku, andis Mussolini oma esimesele fascio'le demokraatliku ja sotsialistliku eeskava. Seal nõuti detsentraliseeritud vabariiki, senati, poliitilise politsei ja üldväeteenistuse ära kaotamist, aktsiaseltside ja pankade riigistamist ning maauuendust. Kuid poolehoid oli algul väga väike: 1919. a. valimistel ei saanud fašistid ainustki kohta. Mitte piirdudes sotsialistliku eeskavaga, löid fašistid agaralt kaasa enamlist laadi rahutustele, streikidele ja vabrikute vallutamistele 1919.—1920. a. Esimest vabriku vallutamist juhtis koguni Mussolini ise.

Uut lisa said fašistid luuletaja D'Annunzio' vaba-tahtlikest („arditi“), kes omal käel olid okupeerinud Fiume, et seda mitte lasta Jugoslaavia kätte minna. D'Annunzio' eksootilisest luulelennust said fašistid oma teatraalse maigu ning muistse Rooma (mõni kinnitab — Rooma vabakslastud orjade) tervitusviisi.

D'Annunzio mõtles välja fašistide sõjahüü: „Eia-eia-alala!“ Ja D'Annunzio'lt on ka fašistide isemoodi „vastulaulud“, vastastikused bombastlikud kõnelused juhi ja rahva vahel, mida Mussolini hiljem järele tegi kõigil Itaalia turuplatsidel:

- Kellele kuulub tulevik?
- Meile!
- Kellele kuulub Fiume? Kellele Itaalia?
- Meile!

Prantsuse parlamendis langes siis mürgine sõna „karnevali Caesar'ist“ ja mõnedki välismaalased hakkasid kahtlema, kas Itaalia uuestisünd polnud mitte ajalooline eksitus.

Kui vabrikute vallutamine enamlaste poolt oli isenesest nurjunud, sest et nad tööd jätkata ei suutnud, algas maal reaktsioon. Nüüd tegi Mussolini äkilise pööraku enamlastest enamlaste vastaste poole. 1920. a. sügisel oli fašistidel esimene tegelik kokkupõrge oma seniste kaasmässajatega. Mitmel linnavalimisel olid võitnud sotsialistid ja kommunistid. Bolognas pühitsevad nad sündmust üldstreigiga ja tapsid selle puhul paar mittesotsialistlikku linnanõunikku. Fašistid, keda seal oli mõnisada, toetatud kodanlikest olluseist, tungisid siis raekotta, ajasid sotsialistid välja ja lõhkusid mõne punaste asutise. Alles siis segas valitsus viimaks vahele, saatis linnavalitsuse laiali ja määras omalt poolt komissari.

Oleks Giolitti' valitsus talitanud, nagu valitsus talitama peab, s. o. korra ise jalule seadnud, siis poleks fašism kunagi Roomas võimule saanud. Kuid seks ei jätkunud Itaalia valitsustel selgroogu. Piirduti sellega, et anti fašistidele tegevusvabadus ja need, saades finantstoetust suurkodanluselt, alustasid oma relvastatud salkadega korralikku kodusõda sotsialistide ja kommunistide vastu, milles langes üle 1000 fašisti.

Kõige suurema osa fašistidest moodustasid mitmesugused rahulolematud. Siin võis igauks välja sõimata oma kibedust ja viha. Vägivald ja ägedust loeti siin voorusteks. Kaklusvalmite landsknehtide kõrval, kes oma röövimishimuga tuletasid meelde Wallenstein'i laagrit, seisis põhjakõrbenud „äpardid“, võõraste-leegioni tüübid. Rööviseloomude kõrvale seltis seiklushimuline noorus. Lihtsameelsed maamehed lõhkusid erilise innuga sotsialistlikke kooperatiive, sest neile oli kinnitatud, et need põllusaaduste hindu alla suruvad. Nende kõrval unistasid ülikultiveeritud haritlased, futuristid ja natsionalistid pöördest, mis muudab Itaalia ühe hoobiga vägevaks ilmariigiks; Itaalia aristokraatia blaseeritud „kuldne noorus“, kes endale küllalt peeneks ei pidanud töötada, leidis lõpuks fašistina endale seisusekohase ameti.

Oma löögijõu said fašistid väikekodanluselt, eriti noorsoolt, kel oli palju seiklushimu, kuid mitte kindlaid

politilisi vaateid. Kodusõja kestes sündis aga fašistide lähenemine rahvuslastele, kes olid peamiselt haritlaste rühm oma vaimsete juhtidega, nagu Corradini, Federzoni, Rocco, ja kel oli ammu väljatöötatud ideoloogia, mille alused täitsa vastandid Mussolini' esialgsetele põhimõtetele: natsionalism, imperialism, antidemokratism, aristokratism, religioon, monarhia. Lähenemine sündis nii, et fašism andis inimmaterjali ja natsionalism ideed. Seega teostus fašismis kõva pöörak paremale poole. Fašismi 1921. a. eeskavast oli juba 1919. a. sotsialism ära auranud. Selle asemel esinesid mõningate sotsiaalseaduste ja väikeomanduse kaitse kõrval juba puhtkodanlikud nõudmised, nagu raudteede ja telefoni denatsionaliseerimine, riigi autoriteedi tõstmine. Fašistlik partei korraldati vabatahtlikuks miilitsaks, millel sõjalised juhtmõtted: kord, distsipliin, hierarhia.

Et sotsialismi nüüd valimistelgi lüüa, saatis Giolitti 1921. a. parlamendi laiali ja läks valimistele kodanliku blokiga, kuhu kuulusid ka fašistid. Sotsialistid, kellest vahepeal kommunistid lahku olid lõonud, kaotasid tõesti, kuid võitis juurde katoliiklik rahvaerakond, ja kodanliku bloki koostööd parlamendis segasid väikesearvulised, kuid rahutud fašistid. Nii tekkis parlamendis jälle ebakindel seisukord, valitsused jäid nõrgaks ja püsimatuks, Mussolini aga oskas teadmatuses hoida teisi erakondi oma politika tõelise sihi, võimu monopolilise vallutamise üle nii kaua, kuni kätte oli jõudnud silmapilk võimuhaaramiseks.

Mussolini teadis niisama nagu Giolitti'gi, et avalik arvamine Itaalias midagi ei tähenda. Oli ainult kolm võimu, keda ta arvestas: kuningas, sõjavägi ja kirik. Neist olid riigipöörde juures tähtsad kõigepealt kuningas ja sõjavägi.

Sõjaväe suhtumine fašismisse polnud just kõige sõbralikum. Kui 40 000 mustsärki 1922. a. oktoobris Rooma marssis, ütles ülemjuhataja marssal Badoglio: „Ainult viis minutit kuulipilduja tuld ja fašismi ei ole enam!“ — Mõned kokkupõrked vähemates linnades näitasid, et marssalil oli õigus.

Fašismi võidu otsustas kuningas, kellele peale käisid parempoolsest riigipöördest unistanud aristokraadid. Kuningas loobus sõjaseadust välja kuulutamast ja kutsus Mussolini' peaministriks.

Võimu vallutamiseks olid fašistid teostanud kõik oma sihid. Rahvuslastega ühtesulamine 1923. a. algul andis fašistidele jälle uusi sihte. Siit peale ühendas erakond mõlemate nimetused: rahvuslik fašistlik erakond (PNF). Mussolini, kes veel enne liitumist oli kinnitanud oma ustavust demokraatiale, pöördus nüüd juhtmõttele: Kõik võim fašistidele!

Et parlamendi enamust maha murda, andis Mussolini 1923. a. detsembris uue valimisseaduse: suhteliselt kõige tugevam erakond, kes oli kogunud vähemalt 25% kõigist häältest, saab preemiaks $\frac{2}{3}$ kõigist kohtadest. Need $\frac{2}{3}$ kohti said 1924. a. aprilli valimistel muidugi fašistid. Kõige rohkem häáli said nad Lõuna-Itaalia ringkondades, kus kõige rohkem kirjaoskamatu, poliitiline ükskõiksus ikka kõige suurem olnud ja kus kohad ikka valitsusele läinud. Itaaliagi olude kohta sündisid need valimised erakordselt suure korrupsiooniga ning vägivallaga. Nagu ütleb kuulus ajaloolane Guglielmo Ferrero, olid kõik vastasrinna erakonnad kammitsasse köidetud. Ainult valitsuserakond tohtis kõnelda, liikuda, üleskutseid trükkida, koosolekuid pidada, posti ja telegraafi kasutada. Kus valijate terroriseerimisest ei jätkunud, seal parandati valimiskastide aritmeetikat.

Fašism muutub „totaalseks“.

Kui sotsialistlik rahvasaadik Matteotti 30. mail 1924 parlamendis paljastas neid valimisvõltsimisi, leiti ta hiljem tapetuna. Tapjad olid fašistid; tapmisloosse olid segatud väga kõrgel seisvad fašismi juhid.

Fašismisse oli kogunenud hea hulk seiklejat ollust, keda monopoliline võim kokku meelitas. Vastasrind nähes, et niikuinii midagi pole ära teha, lahkus parlamendist, nõudes fašistliku miilitsa laialisaatmist ja õigusliku korra uuesti jäluleseadmist. Mitmed Mussolini' toetajad, nagu endised peaministrid Salandra,

Orlando, Giolitti, läksid vastasrinda üle. Ka rinde-
meeste liidud pöördusid fašismi vastu, pärast seda kui
1924. a. oktoobri võidupühal fašistid neid mitmel pool
tuntavalt olid haavanud.

Sellest kriisist, kus vastasrinna juhtide tapmised
vaheldusid atentaatidega Mussolini' vastu, sai fašism
üle, põletades kõik sillad, mis teda ühendasid õigusliku
korruga, muutudes piiramata diktatuuri võimuks, lae-
nates enamluselt parteidiktatuuri ning „totaalse riigi“
praktika. Otsekohe enamluselt võeti järgmised juht-
mõtted:

1. Ametliku valitsuse üle loodi parteivalitsus —
ministrite kabineti üle fašistlik suurnõukogu, mõlemad
osaltpersonaaluniooniga seotud.

2. Parteiasutiste valve riigiasutiste üle.

3. Totaliteet. Fašism nagu enamluski muutub par-
teist monopoliliseks orduks, riigistades kogu ühiskonna
eneseavaldused ja maha surudes kogu seltskonna elu,
mis ei ole fašistlik.

4. Õiguskorra ärakaotamine. Seadusiandev, täide-
saatev ja kohtuvõim on üksteisega segatud, seaduse-
andlus täidesaatvale võimule alistatud, kohtu rippu-
matus piiratud.

5. Kõik omavalitsused, kas kohalikud või kutseli-
sed, ära kaotatud või riigiorganiteks muudetud.

6. Ajakirjanduse vabadus ära kaotatud ja ajakir-
janikud riigistatud.

7. Ülikoolide autonoomia kaotatud ja ülikoolid „pu-
hastatud“. Noorsookasvatus on riiklik monopol. Seda
teostatakse naistelgi sõjalises vaimus.

Fašism erineb enamlusest selles, et otsekohe-
semalt toonitab isikulist diktatuuri. Mussolini on ühtaegu
valitsuse pea ning „juht“ (duce). Tema isik on sama
puutumatu nagu kuningalgi. Oma kätte ühendab ta
sagedasti hulga ministeeriume.

Fašismi ilmavaade.

Fašistliku riigi põhialused formuleeris a. 1925
fašistlik kohtuminister, endine natsionalist prof. Alf-
redo Rocco: Fašistlik riik on täielik vastand liberaal-

demokraatlikule riigile, mis on individualistlik ja peab isikut ühiskonna lõppsihiks. Fašism pöörab hoopis ümber Kant'i kuulsa vormeli, et isik on otstarve ega või olla abinõu muuks otstarbeks. Fašistlik riik on absoluutne suverään, millele kõik peab alistuma.

Rocco't vaimustab Machiavelli'i brutaalne künism, mis avaldub juhtmõtetes: Kes tahab kõrgemat võimu, peab haarama seks tarvilikud vägivalla-abinõud. Võidetud seisukohta peab kindlustama seega, et oma pooldajad relvastatakse. Kui rahval pole usku oma valitsejasse, siis tuleb teda vägivallaga sundida uskuma. Mõistlik valitseja pole kohustatud oma sõna pidama, kui enam pole põhjusi, mis andsid tõuke lubaduseks.

Fašism eitab rahva suveräniteeti. Rahvahulkadel ei või olla oma spontaanset tahet, veel vähem võivad nad spontaanselt valida oma esindajaid. Fašistlik riik on autoritaarne riik. Ta ei ole mitte demokraatlik, sest et ta ei anna rahvale suveräniteeti. Ta on demokraatlik ses mõttes, et ta seisab tihedas kontaktis rahvaga.

Fašistliku riigi põhiasutiseks on fašistlik erakond, monopoliline poliitiline organisatsioon, kes juhib kogu riigi tegevust ning toetub oma sõjalisele organisatsioonile, miilitsale.

Riik — see on politsei, ütleb Mussolini. Fašistlik riik on nagu enamlinegi äärmuseni arendatud politsei-riik, mis oma politseiliste asutistega tungib igale poole, valvab kodaniku iga sammu järele ning püüab kontrollida isegi tema meelt ja mõtteid.

„Korporatiivne ühiskond“.

Nagu enamlus, nii riigistas ka fašism kutseühingud. Fašism tunnustab fašistlikud kutseühingud avalikkudeks asutisteks, juriidilisteks isikuteks, kellel on õigus võtta makse ja teha korraldusi kõikide kutseühingute kohta, ka nende kohta, kes ei kuulu fašistlikku kutseühingusse.

1927. a. anti nn. Carta del Lavoro, millega riik kindlustas endale ülemvõimu kihtide ja kutsete klassi-

võitluses. Kutseühingute kui juriidiliste isikute omavahelisi suhteid reguleerivad nn. korporatsioonid, mis on riiklikud asutised majanduselu juhtimiseks. Kõik sotsiaalsed vahekorrad on nende lahendada. Streigid ja lokaudid on omavoli-aktidena valjult keelatud.

Nagu ütleb korporatsioonide looja Bottai, on nende otstarbeks riigi suveräniteedile alistada kutseühingud, mis jäetuna omaette, võiksid pöörduda ka riigi vastu. „Alles korporatiivse riigina muutub fašistlik riik tõeliselt suveräänseks riigiks. Ta teostab seega riigi majandusliku ühtluse, esinedes seega kõige täielikuma riigi tüübina. Alles tema kindlustab itaallaste ühtluse vaimu, mis ka 1870. a. territoriaalsest ühendamisest saadik olnud itaallastes väga nõrk, kuna riiki peeti millekski endast võõraks mitte ainult töölikihtides, kes seetõttu langesid kergeks saagiks sotsialistidele, vaid ka keskkihtideski, kes andsid sotsialistidele juhte.“ Itaallaste nõrk poliitiline teadvus ja majanduslikud raskused, ütleb Bottai, andnud fašistidele erilisi põhjusi karta modernse riigi vastuolulise struktuuri hädaohte.

Riigi suveräniteet majanduse üle on seega fašismil enamlusega ühine. Vahe on aga selles, et enamlusel see suveräniteet on piiramata, fašismil piiratud. Enamlus on oma antiindividualismis järjekindel kuni lõpuni: ta ei tunnusta üldse eraomandust ja isegi „nep'i“ aegu võttis seda ainult paratamatu pahena. Majanduse alal on aga fašism vastuolus iseendaga: siin tunnustab ta individualismi, mida mujal eitab. Ta tunnustab eraomandust ja kõike, mis sellest järgneb. Vaatamata pealekäämistele on fašism loobunud stabiliseerimast hindasid ja määramast palga alammäärasid. Sel alal kerkib fašismis ikka jälle võitlus, kui majanduskriis vapustab sotsiaalseid vahekordi. Fašistlik omnipotents taganeb kapitalismi ees ilma võitluseteta. Vastupidi sellele, mis arvab Bottai, ei ole fašistlik riik ses mõttes mitte kõige täiuslikum, s. o. kõige suveräänsem, kõikvõimsam riigi tüüp. Seda on enamlus. Fašism on poolik enamlus; enamlus on viimsete konsekventsideni viidud fašism.

Ei saa seepärast öelda, et fašism oleks lahendanud mingi sotsiaalküsimuse. Ta ei ole majanduslikke vahekordi üldse puutunudki. Ta on oma politseilise jõuga ainult kindlustanud relvastatud rahva klasside vahel.

Fašismi sugulus enamlusega.

Fašismi sugulus enamlusega ilmneb ka ühistes õpetajates. Mussolini tunnistab ise, et ta kõige rohkem on õppinud Georges Sorel'ilt. Selle õpetused vägivalla tähtsusest, sotsiaalsetest müütidest, juhtivast eliidist, vähemuse valitsusest kasutas Mussolini ära. Ainult oli ta osava kondotjeerina küüniliselt-elutargalt osanud täitsa muuta nende otstarvet: mida Sorel jutlustas kapitalismi kukutamiseks, kasutas Mussolini kapitalistliku korra alalhoiuks. Isegi Sorel'i sündikalism leidis seks ootamatut ärakasutamist fašistlikes korporatsioonides.

Mussolini on ikka suurt huvi üles näidanud Nõukogude Venemaa vastu, kelle valitsemismeetodeid ta mõneski tükis, kuigi pehmendatud kujul, järele aimab ja kellega ta kõigist Euroopa riikidest on ikka seisnud pea kõige sõbralikumas vahekorras.

Kuid Mussolini' õpetajate seas oli ka keskaegsete Itaalia türannide suur õpetaja Machiavelli, kes kinnitas, et mitte rahva tahe ei kindlusta riigivõimu, vaid alles riigivõimust järgneb tema pooldamine. Machiavelli' mõttes toimis Mussolini, kui ta ateistina ära kasutas katoliku kiriku rahva autoritaarseks kasvatamiseks, lõpetades vana tüli Itaalia ja paavsti vahel Laterani lepinguga; sealsamas aga kirikule vastu astus, kui see omal käel tahtis noorsugu organiseerida.

Viimase aja kodanlikest valitsejaist on Mussolini'l kõige suurem sarnasus Napoleon III-ga. Mõlemad algasid sotsialistidena, mõlemad esinesid siis kodanluse päästjatena kodusõjast, mõlemad muutsid oma valitsuse kõikkvõimsaks politseivalitsuseks, toetudes sisepoliitikas keskkihitidele, kinnitades oma riigipöördeid plebistsiitidega, harrastades suuri avalikke ehitisi ja välisilmas ajades imperialistlikku prestiiži-politikat, mis

murdis Napoleon III-ndal viimaks kaela. Uue Itaalia sõjalisest jõust arvab niisugune asjatundja, nagu kindral Ludendorff („Weltkrieg droht am deutschen Boden“), et uue maailmasõja esimeseks vaatuseks Inglise-Itaalia-Saksa ja Vene ja teiselt poolt Prantsusmaa ja selle liitlaste vahel saab olema itaallaste purustamine. Ainuke suurem vahe Mussolini' ja Napoleon III vahel seisab selles, et Napoleon III ei eitanud demokraatiat nagu Mussolini, vaid püüdis ainult orjastada teda.

Fašistlik parlament.

Kuna võim lähtub parteist, aga mitte rahvast, siis kaotati 1928. a. reformiga parlamendi iseseisev tähendus. Fašistlik suurnõukogu, mis on muudetud riiklikuks asutiseks, valib parlamendi nende kandidaatide seast, keda kahekordses arvus esitavad tähtsamad korporatsioonid.

Valida võib ta aga ka suveräänselt väljastpoolt korporatsioonide nimekirju. Valitute nimekiri läheb siis rahvale kinnitamiseks. See plebistsiit on demokraatia läbimurre fašistlikus müüris, järeleanne rahva suveräniteedi ideele, mis soodsal juhusel võib laieneda ja fašismi tagasi tuua parlamentarismi juurde.

Fašistlikus plebistsiidis ei saa rahvas praegu õieti valida, vaid ainult vastata, kas ta on fašistliku nimekirja poolt või vastu. Hääletatakse sedelitega, kus „jah“-sedelid kannavad läbipaistvaid rahvusvärve. Seega on hääletamine nagu enamlastelgi avalik. Sellest hoolimata julgesid 1929. a. plebistsiidis, kus 8 506 576 poolt hääletasid, anda 136 198 oma hääled vastu.

Senat oli viimne asutis, kes julges fašismile vastu panna. Kui 12. mail 1928 seal arutusele tuli uue parlamendi eelnõu, astusid tähtsamad senaatorid liberaalse demokraatia kaitseks üles. Mussolini vastas neile vihase kõnega: „Mul pole mingit häbi deklareerida, et üldvalimisõigus on paljas konventsionaalne väljamõeldis“. 100 senaatorit puudus, 46 hääletas eelnõule vastu. Fašistlik ajakirjandus pildus neid üle sõimusõnadega, kuid ei saanud muuta tõsiasja, et fašismi vastu osutus

just Itaalia vaimne eliit: väljapaistvamad teadlased, juristid, majandusmehed, diplomaadid.

Uus fašistlik parlament koosneb ainult tehnikutest ja spetsialistidest ja politika-küsimusi ei tohi ta puutada, nagu temas ei tohi olla ka vastasrinda. Läbirääkimised on pikad ja ilma huvita. Pooled liikmed üldse parlamendis ei käi. Fašistlik parlament on nagu juhuseliselt kokkusattunud seltskond, kes kuidagi ei leia üldisi kõneaineid. Ta on elav vastuväide mõnel pool levinud arvamisele, nagu võiksid tehnikud riigielus asendada politikuid. Asutise nurjumine on nii ilmne, et fašismi juhid ise plaanitsevad tema reformeerimist.

Fašistlik erakond.

Kogu võim on fašistliku erakonna käes. Kui selle liikmete arv jõudis üle miljoni, pandi 1927. a. uute liikmete vastuvõtmine seisma. Enamlaste erakonna eeskujul on ette võetud parteipuhastusi, väljudes niihästi kõlblatest kui ka politilistest vaatepunktidest, sest nagu enamlastelgi, tekivad ka fašistide parteis kogu aeg kõrvalvoolud, eriti majanduskriisi aegu partei suhtumise asjus majanduspolitikasse.

Partei edaspidine täiendumine peab sündima ainult tema noorsoo-organisatsioonidest („Balilla“ ja „Avanguardia“). Need peavad andma „laboratooriumigeneratsiooni“, kelle jaoks fašism oleks juba enesestmõistetav ilmavaade.

Fašistlik valitsus teeb väga palju rahva fašistlikuks kasvatuseks. Enamlaste „agitprop'i“ eeskujul on seks riigistatud kultuurielu ja rahva lõbustusedki („Dopolavoro“). Kuivõrd see kasvatus kannab vilja?

Prof. A. Grabovski leiab, et fašistlik noorsoo kasvatus ei suutvat täita oma ülesannet. Kuna enamlisest noorsookasvatusest läbi käinud noorus olla läbi ja läbi enamline, ei olla fašistlikust kasvatusest läbi käinud noorus veel kaugeltki mitte fašistlik.

See tulla fašismi paljudest vastuoludest. Fašism on antiliberaalne ja antiindividualistlik, kuid taganeb kapitalistliku vabamajanduse individualismi eest. Noo-

rusele tahab fašism õpetada heroilist ja revolutsioonilist romantikat, ise aga toetub keskkihtidele, kelle ülim püüd on elada rahulikus mugavuses. Fašism tahab olla noor, aga upub ise muistse Rooma traditsioonide kultusesse. Fašism tahaks uuesti üles äratada muistse Rooma vägevust, kuid selle aluse, iseteadva kodaniku (civis Romanus sum!) asendab idamaalise paariaga. Et vabandada kodanikkude vabaduse äravõttu, peab fašism õhutama välispolitilisi suurusunistusi. Itaalia kehvuse tõttu on aga Mussolini sunnitud ajama mõõdukat ja rahuarmastavat välispolitikat.

Neist vastuoludest on mõistnud üle laveerida Mussolini' riigimehelik organisaatori-and. Kuid fašistide ees kerkib küsimus, mis siis saab, kui „duce't“ enam ei ole.

Mussolini' iseloomustus.

Mussolini' vend Arnaldo on otsekohe öelnud: „Kõnelda fašismist ilma Mussolini'ta on puhas nali“. Fašism on oma suuremate sisemiste vastuolude tõttu palju rohkem seotud oma juhi isikuga kui enamlus Lenin'iga.

Mussolini'l öeldakse olevat keskaegse Itaalia palgasõdurite juhi — kondotjeeri iseloom: vägivaldne, kaval, kättemaksuhimuline, õpihimuline, julge ja muutlik. Heast edasijõudmisest hoolimata visati ta koolipoisina kaks korda koolist välja. Külasepa pojana oli ta hakanud vallasekretäriks ja külakooliõpetajaks. Kuid anarhistina ja revolutsionäärina oli ta sunnitud ilma mööda rändama, Šveitsis vene enamliste pagulastega selt-sima, müürissepa selliks olema, sildade all ööbima, vangis istuma. Oma ajakirjas „Utopia“ unistas ta klassivõitluse veresaunast ja oma „Popolo d'Italia“ üle kirjutas Blanqui' sõjaka moto: Kellel on rauda, sellel on ka leiba!

See on inimene, kes käib oma instinkti järele: „Veri ütleb mulle kõik. Ma pean kuulama ainult oma verd. See on nii — ma olen nagu loomad; ma tunnen

ilma, mis tuleb. Kui ma järgnen oma instinktile, ei eksi ma iial.“

Mussolini võib päevas kaks korda muutuda ja kolm korda iseendale vastu rääkida. Kui itaalia enamlased käisid esmakordselt Moskvas palverännakul, siis oli Lenin nende vastu kahetsust avaldanud, et nad Mussolini't endale juhiks pole saanud. Mussolini'l on Lenin'iga ühine brutaalne inimespõlgus ja küüniline kavalus. Kuid on ka vahe: Kuna Lenin'it juhtis fanaatiline viha, on Mussolini' suurimaks jõuks ja ka nõrkuseks tema impulsiivne, ohjendamatu auahnus. „Ma olen vallatud märatsevast auahnusest. See lõõmab minus, see pureb ja närib mind nagu kehalik valu. Täie teadvusega kaevata mälestusmärk aega, nagu lövi oma küüntega — nii!“ Ja Mussolini haarab küüntega õhku. (Margherita Sarfatti: „Dux“, Milaano, 1928.)

Fašismi väljavaated.

Fašismi juhid on ise teadlikud, et nende partei eksklusiviteedi tõttu tekib hädaoht, et uus valitsev kiht kangestub ja hakkab kõdunema. Kuid nad otsivad viga mitte süsteemist, vaid inimestest.

Mussolini' sõnade järele kannatab tema partei itaallase iseloomunõrkuste all, mis on: retoorika (sõnakõlksude tegemine) ja „arrivismo“ — karjerism. Ideelisi fašiste olla vähe, karjeriste aga palju.

Mõlema nõrkuse all kannatab teatavasti ka enamlaste partei.

Nii ühel kui ka teisel on suuremaks puuduseks arvustuse kõrvaldamine, mida osalt on katsutud asendada nn. „enesearvustusega“. Eriti tõukab see mõlemast erakonnast kõrvale haritlaskonna — mitte ainult vaenliku, vaid ka sõbralikugi, sest et teda partei mõjumehed kergesti võivad pidada liiga „ninatargaks“. Rääkimata muidugi viljastava mõju ärajäämisest, mida iga asjalik arvustus endaga kaasa toob.

Algul toetas fašismi üks osa Kesk- ja Põhja-Itaalia haritlaskonnast, mis seega moodustas teatava vastukaalu suurtööstuse ja suurmaaomanduse finantstoe-

tusele. Kuid hiljem kaldus ta kõrvale, sest et fašism ei täida tema isikliku vabaduse nõudeid, individualismi. Selle asemel on fašism hiljem suuremat poolehoidu leidnud patriarhaalsemas Lõuna-Itaalias.

Üks teravamaid lendsõnu, mis Itaalias ringi liigub, kõlab nii: „Chi è intelligente ed onesto, non è fascista; chi è fascista ed intelligente, non è onesto; chi è fascista ed onesto, non è intelligente“ (Kes on intelligentne ja aus, see pole fašist; kes on fašist ja intelligentne, see pole aus; kes on fašist ja aus, see pole intelligentne). Seega siis on intelligentsil sama suhe fašismisse, mis Venemaal enamlusse.

Kuid fašismil on vastavusi itaalia rahvale.

Itaallased on passiivne kunstirahvas. Ta ei armasta järele mõelda, seepärast pole talle võõrastav, kui talle fašismi pakutakse superlatiivides, nagu usku, milles kahtlemine on lubamatu. Itaallasele on üsna meeldiv, kui mõni teine mõtleb tema eest, — sellest tema äärmine tsentralism. „Ise on mees“ -- niisugust mõistet itaallasel üldse ei ole. Ka puudub tal korratunne; korda pidama võib teda viia ainult alistamise, subordinatsiooni teel. Kirjaoskamatu itaalia lihtrahvas on pealegi täitsa ilma poliitiliste huvideta. Ta sarnaneb selles venelasega, et mõttetust mässust läheb otse üle piiritule alistumisele.

Fašism ja majanduskriis.

Ehk küll mõned fašistid ütlevad end ka rahvamajandust „ratsionaliseerivat“, ei ole selle mõju praeguse kriisi aegu sugugi märgata. Itaalia kannatab maailmakriisi all nagu iga teinegi maa, kui mitte isegi rohkem. Ametlikkude andmete järele langes Itaalia rahvuslik sissetulek 1926.—31. a. 30%; maksud tõusid aga rahvusliku sissetuleku 20%-ilt 30%-ni. Pankrotte oli a. 1926 kuus — 726, a. 1932 aga 1668.

Itaalia palgad on alati olnud madalad. 1928.—1932. a. langesid nad 30%, mõned kuni 40 ja 50%. Itaalia töölise elatisstandard on üks kõige madalaimast kogu Euroopas.

1931. a. lõpul sai 982 321 töötatöolisest abi kõigest 195 454. Tööpuuduse peakoormat ei kannu valitsus, vaid rahva turi ise.

Euroopa depressiooni uurijale H. Hessel-Tiltman'ile (Slump. „A Study of Stricken Europe To-day“. Jarrolds, London, 1932, lk. 206 jj.) ütles üks Itaalia tööline: „Valitsus ei luba mul ei otsida tööd välismaal ega anna ka mulle elamisvõimalusi kodumaal.“

Talurahva elatisstandardi allasurumist iseloomustab, et vilja asemel on ta jälle hakanud süüa maisi, mille sissevedu tõusis 1925.—29. a. 1 668 240 kvintalilt 7 659 590 kvintalini, s. o. kuus korda suuremaks, kui oli 7 aasta eest. Selle tagajärjena levib jälle pellagrahaigus, mida viimane põlv itaallasi enam ei tundnud.

Kokkuvõttes ei leia H. Hessel-Tiltman midagi, mis näitaks, et diktatuur oleks majanduskriisi kergemaks teinud, kui see muidu oleks olnud.

Majanduskriisi nähtustest on fašistlikul ajakirjandusel keelatud kirjutada.

Üldiselt on võõraste kõrvaltvaatajate mulje, et vaatamata palju suurematele vabaduskitsendustele on fašism Itaalias märksa vähem stabiliseeritud kui näiteks suur- ja väikeaadli oligarhia Ungaris.

Isikulised ja sõjalised diktatuurid.

Mustafa Kemal.

Kõigist nüüdisaja diktaatoritest on see pea ainuke vastuvaidlematu. Tema teenete ja tema edu kohta pole kaht arvamist. Ta on Türgimaa rahvuslik ülesärataja ja päästja. Ta on türklaste Peeter Suur, nende euroopastaja-reformaator. Ja et ta ise mõistis piire panna oma pretensioonidele, on ta Vene kuulsamast tsaarist ehk veel suuremgi.

Türgi rahvuslik ärkamine ei olnud mõne kunstliku kihutuse või haiglase üleärrituse vili. Nagu meil Eestiski, käis selle eel kirjanduslik ärkamine. Selle eesmärgid ei olnud kuigi kaugeleulatuvad: türgi keele puhastamine araabia ja pärsia laensõnadest, araabiakeelsete salvide tõlkimine türgi keelde mošeede seintel ja — mida siis kõige suuremaks jultumuseks peeti — Koraani tõlkimine türgi keelde.

Bosnia-Hertsegoviina annekteerimine Austria-Ungari poolt, õnnetud sõjad Itaaliaga ja Balkani riikidega veensid rahvusliku uuenduse vajaduses ka neid laiemaid ringe, kes kirjandusest kõrval olnud. „Noor-Türgi“ liikumine võttis maad.

Kõigele lisaks kaotas Türgimaa veel maailmasõjas. Pariisi rahukonverentsil tehti juba tema surmaotsus. Mitte ainult tema muulaste, peamiselt araablaste maakonnad, vaid ka türklastest enestest asustatud Väike-Aasia pidi suurriikide mõjuringkondadeks ära jaotatama. Liitriikide loal maandusid Kreeka väed 1919. a. maikuul Smürnas. Liitriikide sõjalaevad olid läbinud Türgi väinad ja nende kindlustused lasknud maha kis-

kuda. Türgi pealinn Konstantinoopol oli liitriikide vägedest okupeeritud ja Türgi sultan tegelikult liitriikide vang.

Kui sõnum tuli kreeklaste maandumisest Smürnas, asus Mustafa Kemal paša Samsunis, Anatoolias. Ta oli juba noore ohvitserina 1908. a. osa võtnud Makeedoonia vägede marsist Konstantinoopoli peale, millega sultan Abdul Hamid'i sunniti põhiseadust andma. Kemal oli siis üles näidanud mitte ainult oma otsusvõimet, vaid ka oma kõneoskust, kõikuvaid vägesid üles kihutades nende padišahi vastu. Maailmasõjas oli ta vahvalt kaitsnud Dardanelle. Nüüd tegi ta Samsunis täitsa üksi otsuse, et Türgimaa peab kreeklastele ja kui vaja ka liitriikidele vastu hakkama. Samsuni peamošees pidas ta ajaloolise kõne, mis levis tuulekiirul suust suhu üle kogu Türgimaa. Sultani poolt Konstantinoopolisse kutsutud, loobus ta sõnakuulmisest ja läks sõjavägesid koguma. Algas uus sõda, seekord juba revolutsiooniline sõda sultani kui ka võõraste vastu.

Inglaste ainelisel toetusel jõudsid Kreeka väed 1921. a. suvel Smürnast edasi Afiun-Karahissar-Kutaya liinini. Seal seisid nad aasta otsa. Mustafa paša ootas vastupealetungiga, kuni oli jõudnud ennast relvastada. Relvad sai ta peamiselt vene enamlastelt, kellega sõjalisse lepingusse oli astunud. Alles 1922. a. augustis alustas ta rünnakut ja juba teisel päeval murdis kreeklaste rinde läbi. Kümnekonna päeva pärast olid türklased jälle Smürnas. Kreeka kuningas Konstantin kaotas trooni. 12. oktoobril olid liitriigid sunnitud Mudanias vaherahu tegema, millega Mustafa valitus omale tagasi sai Konstantinoopoli ja Ida-Traakia.

Vastupidi harilikkudele diktaatoritele, kes ajavad järelejätmatult prestiiži ja kuulsuse politikat, suutis Mustafa endale piiri panna. Türgi sultan oli ikka veel „kaliif“, s. o. kogu maailma muhameedlaste vaimulik valitseja. Seega võis Türgimaa ähvardada „püha sõjaga“. Mustafa loobus sellest. Üle omaenda rahvuslike piiride ei pidanud uuel Türgimaal olema pretensioone. Kaliif kukutati troonilt, pealinn viidi Konstantinoopolist Angoorasse, Türgimaa kuulutati vabariigiks,

mille presidendina „võitmatuks“ (Ghasi) hüütud Mustafa hakkas oma maad ja rahvast poolsunduslikult europaseerima otse Peeter Suure eeskujul.

Kemal astus sammu, mis talle laialt on pahaks pandud ja oodatud kasu ei toonud. Ta arvas, et kui ta kreeklased ja armeenlased, kelle käes oli Väike-Aasia kaubandus, maalt välja ajab, siis nende ettevõtted oma sissetulekutega türklaste kätte satuvad. Kreeklased leppisid selle üle türklastega kokku, et nad oma vähemusrahvused välja vahetavad. See tõi miljonite rahvarändamise ja tulemuseks oli, et Türgimaa väga palju kaotas oma majanduslikust jõust.

Türgi siseelus viis Kemal kõva käega läbi rea uuendusi, mida enne teda keegi poleks julgenud ja millest mõne ainsa katsetamine Afganistani kuningal Aman-ullah'il läks maksma tema krooni. Kemal kaotas vaimulikkude kohtupidamise õiguse ja sulges dervižite kloostrid, pani maksma ladina kirja, vabastas naisterahva idamaalisest haaremi vangistusest. Mõnes asjas läksid tema uuendused, nagu Peeter Suurelgi, väiklusteni, nagu näiteks vana Türgi peakatte — fessi — ärakeelamine.

Angoora parlamendis on Kemal'i „rahvaerakonnal“ alaline enamus. Vana-türklaste vastasrind on liiga nõrk, et Kemal'i eluajal tema uuendustele vastu panna. Nagu Peeter Suurelgi, võib liiga järsule ja vägivaldsele uuendusliikumisele vahest hiljem järgneda reaktsioon.

Pilsudski.

Kui Poolamaa oli kolme suure naabri vahel ära jagatud, kandis tema väikeaadel — šljahta — endas kõige visamalt iseseisvuse unistust, — ka siis veel, kui suuraadel ja kodanlus olid juba valmis võõraste üli- võimuga kompromissi otsima.

Vilnomaa šljahtast oli pärit poola sotsialistide juht Josef Pilsudski, kes kõigi abinõudega õhutas võitlust Vene vastu. Vene-Jaapani sõja aegu pakkus ta Tokios poolakate liitu. 1905. a. revolutsiooniliikumise aegu

organiseeris vastuhakkamisi, atentaate ja ekspropriatsioonide Vene võimude vastu. Saadeti Siberisse, põgenes ja asutas salajase sõjalise organisatsiooni (POV). Maailmasõja esimestel päevadel läks oma kaaslastega kohe üle Vene piiri Austriasse, et oma leegionidega võidelda Venemaa vastu.

Kui 1917. a. pärast revolutsiooni Vene ajutine valitsus kuulutas Poolamaa iseseisvaks, loobus Pilsudski Saksa võimude käskusid täitmast ja need pistsid ta Magdeburgi kindlusse vang. Sealt vabastas ta saksa revolutsioon, millega ühtaegu poolakad võtsid Saksa okupatsioonivägedelt relvad käest. Varssavisse tagasi jõudnud ja Poola riigipea kohale asunud, kutsus ta valitsema sotsialistid, kuid hoiatas neid, et tema rong olnud nendega ühine ainult kuni „iseseisvuse“ jaamani. Tehes 1919. a. sügisel salajase vaherahu Vene nõukogude valitsusega, laskis ta Vene valged hukkuda ja siis, 1920. a. kevadel, vallutanud Kiievi, katsus teostada oma unistust suurest Poola-Ukraina föderatsioonist. Selle nurjumisel lõi punaväed Varsavi väravatelt tagasi ja tegi rahu, mis andis Poolale, kuigi mitte kõiki tema muistsed maa-alad, ometi hea strateegilise idapiiri. Enamlaste poolt Leedule antud Vilno laskis ta vastu liitriikide luba jälle tagasi võtta ja lahutas Leedumaa täielikult Venemaast.

Pärast sõda pakuti Pilsudski'le vabariigi presidendi kohta. Kuna see oli aga Prantsuse eeskujul tehtud peamiselt esinduslikuks ametiks, vastas ta, et end seks kohaseks ei loe. Siis valiti presidendiks Pilsudski' pooldaja Narutovicz. Kui see varsti ühe fanaatilise parempoolse poolt tapeti, võttis Pilsudski vastu kindralstaabi ülema koha, aitas meeled jälle rahule viia ja läks siis a. 1923. erru.

Kui kasvav paremtiib Pilsudski' pooldajaid sõjaväestki oli välja surumas, marssis erruläinud väejuht 1926. a. maikuu oma truude polkudega Varssavi peale ja, toetatud pahempoolsetest erakondadest ning tööliste streigist, murdis kolmepäevastes veristes tänavavõitlustes valitsuse vastupanu.

Seimi esimees pakkus talle valitsuse moodustamist, kuid ta võttis vastu ainult sõjaministri koha. Ehk küll mitmelt poolt Pilsudski'le soovitati diktatuuri, loobus ta sellest, rõhutades, et riigipöörde teinud riigi, aga mitte iseenda huvides. Ta loobus ka fašismist: see olla eksperiment nagu enamluski ja Poolamaa eksponeeritud seisukoht ei lubavat eksperimentide luksust. Ta pani rõhku sellele, et riigielu areneks põhiseaduse raamides.

Valitud presidendiks, loobus Pilsudski sellestki, öeldes, et ta ei võivat elada ilma tööta, põhiseadus võtvat aga presidendilt töö ära. Vahete-vahel, kui seisukord läks keerulisemaks, oli Pilsudski siiski mõni aeg sunnitud olema peaministriks. 1928. a. lahkus ta sealt, seletades, et tal olla liiga vastik koos töötada seimiga. Seimis ei olnud tal enamust ja see alistus talle ainult hirmust. Ta ei tahtnud seal anda oma sõjaministeeriumi eelarvet aruandja kätte, vaid, vastu-pidi korrale, andis sellest aru ise. Vahete-vahel sõimles marssal seimiga päris sõjamehe stiilis.

Aegapidi taganes Pilsudski'st suur osa pahempoolseid. Vastukaaluks sobitas ta kokkuleppe mõne parempoolse rühmaga, nii et „valitsusega koostöötamise blokki“ jäi terve tuulelevik mitmesuguseid erakondi, alates ühest sotsialistide rühmast ja lõpetades monarhistidega. Viimastega lähenemise puhul kõneldi, et Pilsudski, astudes sugulussidemetesse Poola kuningate järeletulijate vürstide Radziwill'idega, võtab endale Poola kuningakrooni. Kuid seegi jutt jäi jutuks.

Vastasrinna tuumaks jäi parempoolne rahvusdemokraatide erakond. Sotsialistide ja talurahva erakonnad lõhenesid; eriti talurahva erakondadest jäid vastasrinda ainult väikesed rühmad.

1930. a. valimised tõid Pilsudski'le seimis enamuse. Valimised ei läinud ilma surveta. Umbes 80 vastasrinna kandidaati olid siseministri käsul vangistatud ja mõnega neist oli Brest-Litovski kindluses jõhkralt ümber käidud. Kui sellest seimis aru päriti, ei eitanud peaminister Slavek tõsiasju, kuid põhjen-

das neid politiliste oludega. Sestsaadik on seim vaiksiks demokraatlikuks sirmiks Pilsudski' diktatuurile.

Pilsudski' pooldajad nimetavad teda ennast illiberaalseks demokraadiks. Tema võim põhineb tema isiklikul mõjul ja sõjaväel. Tema valitsusi nimetatakse sagedasti „kolonelide valitsusteks“. Seal on tõepoolest palju kolonelisid, kuid see ei tähenda enamasti mitte, et need oleksid kutselised sõjamehed. Need on haritlased, kes maailmasõjas on olnud vabatahtlikkudena Pilsudski' leegionides ohvitserideks.

Mitmed aastad on Poolas arutatud põhiseaduse muutmist. Pilsudski tahab presidendile märksa suuremat võimu, kui seda ette näeb Prantsuse süsteem. Parempoolne vastasrind tahab aga, et peale selle piirataks ka kehvemate kihtide politilist mõju. Üks osa parempoolse vastasrinna noorusest, nn. „Suur-Poola laager“ pooldab antisemiitlikku fašismi. 1933. a. augustis esitati valitsuse poolt põhiseaduse uuenduse eelnõu, kus senat moodustataks $\frac{1}{3}$ presidendi poolt, $\frac{2}{3}$ aga sõjaliste ordenite „Virtuti militari“ ja „Iseseisvuse risti“ omanikkudest.

Poola peamised siseraskused seisavad selles, et tema kolme naaberriigi alt kokku liidetud osad on arenenud igaüks eri traditsioonide järele ja vaatavad üksteisele ikka veel kõõrdi. Neid raskusi suurendab vähemusrahvuste rohkus. Poola talupoeg on oma patriarhaalsuse juures küll kergesti valitsetav, kuid sama kergesti alluv ka igasugusele demagoogiale. Kahe suurriigi, Vene ja Saksamaa vahele kiilutud, peab aga Poolamaa valvel olema, et tema XVIII sajandi katastroof ei korduks.

Muistse Poola kohta, mis hukkus omaenda anarhiasse, maksis kõnekäänd, et tema valitsusviis olevat — valitsuse puudumine. Sellele vastandina püüab Pilsudski riigivõimu võimalikult kõvendada, ja ta on näidanud, et see võimalik on ka ilma fašistliku raudkorsetita. Pilsudski teab, et tema diktatuur on puhtisiklik. Kuna demokraatlikud asutised edasi töötavad, ei peaks raske olema edaspidi normaalsema korra juurde üle minna.

Leedu.

Just nagu eeskuju võttes oma vaenlaselt Poolalt, pani ka Leedu pool aastat pärast Pilsudski't oma riigipöörde toime, — niisamuti sõjaväe abil, kuid mitte pahempoolsete, vaid parempoolsete erakondade toetusel. III Leedu seimi valimistel 1926. a. maikuus olid enamuse saanud pahemtiiva erakonnad, ja neile heitis paremtiib ette liigset pehmust kommunistliku kihutuse vastu. Tõeliselt näis ta enam kartvat, et pahemtiib ühes katoliiklike demokraatidega peatselt poolakatega ära lepib.

19. detsembril 1926 kukutas Kaunase garnison valitsuse. Parempoolsed natsionalistid, kellel seimis olnud 3 kohta, võtsid enda kätte valitsuse. 38 häälega seimi 85 liikmest valiti presidendiks Smetona, kuna peaministriks hakkas prof. Waldemaras, kes varsti seimi jäädavalt laiali saatis ja valitsema jäi piiramata diktaatorina.

1928. a. valmistas Waldemaras uue põhiseaduse, mis kõvendas täidesaatvat võimu, ja seimi seadusandlikku võimu kitsendas riiginõukogu loomisega.

Kuid juba järgmisel aastal läks peaminister Waldemaras president Smetona'ga tülli. Waldemaras katsus endale toeks asutada fašistliku ühingu „Raudne hunt“, kuid ta võeti vangi ja sunniti politikast lahkuma. Valdemaras'e põhiseadus jäi teostamata, kuid ka Smetona näib mõtlevat aegapidi mingi parlamentarismi juurde tagasi pöörduda. Vähemalt on Valdemaras'e põhiseaduse § 43 põhjal 25. novembril 1931. a. antud seadus presidendivalimise viisi kohta.

Samal 1931. a. pandi toime ka valimisi: maikuus valiti omavalitsusasutised ja detsembris president. Mõlemal korral kasutati valimisõigust, mis ei lasknud mõjule vastasrinda. Omavalitsusi võivad valida ainult üle 24 aasta vanused otsekoheste maksude maksjad, riigiametnikud, ohvitserid ja akadeemikud. Pealinnas määrati kolmandik omavalitsusest valitsuse poolt. Omavalitsusasutised käivad riigi kontrollülevalve alla.

Vastasrinna erakonnad boikoteerisid neid valimisi ja seega kõrvaldasid end ka presidendi valimistelt, sest seda valisid nende omavalitsusasutiste esindajad, kusjuures kohalikel valitsuse komissarel oli nende esindajate tagandamise õigus.

Uue seimi valimiseks valmistati uut valimiseadust, mis valimisõiguse pidi andma mittepoliitilistele kutse- ja kultuuriühingutele.

Vähemusrahvuste liidu peasekretär Evald Ammende ütles kord: Eestist on ainult $\frac{1}{10}$ Setumaa, Lätist on juba terve veerand Latgallia — Leedu on aga tervelt Setumaa. See seletab Leedu diktatuuri üht külge.

Teine külg on Vilno küsimus. Diktatuur on ajanud leppimatut Vilno tagasinõudmise politikat, sellele koondades kogu rahva tähelepanu ja toetudes osalt Nõukogude Venele, peamiselt aga Saksamaale.

Diktatuuri õigustatakse sellega, et kui rahvale anda kõik poliitiline võim, siis poolakad ta varsti leppima meelitavad ja, diplomaatilise ja majandusliku läbikäimise joonde seadnud, Leedu rahva niisamuti ära poolastavad, nagu varematel aegadel on poolastanud Leedu aadli.

Jugoslaavia.

Jugoslaavia diktatuuri tekkimisel on veidi sarnasust Poola omaga: mitme riigi all olnud sugurahvaid ei saadud ühises parlamendis enam hästi ühte sobitada. Kuid Jugoslaavias puudus Pilsudski, kes oma isikliku mõjuvõimuga oleks suutnud parlamenti juhtida ka vastu selle tahtmist.

Jugoslaavia ühendamise pärast oli plahvatanud maailmasõda. Austria ertshertsog Franz Ferdinand, kelle serbia üliõpilane tappis Sarajevos, oli tahtnud jugoslaave ühendada Habsburg'ide alla ja muuta Austria-Ungari kaksikriigi Austria-Ungari-Slaavi kolmikriigiks. Maailmasõda tegi seda teisiti. Habsburg'id põgenesid, Austria-Ungari purunes, nende slaavlased koondusid kaheks riigiks: põhja pool Tšehhoslo-

vakkiaks, lõuna pool liitusid nad serblastega ühiseks Jugoslaaviaks Serbia kuninga Aleksandri all. Seks olid serblased, kroaadid ja sloveenid juba maailmasõja kestes tšehhide juhi, pärastise presidendi prof. Masaryk'i vaheltsobitusel kokku leppinud.

Kuid ühinenud sugurahvaste vahele jäid sügavad kultuuri vahed. Türklaste alt end ise iseseisvaks võidelnud õigeusulised serblased on sõjakamad ja tsentralistlikumad. Austria-Ungari alt tulnud katoliiklikud kroaadid ja sloveenid on aga enam arenenud ja vabaduse armastajad. Serblased hakkasid varsti vaatama kroaatidele ja sloveenidele kui „austerlastele“, keda vaja serblasteks kasvatada. Kroaadid ja sloveenid aga vaatasid serblastele kui mahajäänud pooltürklastele, kellest parem eemale hoiduda.

Uuele kolmikriigile andis serblaste enamuse a. 1921 tsentralistliku põhiseaduse, mis tema osadele ei lubanud rohkem omavalitsust kui Prantsuse departemangudele. Protestiks ei võtnud 419 saadikust 161, peamiselt kroaadid, hääletamisest üldse osa ja 35 hääletasid vastu.

Uues Jugoslaavias puudus algusest peale üks liige, Bulgaaria, kes selle oleks teinud täielikumaks ja vististi ka tasakaalukamaks, kaotades ära serblaste enamuse. Ainult üks Bulgaaria politika juhtidest on mõistnud tema liitumise vajadust Jugoslaaviaga, see on bulgaarlaste talurahva erakonna juht ja peaminister Stambuliski, kes oli maailmasõjas serblastele võitu soovinud, kõigest jõust selle vastu töötanud, et Bulgaaria end keskriikide poolel sõtta segas Serbia vastu. Pärast Bulgaaria kokkulangemist võimule tulles püüdis ta jälle parandada suhteid Jugoslaaviaga. Kuid just sellepärast tapsid makedoonlased tema kui „äraandja“.

Serblaste tsentraliseerimispüüded kütsid õhu Belgradis parlamendis järjest kuumemaks. Kroaatide talupoegade juht Radič käis kord isegi Moskva enamlastelt abi otsimas. Kui kroaadid vastupanuks 1928. a. kord jälle obstruktsiooni tarvitusele võtsid, mida nad Viini parlamendis õppinud, ja neil serblastega sõimlemine lahti läks, kargas üks serblane Ratšitš üles ja

kärgatas, et ta ei taha enam kannatada haavamisi kroaatidelt. Siis näitas ta kroaatide juhile Radič'ile ja ütles: Kui kellelgi julgust ei ole ohjendada Radič'it, siis teen seda mina!

Ta tõmbas revolvri välja — montenegrolasena käis ta ikka relvastatult — ja laskis maha Radič'i ja paar selle sõpra. Üldises segaduses põgenes ta, ilmus aga mõne tunni pärast siseministeeriumi ja palus ministri jutule ning oli väga imestunud, kui teda selle asemel vangistati.

Kroaadid lahkusid kohe Belgradist, teatades, et nad iial enam ei pöördu senisesse parlamenti. Niisama loobusid nad 1921. a. põhiseadusest.

Kroaadid pidasid end eririigiks, mida Serbiaga ühendab ainult ühine kuningas. Radič ise oli mõni aeg enne oma surma kuningale nõu andnud, et see sõjaväele toetudes ise riigi raskustest välja juhiks. Kuningas oli siis tagasi hoidunud, kartes politikat sõjaväkke tuua. Pärast Radič'i tapmist, kui kroaadid nõudsid mitte ainult oma autonoomset riiki, vaid ka oma sõjaväge, otsustas kuningas hakata diktaatoriks, et iga hinna eest alal hoida riigi ühtlust.

Kuningas Aleksander näis lootvat, et võimalik on serblasi ja kroaate unustama panna nende rahvusi, neid kokku sulatades uueks ühisrahvuseks. Diktatuur võeti algul igal pool vastu vaimustusega. Kroaadid rõõmustusid 1921. a. põhiseaduse ärakaotamise üle ja lootsid endale omavalitsust. Serblased aga ootasid veel valjematki tsentralisatsiooni.

Ükski neist lootustest ei täitunud. Senise riigi nimetuse „Serblaste-Kroaatide-Sloveenide kuningriik“ asendas kuningas uue nimetusega „Jugoslaavia kuningriik“. Vana nimetuse tarvitamine keelati valjult ära. Seniste ajalooliste provintside asemel jaotati riik üheksaks „banovinaks“, mille nimed tuletati jõgedest. Kuberneride juurde asutati siseministeeriumi poolt määratavad nõukogud.

Nüüd olid serblased, kes sellega kõige vähem suutsid leppida, aga ka kroaate see ei rahuldanud. Meelte

rahnemise asemel levis üldine rahulolematuse. Diktatuur ei saavutanud oma otstarvet.

Viimasel ajal tehakse katseid mingi poolkonstitutsioonilise korra juurde tagasi pöörduda. 1931. a. põhiseadus keelab ära poliitilised erakonnad usulistel, rahvuslikel või regionaalsetel alustel, teeb valimised avalikuks ja seab sisse preemiad: suhtelise enamuse saanud nimekiri saab üle riigi $\frac{2}{3}$ kohtadest. Kuid et süsteem libedalt ei tööta, seda näitab sagedane peaministrite vahetamine, kuna naaber Mussolini juba koguni Kroaatiat on sobitamas ühineva Austria-Ungari külge.

Primo de Rivera.

Et diktatuure kergem on asutada kui ülal hoida, seda näitab eriti selgesti Hispaania kogemus.

Diktatuur algas seal peaaegu ilma põhjuseta. Mingit sotsiaalset või majanduslikku kriisi polnud talle tõuget andmas. Vana Hispaaniat valitsesid kuningas, sõjavägi ja kirik, ja kiriku õnnistusel arvasid nad, et neile on kõik lubatav, mille eest siis diktatuur kokku varisedes nad kõik endaga kaasa kiskus.

Hispaania oli Marokkos sõda pidanud, mis oli läinud halvasti. Kuna ülemjuhataja kindral Berenguer otsis kokkulepet suguharudega, õhutas kuningas salaja tema käsualust kindral Silvestre't otsustavale löögile. Ilma et oma ülemusele oleks teatanud, tormaski Silvestre peale ja sai katastroofiliselt lüüa. Ühe päevaga kaotas Hispaania kõik, mis ta aastate visas võitluses vallutanud. Silvestre lõpetas oma elu enesetappimisega.

Üle Hispaania käis etteheide, et see olla kuninga süü. Oli oodata parlamentlikku uurimist. Et sellest pääseda, otsustas kuningas parlamendi ära kaotada.

Hispaania on nagu Lõuna- ja Kesk-Ameerikagi sõjaväeliste „pronunziamento'dega“ (riigipööretega) harjunud. Kui riigielus on raskusi, siis usuvad seal kindralid, et raskused tulevad ainult sellest, et tsivilistid ei oska omale muretseda sõnakuulmist.

13. septembril 1923 määrati kindral Primo de Rivera diktaatoriks. Ta moodustas oma valitsuse sõjaväelastest, kus olid esindatud kõik relvade liigid. Kõik tsiviilkubernerid asendati sõjaväelastega.

Diktatuuri maksmapanek läks ilma vähemagi vastupanuta ja tal ei olnud ka hiljem peaaegu üldse ohvreid. Primo de Rivera oli küllalt tark, et oskas läbi ajada ilma terrorita, ja — mis veelgi raskem — tagasitõmbumisega likvideerida Marokko sõjakäigu kui Hispaaniale üle jõu käiva.

Kuid de Rivera' valitsus oli kõike muud kui liberaalne. Ajalehtedel lasti ilmumist jätkata, kuid neile keelati ära politikast kõnelemine. Nii saadikutekoda kui ka senat saadeti sootuks laiali, omavalitsused kaotati. Ei olnud ka mingisuguseid näilisigi valimisi, nagu neid harrastavad diktatuurid mujal.

Primo de Rivera kinnitas alati, et diktatuur on mõeldud ainult ajutiseks, kuni meeled rahunevad. Valitsuse etteotsa astudes seletas ta, et on tulnud kolmeks päevaks, kolmeks nädalaks või kolmeks kuuks.

A. 1924 asutas diktaator „Isamaalise Liidu“, kes pidi valitsusele kaasa aitama normaalse konstitutsioonilise korra uuesti jaluleseadmiseks. 1926. a. käsutas ta koguni seks kokku asutava kogu, kus ükski liige ei olnud valitud, vaid valitsuse poolt nimetatud, — isegi ajakirjanduse esindajad. Selle nõu ära kuulanud, koostas valitsus põhiseaduse kava, mis oli „cocktail kõigist maailma politilistest likööridest“.

1929. a. põhiseaduse kava järele pidi krooni nõukogu ühendama endas ülemkoda, Ameerika kõrgemat kohut ja prantsuse riiginõukogu. Alamkoda pidi valmistama ainult seadusi, aga mitte valvama valitsust.

Valimised pidid sündima kõigil võimalikkudel viisidel. Ühed liikmed pidid parlamendist osa võtma isikliku õigusega, teised pidi määratama eluajaks valitsuse poolt, kolmandad valitama üldise valimisõiguse põhjal, neljandad pidid esindama seisusi ja korporatsioone.

See põhiseadus peegeldas segu, mis valitses diktaatori peas: võimetu mõnd politilist põhimõtet valima, ajas ta nad kõik kokku „vinegretiks“ lootuses, et võib-

olla mõnest ehk ikka lõpuks midagi välja tuleb.

Oma põhiseaduse tahtis de Rivera rahvahääletusele lasta, kuid enne, 1930 algul kaotas ta kuninga juures ja sõjaväes oma toetuse, lahkus Pariisi, kus varsti suri. Tema poeg seletas, ta olla surnud kurbusest, et tal ei läinud korda päästa Hispaaniat.

Primo de Rivera oli küll püüdnud tervendada administratsiooni, kuid vaba arvustuse puudusel õnnestus see tal vähe. Nagu hiljem selgus, oli ta koguni ise süstemaatiliselt võltsinud riigi eelarvet, et riigimajandust paremas valguses paista lasta. Diktatuur arstis ainult väliseid sümptomeid, kuid Hispaania jäi haigeks, nagu ta oligi. Rahutused kasvasid: streigid ja sõjavägede vastuhakkamised sagesid. Ainult enne-aegse väljaastumise tõttu nurjus üldine sõjaväeline mäss. Paar lennuohvitseri lendas pomme heitma koguni kuninga palee peale.

Ära nähes, et diktatuur ainult kuninga üksijäämist alla kriipsutab, kutsus Alfonso XIII de Rivera' järeletulijaks kindral Berenguer'i, kes pidi vana 1876. a. põhiseaduse jälle maksma panema.

Üldine rahulolematuse oli aga juba nii suur, et see osutus võimatuks. Kui esimestel omavalitsusvalimistel vabariiklased võidu olid saanud, kuulutati 15. aprillil 1931 vabariik välja. Et mitte alustada terrorit, lasti kuningal ära põgeneda. Oma arvet Marokko õnnekütmise eest sai ta diktatuuri abil ainult 8 aastaks edasi lükata, kuid mitte tasumata jätta.

Lõuna- ja Kesk-Ameerika.

Klassikalised diktatuuride maad on Lõuna- ja Kesk-Ameerika riigid. Kui aga meil sagedasti arvatakse, et diktatuur peab tähendama tugevat, püsivat ja korralikku valitsust, siis on need riigid sellele parimaks vastuväiteks: olles diktatuuride maad, on nad ühtlasi ka klassikalised mässude, riigipöörete ja riigipankrottide maad.

Kõik nad on vabariigid ja kõigi nende põhiseadused sarnanevad enam või vähem Põhja-Ameerika

Ühendriikide omaga, s. o. nad on enam-vähem rajatud presidiaal-valitsusele: rahva poolt valitud presidendi käes on täidesaatev võim. Kuna aga Põhja-Ameerika Ühendriikides seadusandlik võim ka tegelikult valjult on lahutatud täidesaatvast võimust ja kõrgem riigikohus valvab selle üle, et ükski võim üle ei astu põhiseaduse piiridest, on Lõuna- ja Kesk-Ameerikas igapäevane lugu, et president, toetudes sõjalisele jõule, heidab põhiseadusele käega ja diktaatoriks muutudes koondab omale piiramata võimu ning käsitleb seda ilma ühegi kontrollita täiesti omaenda ja oma sõprade heaksarvamise järele, kuni mõni teine diktaatori kandidaat teda samuti sõjalise jõuga ei kukuta.

Kõige suuremas neist riikidest — Brasiilias, kukutati a. 1889 keisririik. 1891. a. anti uus vabariiklik põhiseadus ja valiti president, kuid juba mõni kuu hiljem kukutati see sõjalaevastiku mässu abil. Sellele järgnes terrorivalitsus uute mässude mahasurumisega ja riigimajanduse laokileviimisega. President Salles (1898—1902) seadis lõpuks riigimajanduse korda, kuid senise terrorivalitsuse asemel alustas uut valitsemisüsteemi, vähem verist, kuid mitte vähem korruptsioonilist: see oli altkäemaksude süsteem. Eriti ohtralt kulutas ta altkäemaksusid ajakirjandusele. Teist valitsemise meetodit, mida tema alustas, kutsuti „kuberneride politikaks“. Ta seisis selles, et presidendi poolt määratud kubernerid toetasid kohtadel oligarhilisi mõjumeeste kildkondi, kes vastutasuks pidid ilmtingimata toetama presidenti.

Sõjalisele valitsemisviisile läks tagasi president marssal Fonseca (1910—1914), kes relvade jõuga kukutas mitmes osariigis kohalikud valitsevad oligarhiad, kuid selle eest laskis jälle sassi minna riigi rahanduse.

President Silva Bernandes'e (1922—1926) vastu pandi veel enne tema ametisseastumist toime sõjaväelise mässu katse. Kui ta veel 1924. a. Sao Paulos suure mässu alla surus, hakkas ta valitsema terroriga ja viis Brasiilia rahakursi veel madalamale kui see olnud 1898. a. lagunemise päevil.

Suuruselt teises riigis — A r g e n t i i n a s — vahetati paari aasta eest president diktaatorlike kure tarvituste eest sõjaväelise mässu abil. Argentiinat võib siiski Lõuna-Ameerikas lugeda politiliselt kõige enam arenenuks. 1910. aastal seati seal sisse valimiste saladus ja seitsaadik hakkasid värskemad keskkihid, Euroopast hiljem sisse rännanud asunikud pojad, tagasi tõrjuma vanade patriitside perekondade ainuvalitsust. Ka hakkab seal valijaskond jagunema mitte enam isiklikesse kildkondadesse, vaid juba politilistesse erakondadesse, olgugi esialgu kutsealade järele: alalhoidlased (maaomanikud), vabameelsed (liberaalid), radikaalid (töölised). Kuid erakondadeski mängib isiklik moment väga tähtsat osa. Kui president Irigoyen'i valitsus hakkas ajama liiga isiklikku režiimi, lõhenes teda toetav radikaalne erakond kaheks: personalistideks ja antipersonalistideks.

P e r u u, kuhu müüdi meie miinilaevad, kuulutas enda a. 1876 pankrotiks. Kui ta peale seda veel a. 1879 kaotas salpeetri sõja Tšiili vastu, võtsid temas täielise ülivõimu inglise ja põhja-ameerika kapitalistid. Pikas rodus kukutasid üksteist president-diktaatorid sõjaväeliste riigipöoretega. Kui a. 1919 riigipöördega kukutati president Pardo, haaras diktatuuri enda kätte Leguia, kes muutis ära põhiseaduse ja oskas end pukil hoida kuni 1930. aastani, kus ta viimati ka omakorda kukutati.

Muidu on põhiseaduse muutmised Lõuna-Ameerikas haruldased nähtused. Naljatatakse, et seal maksvat kirjutamata põhiseadus, mille järele revolutsioonide korral põhiseadus ikka edasi maksma peab jääma.

Lõuna- ja Kesk-Ameerikas on valged elanikud vähemuses ja needki on enamasti hispaanlased ja portugallased, kes oma kodumaalgi ei ela mitte just kõige rahulikumat riiklikku elu. Suurem osa rahvast on aga kas indiaanlased või neegrid või nende mõlemate segud valgetega. Nagu krahv Hermann Keyserling ütleb oma reisukirjades, olla sealsed alalised revolutsioonid uue tõu sündimiskrambid.

Suur osa elanikest on kõige algelisemal kultuuriastmel, paljud päris loodusinimesed. Ehk küll nimeliselt kõigil on valimisõigus, valitsevad tegelikult vähesed jõukamad patriitside perekonnad, kelle kambad üksteist võimu juures vahetavad sõjaliste riigipöörete abil.

Vene valged.

Mitte palju ei lähe lahku Lõuna-Ameerikast Vene valgete kodusõja aegsed diktaatorid. Ainult et nad olid palju jõuetumad.

Kui 1917. a. revolutsiooni aegu hakati hüüdma tugeva võimu järele, siis kujutleti diktaatorit kindralina valge hobuse seljas, kes Napoleon'ina teeb otsa korralagedusele ja viib Venemaa võidule ning hiilgu-sele. Kuid seks puudus peaasi — sõjavägi. See oli nii laostunud, et kindral Kornilov sai 1917. a. augustis ainult Kaukasuse mägede rahvaste „metsiku diviisi“, kellega marssis Peterburi peale. Seegi sulas tal enne päralejõudmist käte vahelt ära, kui muhamedi mullad talle vastu olid saadetud seletama, milleks teda tahtakse kasutada.

Kui 1918. a. suvel tšehhoslovakkide leegionide mäss võimaluse andis Ida-Venemaal valgete korraldamiseks ja Ufas „riiklik nõupidamine“ kokku astus moodustama ülevenemaalist valitsust, ütles kadettide juht Kroll: kõige õigem oleks määrata diktaator, kuid ei olevat seks kohast meest. Suurte vaidluste järele valiti Venemaad valitsema 5-liikmeline direktorium. Vaevalt möödus aga kuu, kui ohvitseride vandeselts Omskis selle liikmed vangistas ja nad ainult liitriikide esindajate vahelesegamisel eluga välismaale said pageda. Diktaatorlikuks ülemvalitsejaks kuulutati admiral Koltšak, endine Musta mere laevastiku ülemjuhataja, tubli meremees ja Põhja-Jäämere uurija, kui nõrk iseloom ja täitsa vilumatu riigimees.

Vene sõjajuhtide suurimaks nõrkuseks kodusõjas oli üldse see, et nad politikas olid vähikud. Seda kurt-sid neist kõik liitriikide sõjalised esindajad. Tsaari-

aegne kasvatus hoidis ohvitseri politikast kahuritule kaugusel, ja nüüd, kus temalt loodeti riigi päästmist, polnud tal algelisemaidki aimeid, kuidas asuda selle kallale.

Kuigi kodusõda peeti just sotsiaalsete ja rahvuslikkude küsimuste pärast (maaküsimus, rajariigid jne.), loeti diktatuuri ülimaks riigitarkuseks „nepredrešenie“ — mitte-etteotsustamine. Kõik otsustamised lükati edasi kuni kodusõja lõpuni. Seega loodeti ajutiselt kõiki endaga kaasa tõmmata, tulemus oli aga just vastupidine: kõik täitusid ikka enam umbusaldusest, et neid ninapidi tahetakse vedada, sest kui valged on kord Moskvast ja otsustamise aeg käes, siis ei tarvitse neil enam kellelegi teha mingeid järeleandmisi. Rahvahulgad, kes algul valgete vägesid vastu võtsid soolaleivaga, pöördusid ikka rohkem neist pettunult ära: nii talurahvas, muulased, lõpuks isegi kasakad.

Ringkondadel, kes ise diktatuuri toetasid, olid selle kohta hoopis isemoodi arusaamised. Nad ei sallinud sugugi, et see ka neid endid kitsendaks või neile ohvreid peale paneks. Nende arvates pidi diktaator just seks kõikvõimas olema, et teostada nende eneste kõiki soove. Valgete vägede sabas liikusid mõisnikud omaenda karistussalkadega, kes nuutisid talupoegi, neil maid tagasi võtsid ja rente sisse pigistasid. Kui sõjaülemused, nähes et talurahvas niiviisi mässule aetakse, seda takistada püüdsid, tembeldati neid sotsialistideks. Lõuna-Vene valgete diktaatorilt kindral Denikin'ilt nõuti üht ja teist sammu, ähvardades revolvriga. Tema staabiülem kindral Romanovski lastigi kui „sotsialist“ omade meeste poolt maha ja Denikin ise pääses lõpuks oma meeste käest eluga ainult inglaste kaitsel.

Tõeliselt tundis end diktaatorina iga relvastatud jõud ega sallinud üldse, et keegi ülemus piiraks tema võimu. Et tšehhoslovakkidega pidada paremaid suhteid, määras Koltšak ühe nende juhtidest, endise farmatseudi Gaida' ühe oma väerinde ülemjuhatajaks. Gaida'le oli aga seda vähe. Ta püüdis intriigidega aidata end Koltšak'i kohale. Hiljem, Koltšak'i teenistusest lahkunud, tõstis ta selle meeste vastu Vladivos-

tokis mässu, ja kodumaale tagasi jõudnud ning Tšehhoslovakkia kindralstaabi ülema kohale kerkinud, sattus ta vangi fašistliku riigipöörde katse eest. See oli üks hiilgavam kodusõja tüüpidest.

Ka Vene sõjaülemused kuulasid vaevalt oma diktaatorite sõna. Eriti kubises tagaselg igasugustest „atamanidest“ ja „batko’dest“, kes üldse kellegi sõna ei tahtnud kuulata, maal ümber rüüstates „soomust tegid“, rahvast terroriseerisid ja väga vähe erinesid enamlaste komissaridest. Taga-Baikali atamani Semenovit, keda jaapanlased toetasid, ei saanudki Koltšak endale alistuma panna. Lõuna-Venemaal tunnustas kasakakindral Krasnov alles liitriikide survele Denikin’i enda ülemjuhatajaks. Sedasama anarhiat väiksemal määral nägid eestlased Vene-Loode väe juhtide Jude-nitš’i, Rodsjanko’ ja Bulak-Balahovitš’i omavahelises võitluses, mis viimaks läks nii kaugele, et Bulak-Balahovitš’i staabiülem maha lasti ja ta ise pidi põgenema.

Ei ole seepärast aluseta mõne liitriikide esindaja mulje, et kui valged ka oleksid jõudnudki Peterburi ja Moskvasse, seega veel kodusõda kaugeltki poleks lõppenud, — siis oleks alanud uus „hiina kindralite“ kodusõda omavahel saagijagamise pärast.

Kokkulangemise järele maapakku sattudes on mõned Vene valgete ringid viimasel ajal üldiselt tõukem pöördunud fašismile. Eriti on pärast Hitler’i võimuletulekut Kuramaa seikleja vürst Bermond-Avalov’i mehed Berliini vene rahvussotsialistlikus ühingus „Rond“ omale uue keskkoha leidnud, kus neid toetavad ka mõned baltlased.

On teisi Vene pagulasi, kes üldse suhtuvad fašismisse sümpaatselt, kuid nad peavad kõige suuremaks õnnetuseks, kui Vene kommunistlik erakond ise peaks arenema fašistlikuks, milleks on olemas palju eeldusi. (Näit. Berdjaev: „Uus keskaeg“.) Üleliigne näide, et fašismis inimesi ei meelita mitte mingi põhimõte, vaid võimalus enda kätte haarata monopolist kontrollita võimu.

Teised pagulased, arutades Venemaa tuleviku võimalusi, ka õige pahempoolsedki, nagu G. Fedotov

(„I jest, i budet“), loevad sõjalist diktatuuri kommunismi langemisel ülemineku-järguna möödapääsematuks, eelistades seda kindlasti fašismile, sest pärast kõiki revolutsiooni vapustusi tahtvat rahvas rahu, fašism aga tähendavat alalist närvidel mängimist.

Lapua.

Lapua on alev Soome jõukamas põllumajanduslikus maaosas, nn. Lõuna-Põhjamaal. 1929. a. novembri lõpul tuli sinna kokku mitusada noorkommunisti oma pidu pidama. Kuna nad jämedal kombel tegid usuvastast kihutust ja pealegi kandsid vene moodu punaseid särke üle pükste, tungis rahvas neile kallale, kiskus särgid seljast ja kihutas minema.

Lapua on nimelt väga usklik nurk. Kui ta millestki kinni hakkab, siis peab ta seda kõvasti. Veel hilise keskajani pidas ta kinni paganusest. Kirikuõpetajate ulaelu kiuste läks aga seal 120 aasta eest lahti usuline ärkamine ja sestsaadik on pietism niisama nagu pussikaklusedki selle kirgliku ja fantaasiarikka talurahva iseloomustus.

1918. a. jaanuaris oli siin alanud relvade äravõtmine Vene punastelt soldatitelt ja valgete vabadusvõitlus. Siin on vähe perekondi, kus kedagi poleks vabadussõjas langenud. Seda väljakutsuvamalt pidi mõjuma enamlaste häbematus. Juurde tuli veel otsekohene kriisi mõju. Agraarkriisi tõttu hakkasid talulapsed linnas tööd otsima; seal tegid neile aga enamlaste kätte sattunud ametiühingud töö saamise peaaegu võimatuks. Eriti õelalt terroriseerisid nad igalt töökohalt minema vabadussõjast osavõtnuid.

Väike kaklus Lapuas tekitas plahvatuse nagu säde püssirohukeldris. Liikumine löi kohe loodusjõuliselt üle kogu Soome. 1. detsembril 1929 peeti Lapuas esimene suur rahvakoosolek, kus taluperemees Vihtori Kosola meelde tuletas, et Soome riigikohus juba a. 1925 oli kuulutanud kommunistliku partei suletuks. Ta kutsus üles seda otsust täide viima.

Enamlaste erakond oli küll seaduslikult keelatud, kuid tal oli maapäeval üle paarikümne saadiku, ja ametiühingute ning mitmesuguste nuude mittepoliitiliste organisatsioonide kaudu arendas ta maal suurt kihutust. Lapua koosolek pöördus nüüd kõigi poole üle maa, et valitsust palutaks enamlaste kihutust täielikult lõpetada.

Kuna igalt poolt delegatsioonid Helsingis käisid seda palvet toetamas, organiseeriti 1930. a. märtsis Lapuas liikumise keskkohht „Suomen Lukko“ — Soome lakk, kes pidi Soomet lukustama enamlise kihutuse vastu ja eeskätt hakkas võitlema enamlaste terrori vastu töökohtades.

Muudatusega seltside seaduses tegi maapäev kommunistlike organisatsioonide edasikestmise võimatuks. Trükivabaduse kitsendamine ei läinud aga läbi. Siis alustasid Lapua äärmuslased „otsest tegevust“ — enamliste trükikodade rüüstamist ja tegelaste küüditamist.

Et mõjustada valitsust, korraldati „marss Helsingi peale“. Rootsi talurahva 1914. a. marss Stokholmi oli kukutanud ministeeriumi ja täidesaatvat võimu kõvendanud. Selle eeskujul tulid nüüd Helsingisse 10 000 talupoega, keda 7. juulil 1930 president Relander senatiplatsil vastu võttis.

Üks liikumise juhtidest, praost Kares nõudis kommunismi täielist ärakeelamist ja seadusi, mis maale kindlustaksid tugeva ja püsiva valitsuse. Kosola tänas valitsust maapäeva kommunistlike liikmete vangistamise eest ja nõudis kõigi kommunismivastaste seaduste maksmapanekut.

Päev enne meelevaldust oli Lapua poolt veel rohkemgi nõudmisi üles seatud: valimisõigust piiratagu tulumaksu maksimisega ja proportsionaalsed valimised asendatagu majoritaarsetega. Kuid neist nõudmistest loobus liikumine kohe, sest valimisõiguse kitsendamine oleks tabanud ka väiketalunikke ja proportsiooni ära kaotamine eriti rootslasi. Lapua liikumisele taheti aga kaasa tõmmata võimalikult laiemaid rahvahulki, vaatamata jõukusele ja rahvusele.

Loodusjõuline liikumine oma ebamääraste sihtidega laskis teha mitmesuguseid oletusi, kuhu ta saab kalduma. Rootslased kartsid, et teda võib pöörata kõiksoomeliseks (aidosuomalainen) liikumiseks rootslaste vastu, kelle võim Soomes märksa suurem kui baltlastel Eestis. Teiselt poolt püüti selle vastu liikumist kallutada parempoolse diktatuuri radadele, mille vastu olid paljud vanemad alalhoidlikud tegelased, nagu ajaloolane Danielson-Kalmari, kes rõhutas, et liikumine peab kasutama ainult seaduslikke abinõusid. Ometi ei suutnud see ohjendada äärmisi olluseid. „Otsene tegevus“ võttis maad. Vägivalla-aktid olid sihitud mitte enam ainult enamlaste, vaid ka sotsialistide vastu.

Valitsus, kes osutus võimetuks selle uue korralageduse vastu, korraldati ümber. Vabadussõja-aegne riigihoidja Svinhufvud kutsuti peaministriks. Maapäeva, kes kõiki Lapua seadusi vastu ei võtnud, saatis president laiali. Uutel valimistel tuli suurimaks võitjaks parempoolne koonduserakond, kes toetas Lapuat täiel määral. Esmakordselt said Soome kodanlikud erakonnad enamuse ja kommunismi vastased seadused võeti vastu kvalifitseeritud enamusega. Liikumise mõjul valiti uueks presidendiks Svinhufvud. Vastaskandidaati, endist edumeelset presidenti Stahlberg'i katsus lapualane kindralstaabi ülem kindral Vallenius Venemaale küüditada.

„Otsese tegevuse“ pooldajad lapualased olid aja jooksul korda saatnud hulga seadusevastaseid tegusid, mida raske oli välja selgitada ja karistada. Selle tõttu tekkis neis usk, et nad võivad teha, mis tahavad. 1932. a. kevadel tulid nad Mäntsäläs kokku, et seekord ette võtta mitte enam demonstratsiooni-marssi Helsingisse, vaid juba tõsisemate sihtidega. Siis käratas president Svinhufvud raadios neile peale, et lapualanegi peab austama seadust. Mässajatele saadeti sõjaväed vastu ja nad kadusid laiali ilma vastupanuta.

Sest silmapilgust tekkis Lapua liikumises murrang. Loodusjõuline rahvaliikumine oli vaibunud; mis üle jäi, seda hakati korraldama uueks erakonnaks.

Lapua liikumise juhatus oli ametlikult seletanud, et tal ei ole midagi ühist diktatuuri ja fašismi püüetega. Nüüd hakati aga just diktatuuri poole tüürima. Seks asutati uus erakond, nn. „Isamaaline Rahvaliikumine“ (IKL), kes endale andis fašistliku korralduse ja univormi (must särk sinise lipsuga). Paljud Lapuat finantseerinud suurtoosturid ja pankurid, eesotsas paberitöösturi, endise rootslase-sõjaministri, kindral Valdén'iga, hakkasid seda toetama, niisama ka koonduuserakonna parem tiib, eesotsas dr. Suolahti'ga. Kuigi IKL on rõhutanud oma sugulust Hitler'i liikumisega, pole ta üles seadnud Hitler'i sotsiaalset eeskava, vaid piirdus üldsõnaliste poliitiliste loosungitega: „isamaa“, „usk“, „võitlus marksismi vastu“ jne. Tulemuseks oli tema lüüasaamine 1933. a. valimistel: IKL sai kõigest 6% kohti, kuna temaga valimisliidus seisva koonduuserakonna saadikute üldarv langes 42-lt 32-ni.

Seletades, et IKL koosneb suurkapitali palgasõduritest, hakkas teine osa lapualastest moodustama rahvussotsialistlikke rühmi. Prof. Ruutu asutas 1932. a. septembris „Soome Rahvussotsialistliku Liidu“, mis algas propagandat kapitalismi vastu, plaanimajanduse ja korporatiivse riigi poolt, lähenedes oma ideedes Hitler'i erakonna pahemtiivale ja Saksa „Tat-Kreis'ile“. Rahvuslikes küsimusis on see rühm kõiksoomeline, püüdes vabastada Soome rahvamajandust Rootsi suurkapitali ülivõimust.

Teise rahvussotsialistliku rühma „Soome Rahva Korralduse“ asutas 1933. a. kevadel kapten Kalsta, kes pool aastat viibinud Saksamaal Hitler'i liikumisega tutvumas. Nii väliselt kui ka eeskavas on see täielik jäljendus Hitleri liikumisele: pruunid mundrid, sinine haakrist valgel lipul. Poliitiline ideoloogia on primitiivne: nõutakse vabanemist „parteide valitsusest“, „juudi-marksismist“, „raha-võimu ahelatest“ ja „protsendi-orjusest“. Neil näib aga olevat palju raha, millega välja annavad lehti soome ja rootsi keeles, tänavatel paraade teevad, väljasõitused ja pummeldusi korraldavad, kus purjuspäi üksteist maha kõmmutavad.

Mõlema rahvussotsialistliku rühma vahekorrad on teravad. Kuna Kalsta' rühm, nagu ka IKL, kubiseb „põhjakõrbenud“ landsknehti tüüpidest, on Ruutu' rühma tuumaks sotsiaalsete huvidega haritlased, kes pettunud sotsialismist. 1933. a. valimistest võtsid osa mõlemad rahvussotsialistlikud rühmad, kuid saanud kumbki umbes 2000 häält, ei jõudnud läbi viia ainustki saadikut.

Nagu üks IKL juhtidest, oberst Somersalo pärast valimisi „Völkischer Beobachter'ile“ (2. VIII 33) seletas, tahtvat see rühm nüüd oma tegevussihtu muuta ja peamiselt katsuda laostada maaliitu. Seks on ta presidendile esitanud nõudmise, et viibimata kokku kutsutaks maapäev, ära keelataks talude oksjonid ja teostataks inflatsioon. Need nõudmised on aga teisest küljest jahendanud senist liitu IKL ja suurkodanliku koonduserakonna vahel. Koondus nägi hea meelega, kui ametiühisuste laostamisega kergeks muutus palkade allasurumine. Kuid Lapuast juba varem hargnenud „kriisi (pula) liikumise“ inflatsiooni nõuetele on ta kindlasti vastu seisnud.

Soome diktatuuri-liikumised on tihedalt seotud majanduskriisiga. Sellest nende loodusjõulik hoog, aga sellest ka nende nõrkus, sest et majanduslikud huvid neid varsti mitmes sihis hargnema viivad; Soomes ei ole aga alust leitud fašistlikule või hitlerlikule imperialismi-müüdile, mis mitmesuguseid kihte üle nende majanduslike huvide suudaks liita üheks massiliikumiseks.

Hitler.

Haruldane juhtum ajaloos, et rahvas ise end diktatuuri alla hääletab, sündis Saksamaal. Sinna viisid mitte ainult sõjas löödud Saksamaa meeleheitlik seisukord maailma majanduskriisis, vaid ka Saksamaa poliitilise arengu iseärasused.

Vastupidi Marx'ile, kes luges proletariaati kõige rõhutumaks rahvaklassiks, oli Saksamaal seks saanud väikekodanlus. Tema kandis sõjas kõige rohkem vereohvreid, tema kannatas mitte ainult inflatsioonist, vaid ka tööstuse tõusust, mis ratsionaliseerimisega teda tänavale võistles. Proletariaadi ametiühingud ja sotsiaalseadused teda ei kaitsnud, ja kui majanduskriis tõi katastroofilise hindade languse, siis sattus tema kõige meeleheitlikumasse seisukorda. — Saksa „spiisser“ läks marru.

Tal puudus oma poliitiline ilmavaade. Pärast 1848. a. revolutsiooni oli Saksa väikekodanlus varsti politikast eemaldunud. Saksamaa jõukuse tõusuga kaldusid tema huvid majandusse, jättes riigi asjad keisri ja ülemkihtide hooleks. Valimistel hääletas Saksa talupoeg oma mõisa- või kirikhärra nõu järele, linna väikekodanlus oli passiivseks kaasajooksjaks kas kodanlikes või sotsialistlikes erakonnis.

Saksa suurimad riigimehed on toonitanud Saksa rahvahulkade poliitilist küpsusetust. Bismarck oma mälestustes ütleb, et sakslasel olla liiga vähe rahvustunnet ja riiklikku teadvust, et kanda parlamentarismi. Oma riiklikku ühtekuuluvust tundvat ta ainult ustavusena „maavürstile“. Vabariigi päevil on Saksa

teadusmehed leidnud, et Saksa rahval puudub võime, mis parlamentarismiks tarvilik, — oma sisevastuolusid relativiseerida, s. o. neid alistada nende tähtsuse järele.

Ainuke omapärane poliitiline vool, mis rohkem koondas väikekodanlust kriisi aegadel, oli

antisemitism,

või nagu seda pilgati — „sotsialism lollide jaoks“; ta nägi nimelt sotsiaalküsimuste lahendust juudiküsimuses, juutide finantsvõimu ja kaubandusliku võistluse kaotamises.

Antisemiitidest tuletavad end ka rahvussotsialistid. Oma suuremaks eelkäijaks peavad nad Vilhelm II hoovijutlustajat dr. Adolf Stöcker'it, kes juudivastase „kristlik-sotsiaalse erakonnaga“ katsus sotsialistide veskilt vett ära tõmmata, demagoogias aga nii kaugele läks, et Bismarck oma seadust sotsialistide vastu ka tema vastu tahtis laiendada ja Vilhelm II ta viimaks hoovijutlustaja kohalt vallandas.

Kuna Saksamaa majandus arenes järjest lopsakamalt, kidunes juudivastane liikumine iseenesest kokku. Mõned antisemiitlikud publitsistid avaldasid ilmseid tagakiusamismaania tunnuseid, näiteks Eugen Dühring, kes varustas iga oma raamatu eksemplari oma allkirjaga, kartes, et teda honorariga petetakse. Rohkem lõikust oli antisemitismil enne sõda segarahvuslikus ja kehvemas Austrias.

Sealt tuli ka maalisell Adolf Hitler, kes Münchenis 1919. a. seltsis väikese ringikesega, kus allkirju oli korjatud palvele, et ida-juute Saksamaale sisse ei lastaks.

Oma autobiograafias „Mein Kampf“ ütleb Hitler, et ta juba Austrias muutunud fanaatiliseks juudivastaseks ja saksa rahvuslaseks. Oma kodulinnale, segarahvuslikule Viinile olnud tal ainult põlgust, niisama nagu ka Habsburgide dünastiale, kellele ta süüks pannud, et need olla „muutumas tšehhideks“ (kuigi Hitler'i enda ema olnud tšehh). Eriti vihanud ta ertshertzog Franz Ferdinandi selle eest, et see tahtis Austria-Ungarit muuta Austria-Ungari-Slaavi kolmikriigiks.

Seda suurema uhkusega vaatas noor Hitler Saksa-
maa tõusule. Iseäranis vaimustas teda keiser Vil-
helm II. Sellele luges ta eriliseks teeneks sõjalaevast-
tiku loomise ja läks vihast marru, kui Saksa riigipäev
katsus oma keisrit ohjendada sõjakate kõnede pidami-
ses. Alles hiljem, kui Saksamaa sõjas oli kokku lan-
genud, leidis Hitler keisrile tagantjärele süü, et see
sõja aegu sotsialistidega olla ära leppinud.

Hitler'il on iseloomult Vilhelm II-ga mõndagi ühist,
näit. oma kõneanni ülehindamine selle poliitilises kande-
jõus, teatav diletantsus, mis tahab ise kõike paremini
teada ja eemale hoida asjatundjaist, täitsa impulsiivne
tegutsemine ja oma tegude arvustamise mittedesallimine,
välispidisustesse ärakadumine, reisimishimu ja diktaa-
torlikud otsused kunstiküsimustes.

Ilmasõja tegi Hitler läbi Saksa väes vabatahtli-
kuna, tõustes jefreitoriks. Reaktsioon mõnekuusele
enamlaste valitsusele Münchenis sai tema poliitiliseks
äratajaks. Ühes teistega kasutasid võimud teda
enamlusvastaste kõnede pidamiseks, kus ta avastas
oma miitingukõneleja ande. Ta komandeeriti „Saksa
Töölispartei“ koosolekule, kus Gottfried Feder
kõneles „protsendiorjuse ärakaotamisest“, — ta pidi
nimelt vaatama, kas seal enamluse järele ei lõhna.
Seal sai Hitler ise selle partei liikmeks. Mõne teise
samasuguse rühmakese juurdeliitumisega saadi sellest
1920. a. „Rahvussotsialistlik Saksa Tööliste Partei“
(NSDAP).

Münchenis tegutses Hitler algul käsikäes monar-
histidega, kelle juht, Ülembaieri valitsuspresident von
Kahr teda toetas. Kuid needsamad monarhistid panid
Hitler'ile jala taha, kui ta 1923. a. novembris, kasuta-
des Ruhri okupeerimisele järgnenud finantskatastroofi
ja segadust, katsus Münchenis toime panna riigipööret.
Hitler'i poolt algatatud ajutise valitsuse väljakuuluta-
mise Bürgerbräu' õllekeldris tegi Kahr oma väeüle-
mustega küll silmakirjaks kaasa, kuid vabaks saades
pani kohe valitsusjõud vastu liikuma. Kui riigipööra-
jad teisel hommikul, kuulda saanud, et väed üle ei tule,
rongikäigus tänavale läksid, et „rahva meeoleu teada

saada“, võeti nad kuninga lossi ees tulega vastu. Hitler, kes riigipöörajatele töötanud, et järgmine päev leiab nad võimul või surnutena, põgenes rutuga autol, teised jooksid laiali. Ainult Ludendorff, keda viimasel silmapilgul oli kaasa kutsutud ülemjuhatajaks, läks püsti läbi laskjate ridade, nagu ta oli läinud Lüttich'i vallutamisel. Hitler'i seekord lubatud „marss Berliini peale“ oli lõppenud enne algamist.

Riigipöörde katse eest mõisteti Hitler 5 aastaks vangi. Algul oli ta täitsa mahalöödud ja apaatne, kuid sõprade toetusel kosus aegamööda. Tema erakond elas üle raskeid päevi — mitte ainult ametliku keelu, vaid ka juhtide lahkuminekute ja tülitsemiste tõttu. Liikumine lagunes jälle mitmeks jõuetuks ojakeseks, mis üksteisega nugade peale võitlesid. Kui Hitler 1924. a. lõpul enne tähtaega vabaks lasti, läks tal tükk tööd, enne kui ta vaenulisi juhte jälle üksteisega lepitas. Eriti raske oli rahuldada Rosenberg'i, kes nõudis mõne teise juhi väljaheitmist erakonnast.

Rosenberg.

Baltlane Alfred Rosenberg, olles Tallinnas joonistusõpetajaks, andis end 1918 okupatsiooni aegu Saksa väkke vabatahtlikuna üles, kuid teda ei võetud vastu. Ühes okupatsiooni vägedega Saksamaale lahkunud, astus ta üles enamlusvastaste kõnedega ja töötas esiootsa monarhistlikus Rahvuslaste Parteis Leipzigitis, kuid tutvudes kunstiüliõpilasena Münchenis 1920. a. Hitleriga, sai selle mõjukamaks nõuandjaks ja tema parteilehe „Völkischer Beobachter'i“ peatoimetajaks.

Rosenberg spetsialiseerus juudi- ja vabamüürlaste küsimustes, andis välja „Siioni tarkade protokolle“, „Juudi jälg aegade muutuses“ ja „Ebamoraal Talmudis“. Tema ümber kogunes baltlaste koloonia, kes hoolimatult enda kätte kiskus partei vaimse juhtimise, lastes võistlejaid juhte Hitler'il erakonnast välja heita.

Hitler on impulsiivne tundeinimene. Rosenberg külm mõistuseinimene. Hitler'i on mõni saksa

psühhiaater tunnistanud hüsteerikuks. Rosenberg on fanaatik. Hitler vallutab massi oma algjõuliste tunneteplahvatustega ja primitiivsete vihapursetega. Rosenberg veab rahvast kaasa oma idée-fixe'idega ja tagakiusamismaaniaga, mis ikka sinna välja tüürivad, et juut on kõige kurja juur, kes maailma hukka ajab; sakslane on aga inimesoo kroon, ühinimeste tõug, kes peab tegema maailma uueks. Teda joovastab saksa tõu-uhkus, see — nagu ütleb Schopenhauer — uhkuse kõige odavam liik, inimese uhkus, kellel ei ole uhkustada millegi individuaalsega.

NSDAP-i ajaloolane R. Billung ütleb, Rosenberg'il, kuigi ta püüdvat välisministri kohale, puududa takt ja inimestega ümberkäimise oskus. Tal olevat sama järsud ja upsakad maneerid nagu balti parunil oma talupoegade vastu. Tema isemoodi iseloomu arvab Billung seletada võivat vahest eesti vere seguga.

Rosenberg on omaks võtnud saksastunud inglase Houston Stuart Chamberlain'i tõuõpetuse, kes omakorda selle laenas prantslaselt krahv Gobineau'lt. Õpetus inimeste ühesarnasusest olla kõige suurem lollus. Aaria veri üksi olla andnud esimese järgu rahvad, ja neist esimesel kohal seisvat germaanlased. Politika tähtsam ülesanne olla seda verd puhtana hoida.

Igasugust internatsionalismi ja universalismi vihkab Rosenberg nii, et ta katoliiklustki nimetab deemonlikuks nõiausuks ja paavsti võrdleb loodusrahvaste šamaan'idega.

Rosenberg'i tõuõpetust on saksa sotsioloogid nimetanud tõu-materialismiks, analoogiliseks Marx'i majandusliku materialismiga. Saksa usuteadlased on aga seda nimetanud paganluseks. Kuid ei ühed ega teised salga, et sakslase tõu ülistamine ja jumaldamine mõjub sakslasesse joovastavalt.

Sealjuures ei anna ei Rosenberg ega Hitler ise väliseltki välja germaani tõu tüüpi. Ja kuna teadus ammu on näidanud, et kõik Euroopa rahvad on äärmiselt segaverelised ja kuulsaks-kiidetud põhja tüüp koguni neegritega sugulane, on neil tõu-teooriatel

ainult see väärtus, et nende abil võidakse kunstlikult tõsta sakslase langenud iseteadvust.

Oma tõu-teooria tõttu on juudivastastel palju sekeldusi ristiusuga. Eriti palavalt vaieldakse nende seas küsimuse üle, mis rahvusest oli Jeesus. Ühed kinditavad, et Jeesus ei võinud olla juut, ja seletavad sellega tema õpetuse kõrgust. Alles juut Paulus olla juudistanud ja võltsinud Jeesuse õpetuse, tehes Jeesusest juutide Messiase. Jeesuse õpetus tulla juudi võltsimistest puhastada ja kõigepealt välja heita juutide Vana testament, millel ei olla ristiusuga midagi tegemist.

Teine vool peab aga Jeesust siiski juudiks ja sellepärast loobub üldse ristiusust. Ta tahab luua sakslastele täitsa uue saksa usu, kusjuures ühed otsivad seda loodusteaduslikest arutlusist, teised aga, nagu Ludendorff ja krahv Reventlov, muistsete germaanlaste Wodan'i-usu müütidest.

Eeskava.

Rosenberg'i kõrval oli Hitleri' teiseks tähtsamaks nõunikuks Gottfried Feder, unistaja ilmaparandaja, kelle erialaks sotsiaalpolitika. Tema oli, kes andis Hitler'ile sotsiaalse ideoloogia ja kes 1920. a. veebruaris ühes Hitler'iga valmistas NSDAP-i eeskava kuulsad 25 punkti, mis, nagu ütleb Hitler, olla tulnud nii rahva südamest, et koosolek need ilma vaidluseta ja suure vaimustusega punkt-punktilt ühemeelselt vastu võtnud. Trotski on sel puhul kaunis tabavalt tähendanud, et Hitler'i ideoloogia olla tema kõnekunsti akustika.

Eeskava pp. 1—3 nõuavad kõigi sakslaste ühendamist Suur-Saksamaaks, Versailles' ja St. Germaini rahulepingute tühistamist ja asumaid. Pp. 4—9 ütlevad, et ainult verelt sakslane võib olla Saksamaa kodanik. Kõik muud, eriti juudid, võivad Saksamaal elada ainult võõrastena, keda toitluskitsikuse korral võib maalt välja saata.

P. 4 seletuses ütleb Feder, kõik verelt sakslased, ükskõik mis riigi alla nad praegu ka ei kuulu, tulla ühendada Saksa riigiks. Seega nõutakse enesemäärä-

mist ainult sakslastele, ka kui see vastu käib teiste rahvaste enesemääramise õigusele. Hitler'i kolmas riik on — ekspansioonihimuline ja imperialistlik.

Eeskava sotsiaalses osas nõutakse „protsendiorjuse ärakaotamist“ (p. 11), sõjaaegsete profiitide tagasimaksmist (p. 12), aktsiaseltside riigistamist (p. 13), tööliste osasaamist suuretevõtete tuludest (p. 14), suurejoonelist vanaduskindlustust (p. 15), keskkihtide toetamist, suurkaubamajade viibimata kommunaliseerimist ja väljarentimist väikekaupmeeste kätte (p. 16), maauuendust rahvuslike vajakuste kohaselt, maa tasuta võõrandamist üldkasulikkudeks otstarveteks, maarendi ärakaotamist, igasuguse maaga spekuleerimise ärakeelamist, surmanuhtlust spekulantidele ja tugevat riiklikku keskvoimu.

Eeskava tunnustati muutmatuks ja tema teostamiseks töötasid juhid, kui vaja, kaalule panna ka oma elu. Mis nähtavasti pidi ära hoidma, et neile meelde ei tuletataks Mussolini' sõnu: „Fašismi eeskava on — eeskava puudumine“.

Eeskava peapunktideks ütleb Feder ise olevat üldkasu eelistamise omakasule ja protsendiorjuse ärakaotamise. Esimene, kui ta ei ole mitte üldsõnaline moraaliireegel, tähendab antiindividualistlikku kollektivismi ja kommunismi. Teist hakkasid „natside“ juhid ise varsti pidama utopiaks, mis hea ainult võlgades sipleva „väikese mehe“ agiteerimiseks.

„Protsendiorjuseks“ nimetab Feder „rahvaste seisukorda, kes ägavad kõikjuudi kõrgfinantsi raha- ja protsendi valitsuse all“, s. o., kes töötavad krediitidega. Feder näeb rahas midagi juudilikku. Ta tahab lõpu korral raha ära kaotada. Hitler ütleb, et võitlus rahvusvahelise finants- ja laenukapitali vastu olla tähtsamaks eeskava punktiks saksa rahva võitluses oma iseseisvuse ja vabaduse eest. Ja Feder lisab, et selle küsimuse lahendamine tähendavatki juudiküsimuse lahendamist. Sellest hoolimata kardab Feder, et ka pärast juutide väljaajamistki, kui krediidimajandus edasi kestab, võib leiduda küllalt puhtsakslasi ja koguni antisemiitegi, kes juutide ameti ise üle võtavad. Feder'i

arvates peaks riik oma avalikeks tööks muretsema raha mitte laenu teel, vaid protsentidena väljaantavatelt riigikassa paberitelt jne. Ka peaks riik asutama üldkasuliku ehitus- ja majanduspanga, kes annaks protsentideta laenu.

Natside sotsiaalne eeskava avaldas nii suurt sugu- lust enamlusega, et see parteijuhtidele enestelegi tähele panemata ei võinud jääda ja sel teel edasisedki süvendamiskatsed tekkisid. Neist tähtsaim oli ven- naste Strasser'ite oma. Baieri apteeker Gregor Stras- ser oli Hitler'i vangisoleku aegu tema partei riismed kokku päästnud. Tema vend Otto, kes mängis vaim- selt juhtivamat osa, kutsus a. 1925 kokku nõupidamise „saksa sotsialismi“ eest võitlemiseks, et süvendada erakonna sotsiaalset eeskava kuni „natsionaalbolševis- mini“, sisepoliitiliselt kõige teravamalt võideldes Vei- mari riigi vastu, välispoliitiliselt toetudes Nõukogude Venemaale. Hitler'il, kes sellest süvendamisest kartis partei lõhenemist ja vististi veel rohkem — finantsee- rijate kaotamist, läks suure vaevaga a. 1926 korda Gregor Strasser'it enda poole üle tõmmata. Majandus- kriisi teravnemisega läks Hitler'il a. 1930 jälle Otto Strasser'iga teravaks konflikt selle üle, mis mõista sot- sialismi ja eraomanduse all. Võitlus lõppes sellega, et Otto Strasser parteist lahkus ja asutas omaenda „Revolutsiooniliste Rahvussotsialistide Liidu“ (nn. „must front“).

Ideelised võitlused häirisid aga ainult partei juh- tivaid tippe. Partei reamehi — tema poolsõjalisi löögi- rühmi erutasid rohkem sootuks teissugused küsimu- sed. 1930. a. hakkasid Berliini löögirühmad (SA) mässama, nõudes kõrgemat tasu. Kui Hitler nõudmist ei täitnud, öeldi teenistus üles, tungiti Berliini partei lokaali ja pekseti see pihuks ja puruks. Mässu toetas Berliini löögirühmade juht, end. politseipealik Stennes, järsk landsknehti tüüp. Kuna vastuhakkamine ähvar- das levida, ruttas Hitler ise lennukil kohale ja nõud- mistele järele andes suutis suure vaevaga rahuldada mässajaid.

See mäss sundis Hitler'it ettevaatlikum olema oma löögirühmadega. Ta tagandas nende ülemjuhi kohalt pealiku von Pfeffer'i, kes 1919. a. Baltimaa vabatahtlikkude seas oli juhatanud oma isiklikku vabatahtlikkude salka, ja astus ise löögirühmade etteotsa. Nende rühmade liikmeid loeti 1931. a. algul 90—100 tuhande meheni. Nad olid alanud koosolekute kaitsest, kuid aegapidi kasvasid neist kodusõja väed, kellest paljud elasid koos oma alalistes kasarmutes. Kandes pruuni mundrit, kuulusid nad täiesti sõjaväelise distsipliini alla. Nooremad ja ustavamad neist moodustasid juhtide ihukaitse, kandes musti mundreid (SS).

Sama kahemõtteline, nagu Hitler'i seisukoht sotsiaalküsimuses, on ta ka küsimuses, kas vabariik või monarhia. Hitler on kohtu ees seletanud, et temagi lõpukorral olevat vabariiklane. Hitler'i lähedusest on saksa vürstidele kibedalt ette heidetud, et need ripuvad juudi pankuritest, et nad vähe on hoolinud sõjast. Kuna sotsiaaldemokraatlik president Ebert 2 poega isamaale ohverdas, pöördusid Wilhelm II-se kõik 5 poega sõja seljatagant priskelt tagasi. Arg põgene mine 1918. a. novembris olla veel täiendanud seda eba vürstlikku pilti.

Sealjuures on aga Hitler väga meelitatud, et mitu printsi tema parteisse astus. Seda tegid nimelt Hohenzollern'i printsid, kellel Hitler'i abi hädasti vajalik, kuna Baieri Wittelsbach'id, kelle seisukord niigi tugev, Hitler'ist üleolevalt eemale hoiduvad.

Veimari riigi surmaheitlus.

Kuni majanduskriisini oli Hitler'i erakond — mikskipandav suurus. Veel 1928. a. maikuu riigipäeva valimistel said natsid kõigest 12 kohta. Kui aga a. 1929 algas majanduskriis, — ja ta algas kõige suurema ägedusega just Saksamaal, muutus pilt järsult. 1930. a. septembris saavad natsid 107 kohta (18,3%), 1932. a. juulis koguni 37,3%, muutudes kõige suuremaks erakonnaks riigipäeval.

Natside juurdekasv tuli vanadest kodanlikkudest erakondadest, mis peale katoliikliku tsentrumi pea täielikult olid kokku kuivanud. Sellele vastas ka natside riigipäeva rühma koosseis enamikus deklasseeritud keskkihtidest: pankrottijäänud kaupmehed ja käsitöölised, vallandatud ametnikud ja tööta noorus. Tuli ette, et tööta töölised loosi võtsid, kumbaile hääletada, kas natsidele või kommunistidele. Psühholoogilist sugulust natside ja enamlaste vahel tunnistasid ka sagedased vastastikused üleminekud.

Kuna mõlemal diktatuuri erakonnal — natsidel ja kommunistidel — kokku oli absoluutne enamus, muutus parlamentlik valitsemisviis võimatuks. Saksa-maad valitseti siis presidendi poolt määratud (presidiaalsete) valitsustega. Nüüd arvas monarhistlik rahvuslaste erakond, kellel kõige lähemad sidemed president Hindenburg'iga, et on kätte jõudnud aeg võimu haarata. Viimseks tõukeks sai seks suurmõisate tükeldamise küsimus. Kui tsentrumist kantsler Brüning tahtis asuda selle kallale, et tööta inimestele uusi elamisvõimalusi anda, käidi Hindenburg'ile peale, et see olevat „enamlus“. Hindenburg asendas siis Brüning'i rahvuslaste mehe ja junkrute „Herrenklubi“ liikme von Papen'iga. See kutsus Hitler'it oma valitsuse liikmeks, kuid Hitler tahtis enda kätte kogu võimu. Et Papen'il ei õnnestunud toetust saada ka teistelt rühmadelt, määrati uueks kantsleriks „sotsiaalne“ kindral von Schleicher, kes otsis endale toetust ühelt poolt ametiühingutelt, teiselt poolt natside pahemtiivalt Gregor Strasser'i rühmalt. Kui ta ettevalmistusi hakkas tegema „ida-abi“ skandaali avastamisega, et nagu Brüning'ki asuda suurmõisate tükeldamisele, ei kannatanud junkrud seda välja. Papen läks jälle Hitler'i jutule ja saavutas seekord kokkuleppe. Hindenburg tagandas Schleicher'i, kutsus Hitler'i kantsleriks ja Papen'i asestantsleriks. „Harzburgi ühisrinne“ — natside koalitsioon junkrutega — oli nüüd võimul, et „Veimari riigile“ otsa peale teha.

Papen oleks eelistanud riigipäeva üldse enam mitte valida, kuid Hitler pidas seda tarvilikuks oma täieli-

semaks mõjulepääsemiseks. Valimiste eest hoolitsesid kaks Hitler'i abilist: lonkur propagandaminister dr. Göbbels korraldas paraade, tõrvikrongikäike, kontsertmiitinguid ja pidusid, siseminister, hulljulge lennuohvitser ja morfinist Göring andis löökrühmadele vaba käe terroriks ja muretses „valimis-sensatsioon“. Ta avastas kommunistide mahajäetud staabiruumidest vandenõu plaanid, ja kui need küllalt muljet ei loonud, siis läks paar päeva enne valimisi väga ajakohaselt põlema riigipäeva hoone ja koha peal kinnivõetud hollandi kommunist tunnistas üles, et seda olevat teinud kommunistide ja sotsialistide ühiseväerind. Ehk küll arusaamatuks jäi, miks enamlastel vaja oli just riigipäeva hoonet hävitada, mis Hitler'ile niikuinii ülearuks pidi osutama, avaldas see Saksa valijatesse soovitud mõju: Hitler sai Papen'iga kokku absoluutse enamuse.

Võimule jõudes ei kõnelnud Hitler oma eeskava 25 muutmatust punktist enam üldse. Ainuke punkt, mida sellest innuga täitma hakati, oli juutide tagakiusamine. Tööpuudus lubati nelja-aasta-kavaga ära arstida, kuid selle kava üksikasjad jäid tumedusse. Anti mõista, et Hitler vahest siis suudab teostada kõik oma lubadused, kui kõik võim tema kätte läheb. Seks juhiti löökrühmade terroristlik tegevus peale juutide ka kõigi erakondade vastu. Isegi koalitsiooni-sõbra rahvuslaste erakonnaga liidus olevale sõjaveteraanide ühingule „teraskiivrile“ tehti elu võimatuks ja sunniti ta natside kontrolli alla üle tulema. Rahvuslaste juht Hugenberg, kes püüdis ajada iseseisvamat politikat, sunniti valitsusest lahkuma. Kõik erakonnad peale natside eneste keelati ära, kõigis ühiskondlikes organisatsioonides, alates kutseühinguist ja luteri kirikust kuni maleringideni, viidi läbi alistamine natside komissaridele (nn. „Gleichschaltung“ — ühtlaskorraldus). Tuhanded natside juhid said seega kohtadele, natside löökrühmad kuulutati abipolitseiks. Tööpuuduse probleem oli nende jaoks ühe hoobiga lahendatud. Kõik ajalehed, isegi rahvuslaste omad, võeti natsidele vägivaldselt üle või suleti —, viimaste seas isegi Ludendorff'i häälkandja.

Raamatuid, mis natsidele ei meeldinud, põletati pidulikult, kuna politika-, kultuuri- ja kirjandustegelased, kes põgenema ei pääsenud, pisteti kontsentratsioonilaagritesse.

Pöörak paremale.

Kui Hugenberg majandusdiktaatori kohalt oli lahkunud ja kogu „totaalne“ võim natside käes, oodati, et nüüd hakatakse teostama Hitler'i sotsiaalset eeskava. Siis tuli aga 1933. a. juulis järsk pöörak. Hitler seletas, et rahvuslik revolutsioon on lõpul ja kes seda veel edasi süvendada katsub, sellele astub ta vastu kõige revolutsioonilise valjusega. „Totaalset“ võimu oli Hitler'il seks vaja, et karistamatult võida loobuda oma sotsiaalsest eeskavast.

Terror pöörati nüüd ka natside eneste pahema tiiva vastu, kes oma partei sotsiaalset eeskava olid võtnud tõsisemalt. 29. juunil tagandati äkki oma ametitelt, heideti parteist välja ja pisteti koonduslaagritesse natside kõrgemad parteiametnikud, endised ohvitserid Baltimaa 1919. a. vabatahtlikkude vägedest: Cordemann, von Marwitz, Wolf ja Zucker, kes erakonna majanduspoliitilise osakonna eesotsas seistes olid majandusettevõtteid ja kaubanduskodasid katsunud mõjustada oma politika sihis. Mõni päev hiljem tagandati ka nende juht dr. Otto Wagener majandusministri kohalt, kuhu kutsuti Saksa finantsringide usaldusmees, kindlustusseltsi „Allianzi“ peadirektor dr. Schmitt, parteitu.

Natside eeskava isa Gottfried Feder pidi nüüd, saanud uueks riigisekretäriks riigi majandusministeeriumis, ära sööma omaenda sotsiaalse eeskava. Kuna ta natside „muutmatu“ eeskava punktis 13 oli öelnud, et aktsiaseltsid tulevad riigistada, s. o. sotsialiseerida, andis ta nüüd ametliku seletuse, et natside sotsialism ei tähendavat sugugi sotsialiseerimist. Sotsialism seisvat ainult selles, et vaba loov isik mõelgu mitte ükski enda, vaid ka riigi peale. Omandus olla aulik ülesanne riigi poolt, just nagu seda nähakse päristalu-pere-

meeste juures. Riik ei tahtvat ise majandust ajada ja lükkavat seepärast tagasi iga sotsialiseerimise katse („Aufstieg“, 23. VII 33).

Kuna samal ajal Saksa majanduse diktaatoriteks kutsuti suurtöösturid Krupp, Thyssen ja Siemens, kellest söe ja terase magnaat Thyssen oli juba mõnda aastat olnud üks Hitler'i suurematest finantseerijatest, siis ei jäänud enam mingit kahtlust, et Hitler seega oli teinud sama järsu pööraku kapitalismi vastasest uuendusliikumisest suurkapitali palgasõduriks, mille Mussolini oli sooritanud juba enne võimu vallutamist. Thyssen'i „Deutsche Bergwerkszeitungil“ jäi pärast seda rahuldusega konstateerida, et suur osa kodanlust seisnud seni Hitler'i suhtes äraootaval ja kõhkleva seisukohal, kuid nüüd olla mitte üksnes Hitler'i valituse seletused, vaid ka teod näidanud, et tema sotsialism on täielik vastand marksismile.

Pööraku täienduseks andis põllutööminister Darré Hitler'i nimel juuli keskel seletuse, et natside maauuendusel ei saa midagi ühist olema „marksistlikkude meetoditega“. See ei olla mitte Preisi kuningate politika olnud luua asunikke, maksku mis maksab, vaatamata sellele, kas nad ära elada suudavad. Valitsus ei puudutavat ühtegi mõisat, kui suur ta ka on, kui ta majanduslikult on terve ja tuleb omaga läbi. Aga ka võlgadega koormatud mõisasid ta ei puutuvat mitte. Kui nad vabatahtlikult ei paku maad asundamiseks, siis jäetakse nad ise endaga läbi ajama, täielikult tunnustades eraomanduse põhimõtet.

„Times“ (21. VII 33) teatas, et selle järele preisi junkrud end jälle julgeolekus tunnevad ja et nüüd selge olla, miks junkrud, Brüning'i ja Schleicher'i kukutanud, panid Papen'i Hitler'iga kokku leppima.

„Tat-Kreis“.

Natside pahemat tiiba toetas teatava määrani üks saksa publitsistide rühm, kes kutsus end „Tat-Kreis'iks“ ja töötas Saksa sotsialismi probleemide kallal. Oma vaimseks eelkäijaks pidas ta Moeller van

den Bruck'i, mõne aasta eest surnud politilist kirjanikku, kes esmakordselt hakkas käsitlema nn. „rinde generatsiooni“ ilmavaadet, mille aluseks pidi olema vaen võitjate lääneriikide ja nende kapitalistliku liberalismi vastu. Liberalismis minevat rahvad hukka. Selle vastandina pidada Saksamaa oma „kolmanda riigi“ rajama konservatiivsele sotsialismile.

„Tat-Kreis'i“ tähtsam majandusteadlane Ferdinand Fried oma paljuloetud raamatus „Das Ende des Kapitalismus“ näitab Saksa suurkapitalistide klassi psühholoogilist kidunemist. Talendid põgenevat sealt ära mujale, peamiselt politikasse. Uusi pöördetähtsusega tehnilisi leiutisi enam ei sünni. Tööstusliku revolutsiooni tormi ja tungi aeg on möödas. Kidunev kapitalism on loobunud omaenda elupõhimõttest — vabast võistlusest, seda asendades trustide, kartellide ja sündikaatide plaanimajandusega. Ühtlasi on muutunud ka kapitalisti hingeelu. Vanasti see oli riisiko, hasardi, võitluse hingeelu. Nüüd on see — väsinud inimeste hingeelu, kes püüavad end kindlustada iga riisiko eest, kui mitte muidu, siis riigi abil. Kapitalism ise, kaotades enesekaitse instinkti, tõmbab riigistamise endale kaela. Liberaalne riik, mis vastas edasitormavale kapitalistlikule majandusele, annab stagneeriva majanduse juures ikka enam aset konservatiivsele ja sotsialistlikule riigile.

Leipzigigi sotsioloog Hans Freyer näitas, et revolutsioon, mis kapitalistlikku ühiskonda peab likvideerima, ei tule enam pahemalt poolt, kust teda oodati, vaid paremalt poolt. Proletariaat on sotsiaalseaduste abil ära lepitatud XIX sajandi kodanliku hingega. Sotsialistlikud erakonnad on loobunud revolutsioonist ja aitavad alal hoida kapitalismi. Kodanliku ühiskonna likvideerimine tekitab aga teisi kihte, nn. rahva, kes on radikaalses vastuolus kogu liberaal-kapitalistliku ilmaga ja kes paremalt poolt tulles hävitab selle ilma.

Hans Zehrer seletas, et erakondade senised jaotused parempoolseteks ja pahempoolseteks on kaotanud oma mõtte. Liberalism on nad kõik laostanud võitlustes teiste politiliste vooludega, aga ühtlasi ka ise laos-

tunud. Lähem tulevik kuulub usulisele, kuigi mitte kiriklikule aktivismile. Fašism olla muutunud kodanliku reaktsiooni käealuseks. Kommunism olla seesama kapitalistlik liberalism, ainult marksistliku koefitsiendiga. Tulevik olevat rahvuskommunismil, kui see asub kõigi antiliberaalsete voolude etteotsa.

„Tat-Kreis“ oma ajakirjas („Die Tat“) ja ajalehes („Tägliche Rundschau“) toetas natside sotsialismi, kuid riigivormis pooldas Papen'i ideed: mitte fašism, vaid täielik dualistlik ja autoritaarne „ülemusriik“, kus rahvas valitsusest sootuks oleks lahutatud. Saksa rahvas olevat usklik rahvas, aga mitte poliitiline rahvas; temale käivat üle jõu ka seegi vähene politiseerimine, mis fašismile vajalik. Vana Germaani eeskujudel tulla rahvale anda kutseseisuste omavalitsus, valitsus aga teha täiesti autoritaarseks, s. o. rippumatuks igasugustest valimistest, ka parteivalimistest.

Kui Hitler tegi juulis oma pööraku paremale poole, siis suleti ka „Tägliche Rundschau“ ja „Tat-Kreis“ reorganiseeriti. Saksamaalgi sai tõeks, mis itaallased endast ütlevad: Kes on intelligentne ja aus, see pole fašist.

Hitler'i liikumise üldiseloom.

Hitler'i liikumine läks Mussolini' omast selle poolest lahku, et ta oli masside liikumine, mida itaalia fašism kunagi pole olnud. Kuna itaalia fašism otsekoheses relvastatud kodusõja võitluses enamuse vastu varsti muutis oma esialgse sotsialistliku eeskava selle vastandiks, ei tulnud saksa rahvussotsialismil oma arenemise teel enamusega mitte võidelda, vaid võistelda, sellest sotsiaalse demagoogia poolest võimalikult mitte maha jäädes, kui mitte ettegi jõudes. Igasuguste kahtluste kõrvaldamiseks tuli tal oma eeskava kuulutada muutmatuks. Sellest hoolimata osutus see ainult õngesöödaks meeltheitvate ja poliitiliselt arvustusvõimetute talurahva ja väikekodanluse hulkade jaoks. Need hulgad, kellelt Freyer ootas „revolutsiooni paremalt poolt“ osutusid liiga võimetuks, et tõesti revolutsiooni

teha. Neil puudusid seks niihästi selged sihid kui ka kindel ühistunne. Nende ainukese jõukoondisena oli võimalik ainult pimesi alistumine diktaatorile, kes neid siis võis pöörata, kuhu ise tahtis, või õigem — kuhu tema finantseerijad tahtsid.

Demagoogia sööt oli vajalik ainult silmapilguni, kus kogu „totaalne“ riigivõim kätte haaratud ja igasugusel arvustusel suu suletud. Siis talitati fašismi poolt ülistatud Machiavelli reegli järele, et riigimees tarvitseb antud sõna pidada ainult seni, kuni olemas põhjused, mis sõna andma sunnivad. Diktatuuri saavutamisega olid need põhjused kadunud. Diktatuurile pole enam valijaid tarvis. Diktatuur ei saa aga läbi ilma rahata. Seega ei saadud junkrutele ja suur-töösturitele antud lubadustest enam lahti rabelda. Oma sotsiaalsest eeskavast loobudes muutus saksa rahvus-sotsialism suurkapitali palgasõduriks, nagu Itaalia fašismgi. Tema sotsialismist jäi üle ainult diktaatorliku oligarhia — löökrühmlaste ja parteiaparaadi isikliku heaolu kindlustamine, rahvale aga — Rooma languse aja lumpenproletariaadi „circenses“ („mängud“) — karnevalsed pidustused ja paraadid ning demagoogiline kihutus ühe või teise sise- või välisvaenlase vastu.

Tung idasse.

Saksa tõu enesejumaldamisest järgneb Saksa imperialism. Hitler'i eeskava esimesed punktid nõuavad kõigi sakslaste ühendamist Suur-Saksamaaks, elagu nad praegu mis riigi all tahes; peale selle veel uusi asumaid sakslaste juurdekasvule. Neid asumaid ei taha Hitler merede taha, vaid Ida-Euroopasse, kuhu juba aastasadasid on sihtinud Saksa ekspansioon.

Sakslased olla praegu „rahvas ilma ruumita“. 100 aasta pärast olla neid 250 miljonit — kuhu neid panna? Ainult küllaldane ruum andvat rahvale tema olemise vabaduse.

Oma raamatus „Mein Kampf“ võitleb Hitler ägedalt nende vastu, kes tahavad piirduda 1914. aasta

piiride tagasinõudmisega Saksamaale. See olevat poliitiline mõttetus, mis ulatuvat kuriteoni. 1914. a. piirid olnud osalt juhulised, osalt pooleli oleva poliitilise võitluse tulemus. Saksa rahva tuleviku jaoks ei tähendavat nad midagi.

Saksa välispolitika sihiks pidada olema kindlustada saksa rahvale küllaldast pinda maailmas. Hitler astub kõige teravamalt välja nende vastu, kes säärases maapinna vallutamises näevad „pühade inimesõiguste rikkumist“. „Ükski rahvas ei valda siin maailmas ühtainustki ruutkilomeetrit maad mingi kõrgema soovi ja õiguse tõttu. Nii nagu Saksamaa piirid on juhulised ja silmapilgu piirid aja poliitilises võitluses, nii on ka teiste rahvaste eluruumi piirid.“

Hitler ei tunnusta mingit rahvaste enesemääramise õigust. Ainult jõus olla õigus. Seal ei tohtivat olla mingit sentimentaalsust („Allerweltsgeföhlsduseleien“). „Eriti ei ole meie mitte teatavate „vaeste väikerahvaste“ kaitsepolitsistid, vaid omaenda soldatid“. „Saksamaa saab olema maailmariik, või teda ei saa üldse olema. Maailmariigiks aga vajab ta toda suurust, mis talle praegusel ajal annab vajaliku tähtsuse ja tema kodanikkudele elu.“

Seks näitab Hitler tee idasse. Ta tõmbab joone alla Saksa ennesõjaaegsele välispolitikale. „Meie alustame sealt, kus 600 aasta eest lõpetati. Meie lõpetame germaanlaste igavese liikumise Lõuna- ja Lääne-Euroopasse ja pöörame pilgud maale idas. Meie likvideerime lõpuks ennesõjaaegse koloniaal- ja kaubanduspolitika ja läheme üle tuleviku maapinnapolitikale. Kui me aga praegu kõneleme uuest maapinnast Euroopas, võime eeskätt mõelda ainult Venemaale ja tema juurde kuuluvatele rajariikidele. Saatus ise näib tahtvat meile siin näpunäidet anda.“ „Hiigelriik idas on küps kokkuvõtteks. Ja juudivalitsuse lõpp Venemaal saab ka Venemaa kui riigi lõpuks.“

Olevat raske eksitus Venemaad püüda Saksamaa liitlaseks Lääne vastu. Seda sõda peetakse siis mitte Venemaa, vaid Saksamaa pinnal, ilma et Saksamaa saaks kõige vähematki abi Venemaalt. Pealegi ei mõt-

levatki enamlasted ausalt liitu pidada. Ei saa liitu teha partneriga, kelle ainuke huvi on sind ennast hävitada. Ka ei võivat Saksamaa kunagi sallida, et Euroopas tõuseks teine kontinentaal-suurvõim tema piiride ääres. Ainukesed võimalikud Saksamaa liitlased olevat Itaalia ja Inglismaa, kellel niisama huvi oleks maha murda Saksamaa surmvaenlast — Prantsusmaad.

Siin, ütleb „Times“ (28. VII 33) Hitler'i õpetusest, seisab ilma varjamata vana „furor teutonicus“. Preisimaa laienes sõjas ja Saksamaa sai keisririigiks mõõga abil; sellepärast peab üksnes sõjajõud teda jälle üles aitama tema praegustest haavadest.

Hitler'i välispoliitikat käsitleb lähemalt tema nõunik, rahvussotsialistliku erakonna välispoliitilise osakonna juhataja Alfred Rosenberg. Oma kõnes Rooma akadeemias 1932. a. novembris seletas ta, et Euroopa neli suurriiki peaksid oma jõuvoolusid juhtima nii, et nad seisaksid selg selja vastu, aga mitte üksteise vastu: Saksamaa — idasse ja kirdesse, Prantsusmaa — lõunasse, Itaalia — kagusse ja idasse, Suurbritannia — üle merede.

Rosenberg'i välispoliitika on imperialistlik, s. o. võimupüüdlik. Oma raamatus „Der Zukunftsweg einer deutschen Aussenpolitik“ (München, 1926) nimetab ta enda imperialismi tõuliseks (völkisch). Selle sihiks on tõu loomejõudusid kõvendada ja maksma panna. Selle avaldus olnud, kui keskaegne Saksa keiser Heinrich Lõwi loobus Itaalia-retkedest ja maid idas mõõgaga vallutas. Tõu-imperialismi vastandiks olla puht-militaarne imperialism, mis mitte ei lähtu vajadusest võita elamisruumi, vaid rohkem röövimis- ja seiklushimust. See olevat Prantsuse imperialism. Niisama vastuolus seista tõu-imperialism ka majandusimperialismiga — ruumita üleriikliku võimuga, mis finantskapitali kaudu praegu määrab pea kõigi rahvaste saatusi. Nii majandus- kui ka militaar-imperialismi vastu käivat tõu-imperialismi maailmavõitlus.

Tõu-imperialism tähendavat Saksale ruumivallutamist idas. Meretaguste kolooniate püüdmine, millega enne sõda Inglismaale taheti järele aimata, tulevat kui

romantiline ristisõdade politika kõrvale jätta. Saksa imperialism peab muretsema selle eest, et uus elamisruum, mida ta vallutab, oleks seotud emamaaga.

Saksamaa ürgprobleem — ruumivallutamine idas — määravat ka Saksamaa „orgaanilised vastased“: Poolamaa ja Prantsusmaa. Samast järgnevad aga ka Saksamaa „orgaanilised liitlased“, kes Prantsuse Euroopa süsteemis pole eluliselt huvitatud või kelle huvid käivad koguni selle vastu: Itaalia ja Inglismaa.

Hitler'i ja Rosenberg'i õpetustele, et Saksamaa peaks loobuma sõprusest Nõukogude Venemaaga ja selle asemel lähenema Inglismaale, vaidlesid vastu Saksa sõjaväe juhid. Kindraloberst von Seeckt („Deutschland zwischen West und Ost“, Hamburg, 1933) rõhutas, et oma tuleviku teel ei tohi Saksamaa arvestada Inglise abi. Inglise strateegiline seisukord olla pärast maailmasõda niivõrd muutunud, et ta Saksamaa pärast enam Prantsusega sõdida ei või mõelda. Saksamaa saatus olla Venemaal. Saksamaa lähenemine Venemaaga olla läinud sõjaväelaste käte läbi ja olla eluliselt tähtis, et ka rahvussotsialism seal endale seljagust vaba hoiaks.

Seeckt'i sõnade tõsidust sai Rosenberg tunda, kui ta pärast natside võimu vallutamist a. 1933 sõitis Londoni, et seal oma välispolitilistele plaanidele meeolelu teha. See sõit oli täielik sissekukkumine. Inglismaa ei lasknud end võita mitte ainult mingiks kavatsuseks, Prantsusmaa vastu, vaid ta käsitles Hitler'i Saksa-maad, kus õiguslik kord ja kodaniku vabadused ära kaotatud, kui barbaarset riiki, peaaegu nagu enamlust.

Selle sissekukkumise tõttu ei tulnud Rosenberg'i lootustest välisministri kohale midagi välja. Kui mõned sakslased olid lootnud, et Hitler Euroopa ära kohutab ja Saksamaa mõju kohe kõrgele tõstab, siis osutsid tulemused just vastupidisteks. Juba oma välispolitilise eeskava esimeses ülesandes — Austria ühendamisel Saksamaaga — pörkas Hitler nii kindlale vastupanule kõigilt muudelt riikidelt, muu seas isegi Itaalialt, et see võrdus Saksamaa isoleerumisega. Ja hitlerlaste juttude peale, et Poolamaa peaks oma Danzigi

koridori andma tagasi Saksamaale ja selle eest Nõukogude Venemaalt endale võtma koridori Mustale merele, hakkas Poolamaa kaaluma preventiivsõja võimalust Saksa vastu, mis Hitler'i valitsust sundis Danzigi asjus Poolaga kokku leppima.

Natside põllutöoministri Darré' ajakirjas „Deutsche Agrarpolitik“ (1933, 5., lk. 586—589) ütleb G. v. M., et Saksamaale tekkis ilmasõjas sõjasiht alles siis, kui tema väed vallutasid Baltimaa, mis sarnanes Saksa kodumaaga, mille struktuur, valitsemine ja juhtimine, vaatamata mittesaksa enamurahvale, oli Saksa oma. Maauuendus, mis seks ette võetud, et hävitada sakslus Baltimaadelt, olla baltluselt röövinud kihi, kust sai ta parimad juhid, kes kõikide hüveks valitsenud maad mitusada aastat. Kuid ilma suurmaaomanduseta, s. o. ilma poliitiliseks juhtimiseks tõeliselt kõlbliku ülemkihita, olla talupoegkond kõrgemalt seisukohalt vaadates juba küsitav nähtus ja üksi jäädes Kirde-Euroopas kadumisele määratud. Abi peab tulema, kust ta aastasadade eest tulnud. Saksa seisukohalt olla Kirde-Euroopa probleem — juhtimise ja teo probleem. Valitsemine, mitte valdamine, asustamine, mitte koloniseerimine, juhtimine ja mitte mass (kes tuleb iseenesest); kunst ja mitte tehnika — see moodustas ükskord nende olemuse, kes näitasid saksa rahvale teed itta. Nii nagu oli ükskord, nii olla ka täna.

Nii näitavad kolm suuremat rahvussotsialistide autoriteeti: Hitler, Rosenberg ja Darré kõige suurema selgusega ja agressiivsusega sedasama teed itta, mida osutas Hitler'i majandusminister Hugenberg oma 1933. a. juunikuu memorandumis Londoni majanduskonverentsile, kus nõudis Saksamaale vabu käsi Venemaa ülesehitamiseks. Kuna memorandum pörkas lääne suurriikide teravale vastuseisule, pidi Saksa valitsus tema desavueerima ja Hugenberg'i vallandama. See oli pärast Rosenberg'i teine „uue Saksamaa“ suurmees, kes Londonis oma tiivad kaotas.

Saksamaa kasvava isolatsiooni tõttu tuli hakata tagasi võtma oma agressiivseid pretensioone. Tallinna hitlerlaste „Der Aufstieg“ hakkas seletama, et

rahvussotsialistid tahta tagasi ainult Ülem-Sileesiat ja Poola koridori. Kui baltlaste seas tekkis hirm, et rahvussotsialism pärisrahvastele kätte annab nende vastu kallaletungi relvad, siis võttis dr. E. Seraphim, vana balti pagulane ja landesväärlane, kes ise ütleb end „natsi“ mitte olevat, oma peale ülesande rahvussotsialismi Balti pärisrahvaste jaoks ilmsüütaks ümber seletada. Olla vääroletus, et rahvussotsialism võrdub rahvusriigiga. Tõde olla vastupidine: saksa rahvussotsialism eitab ilmtingimata rahvusriigi põhimõtet. Tema suur rahvuspoliitiline siht pole mitte tardunud Saksa rahvusriik, vaid suur, saksaliselt tendeeriv Kesk-Euroopa, nagu see juba Naumann'il ees on hõljunud, mis koonduks majanduslikult ja kultuurpoliitiliselt ümber Saksamaa ja ses rahvuslikus Saksamaas näeks oma välist mantlit ja oma sisemist hinge. „Noorte rahvaste õigust“ enda rahvuse harimisele kitsendada ei tulevat rahvussotsialismil üldse mõttesse („Der Aufstieg“, 6. VII 33).

Need dr. Seraphim'i seletused tuletavad meelde Tat-Kreis'i liikme Giselher Wirsing'i mõttemõlgutusi („Zwischeneuropa und die Deutsche Zukunft“, Jena 1931, E. Diederichs), kes arvab, et kasvava agraarkriisi ja kapitalismi kokkuvarisemise tõttu muutub nn. „vahe-Euroopa“ (Saksamaa ja Venemaa vahel) rahvussotsialistlikuks ja ühineb Saksamaaga autarkseks majandusblokiks, poliitiliselt aga suureks föderatsiooniks, mille terav ots oleks sihitud võitlusele liberaal-kapitalistliku Lääne-Euroopa vastu. Hitler'i pöördumisega kapitalismi ja fašismi poole ning loobumise-ga sotsialismist ja autarkias-t on neil unistustel ära võetud alus.

Mis Wirsing'il on sotsialistlik utoopia, see on dr. Seraphim'il diplomaatlik ilukõne, täiesti sarnane Brest-Litovski 1918. a. politika kõnekäändudega, kus ka jutt oli Baltimaade „päästmisest“ ja „vabastamisest“, nende „vabatahtlikust sidemest Saksa emamaaga“, kelles nad pidid nägema oma „välist mantlit ja sisemist hinge“, kuna pärisrahvastele keegi ei pidanud kitsen-

dama nende rahvuse harimist algkooli esimeste klasside piirides.

Föderatsioon tähendab rahvaste enesemääramise õigust, teatavat õiguslikku korda rahvusvahelises ulatuses. Fašism, kes õiguslikku korda juba oma sisemises struktuuris põhimõttelikult eitab, kes Lõuna-Tiroolis sakslasi ja Dalmaatsias slaavlasti vägivaldselt ümber rahvustab, saab oma ennastjumaldava puht-imperialistliku suunatuse tõttu veelgi vähem leppida tõelise föderatsiooniga, kui seda suudab enamline imperialism. Seal võib olla ainult allaheitmine, aga mitte kokkulepe.

Hitler ja baltlus.

Baltlased on Hitler'i liikumises algusest peale mänginud väga väljapaistvat osa. Seda näitab juba Alfred Rosenberg ja tema ümber kogunenud baltlaste ning Baltimaa 1919. a. vabatahtlikkude rühm, kelle jaoks Baltimaa oli teataval määral Piemont, kust pidi väljuma Saksamaa imperialismi uuestisünd. Need deklasseeritud pagulased, läbikukkunud vägivallapolitikud, Saksa imperialismi eestvõitlejad ja ohvrid ühtlasi olid sinna kui kutsutud.

1930. aastast peale ilmus Stettin'is rahvussotsialismi levitamiseks baltlaste seas kuukiri „Baltischer Beobachter“. Üliõpilaste erinumbris (15. XII 31) kirjutas seal H. parun Fölkersahm Jenast: Balti üliõpilasel, kui ta ellu astub, olla seni ainult kaks valida: kas „lojaalselt“ alistuda rajariikidele, kes aga aiva baltlaste hävitamisele välja sihtivat, või muutuda Saksa Veimari-vabariigi kodanikuks, kes oma vaimult olevat just vastand baltlasele. Mõlemad teed viivat baltlaste tuleviku hävingule. Tahab baltlaste noorus anda mõtet oma olelusele, siis peab ta kõige teravamalt võitlema nii Versailles' (s. o. rajariikide) kui ka Veimari süsteemide vastu. Ainult uus Saksamaa võivat anda baltlastele idas jälle ülesande. Iga teadlik baltlane Saksamaal peab olema rahvussotsialist. Rahvussotsialistlik Saksamaa peab vabastama saksa suguharud oma piiridel

nende praegustest ahelatest ja liitma emamaaga uueks Suur-Saksa üksuseks. „See on ainuke võimalus hoida meie vendi kodumaal allajäämisest. Meie ülesandeks on Saksamaalt lähtudes kõvendada Suur-Saksa mõtet kodumaal ja vastu astuda mõne P. Schiemann'i teadlikult mittetõulistele ideedele. See annab kodumaale julgust ja lootust vastupidamiseks, kuni Balti saksluse tund uuesti tuleb ja meie noored jälle oma ajaloolise päranduse kodumaal võime tagasi saada punase haakristi lipu all.“

Sessamas ajakirja numbris kuulutati kõige teravamalt võitlust „Rigasche Rundschau“ peatoimetajale dr. P. Schiemann'ile, kes olevat nii jultunud, et kõige suuremat saksa politikut Bismarck'ist saadik — Hitler'it — mudaga loopivat. Peale Württembergi ja Baltimaa ei olevat saksa demokraate enam kuskil mujal üldse olemas.

„Balt. Beobachter'it“ vihastas väga, et mõned Balti rahvasaadikud kodumaal ikka veel ajavat lojaalset koostöötamise politikat pärisrahvastega. Nagu Christoph parun von der Ropp 15. II 32 kirjutas, täitvat see baltlasi Saksamaal kui ka üldse sakslust murega. Praegusel Baltimaal, kaugel Saksamaast, olla see lojaalsus hädaohtlik mäng. Sest ta võimaldavat, et baltlus kasvaval määral kaotab mitte ainult oma poliitilise, vaid ka oma kultuurilise iseseisvuse. Seda näitavat juba sega-abelude tugev leving. Sellest segust tulla ainult ennenägematu tõusolkimine ja kõige tagasihoidlikumast vaimsest vennastumisest — kultuuritaseme langus. Nõndanimetatud „lojaalsus“ olla esimeseks sammuks omapärast loobumisel.

Aegapidine enesest loobumine olla seda võimalikum, et Baltimaa asub emamaast praegu kaugemal kui tial. Alati olnud see Baltimaa traagika, et ta kunagi ei võinud saada täitsa Saksa maaks. Kuid side oli siiski olemas. Nüüd on sinna tammid ette tõmmatud. Kaks võõrast, sakslusele mitte sõbralikku võimu on praegu end vahele kiilunud saksa asundamisrindele Balti rannal. Ühtekuuluva ruumi tähtsus on liiga suur, kui et seda võiks asendada tehnika-abinõudega. See-

pärast on Poola koridori ja Meemeli küsimusel baltlaste kohta erakordne tähtsus. See pealtnäha riigisaksa probleem on ka balti probleem. Otseühendus tuleb jalule seada, kui ülepea veel mõtet peab olema, et baltlased oma seisukohta kodumaal kaitsevad. Baltlased peavad tundma Saksamaa verdjooksivaid idapiire kui haavu omaenda ihul. Baltlastele Saksamaal langeb osaks uhke ülesanne seista nende esirinnas, kes „ida-Locarno“ igaveseks ajaks tagasi lükkavad.

Seesama Chr. parun von der Ropp hoiatas „Balt. Beobachter'is“ 15. IV 32: Vähem kui kunagi enne tohtivat baltlus praegu ajada nn. „reaalpolitikat“, mis kõiges järele annab lohutusega, et see olla ju „vähem kurjus“. Vislamma saatus õpetavat, missuguseks hädaohuks on nõrk Saksamaa oma ähvardatud rajamaadele.

„Balt. Beobachter'is“ 15. VIII 32 kirjutab dr. Georg parun Manteuffel Berliinist, kuidas enamlus, demokraatlik ilmavaade ja ääretu natsionalism Baltimaadel toime pannud nn. „maauuenduse“, kuna demokraatlikud lääne riigid selle heaks kiitnud. Ääretu ja tihti negatiivne natsionalism, mis omal ajal hävitas vähemusrahvuste maaomanduse, hakkab nüüd hiljem pöörduma nende keele vastu. Vähemusrahva linna ringkonnad, kelle kätte nüüd juhtimine läks, seista aga vaimselt, sotsiaalselt ja kutseliselt pärisrahvaste juhtidele liiga lähedal. Demokraatlik ilmavaade olla ühine mõlemale, või vähemalt mõlema lähtepunktiks. See uus vähemusrahva juhi tüüp suhtuvat maavõõrandamisse küll muidugi mitte heakskiitvalt, kuid ometi nii, et ta mitte selles, vaid keele ja kooli harimises näeb otsustavat momenti oma rahvuse alalhoidmiseks. Tõeliselt olla aga ikka selgem, et lood on hoopis vastupidised. Ainult kuni maaomandus on oluliselt puutumata, olla rahvast või tema rühma, kui teda õieti juhitakse, isegi valju tagakiusamisega raske ära hävitada. See-pärast tulla välissaksluse suhtes pearõhk panna jälle maaomandusele (Bodenständigkeit).

„Balt. Beobachter'is“ 15. IX 32 kirjutab prof. G. Schneider: Eesti ja Läti maauuendustel puuduvat iga mõistlik alus. Balti maauuendusi kui ohjendamatu

rahvusliku ja klassiviha avaldusi ei võivat millegagi vabandada.

Samas „Balt. Beobachter'is“ seletas Gerhard „teest idasse“: Baltimaa tulla korraldada kui Saksamaa piir Vene vastu. Rajariigid entente armust ei olevat seks võimelised. „Meie ei usu 19. sajandi rahvusriigi aatesse ja piirirahvaste omariiklust ei pane me mikski meie eneste ajaloolise ülesande kõrval!“ Saksamaa ametlik politika, mis taotlevat võimalikult sõbralikke suhteid rajariikidega, minevat arusaamatult mööda Balti vähemusrahva problemaatikast ja asuvat selle huvidega isegi vastuolus. Kuid tulevase Saksamaa kandjad ei hoolivat sellest. Nad tundvat vastutust ainult ajaloo ees. Sellepärast olevat ka balti noorus läti skautide seast välja astunud, et oma rada käia kõige lähemas läbikäimises riigisakslastega. Eestis ei olevat lood noorusega veel nii rõõmustavad, kuid olevat loota, et uus Tallinna leht „Der Aufstieg“ aitab asju parandada.

„Der Aufstieg“.

„Der Aufstieg“ hakkas ilmuma Tallinnas nädalalehena dr. Nils parun v. Ungern-Sternberg'i ja Georg Leibert'i toimetusel 20. III 32. Tema sihiks pidi olema tähelepanu pöörata Saksamaal ärkavaile rahvuslikele jõududele ja nende võitlusele liberalismi vastu. „Demoliberaalse lääne ja enamlike ida vahele kiilutud, ei saa Saksamaa pikapeale vahetalitaja osa mängima, vaid saab maailma seisukorra otsustama.“ Kuigi leht ütles end parlamentarismi tulevikku mitte uskuvat, lubas ta toetada Saksa-Rootsi valimisblokki, eeskätt aga pöörduda nooruse poole.

Pärisrahva suhtes ei tarvita „Der Aufstieg“ arusaadavalt mitte nii teravat tooni nagu „Balt. Beobachter“, vaid sõnastab neidsamu mõtteid ettevaatlikumalt: „Meie tulevikku ei otsusta mitte see, kuidas me suhtume oma kodumaa enamusrahvustesse, vaid kas meil korda läheb sakslaste ja baltlastena meile

saatusest määratud ruumis lõpukorras üldrahvuslikus võitluses elavana hoida meie kultuurimõistet.“

Nagu Ernst parun Maydell jutustas (Vesti Dnja, 5. VIII 33), olnud Tallinnas rahvussotsialismi algatajaks erurittmeister Wiktor von zur Mühlen, endine Balti rügemendi ülema abi vabadussõjas. A. 1931 tutvunud ta Saksamaal Hitler'iga ja, koju pöördunud, hakanud koguma pooldajaid. Liikumine rühmitunud varsti Tallinna Saksa Klubi ümber, millel ligi 100 liiget ja kus parun E. Maydell ise abiesimeheks. Eriti olla rahvussotsialismi mõju all kohalik saksa noorus.

Peamiselt nooruse jaoks näib kirjutatud olevat ka „Der Aufstieg“. Seal seletas klaverikunstnik Hans v. Schulmann, kuidas natside eeskava olevat saksa kangelaslikkus, vaimustus ja andumus (10. IV 32). NSDAP eeskava ei saavat põhimõtteliselt Eestisse ümber istutada, ka mitte osadeski. Fašism ei olevat üldse eksportkaup ja Gressant-Valois' Prantsuse fašismi katse nurjumine ei julgustavat järeletegemisele. Kuid mis Eestit praktiliselt peaks huvitama, ei olevat natside eeskava sisu, vaid tema vaatekoht. Seda tulla ka Eestis kompromissita ja sallimatult läbi viia, eeskätt rahvuste küsimustes. Kokkulepe (Verständigung) ei saavat anda riigile siserahu ega välisvõimu. Rahvaste kokkulepe olevat üldse ratsionalismi saavutis, kunagi veel „ideaal“, nüüd aga ainult kutseliste hirmupolitike lõha.

Saksa rahvussotsialism, kirjutab „Der Aufstieg“ (17. VII 32), ei tahtvat piirirahvaid hävitada, vaid neid sundida positiivsele seisukohavõtule oma maailma ajaloolises võitluses.

Eestlaste hüüdsõna 700-aastasest orjusest olla kuulmatu süüdistus baltluse vastu. Baltlus ei võivat seda mitte kahetseda — see tähendaks kustutada oma rahvuslikku teadvust. Baltlased ei olevat siia tulnud kui õnneküttide horded, vaid vastutava ülesandega avada maad läänele (14. VIII 32, H. v. S.).

Kõige tähtsamaks sündmuseks pärast sõda olevat demokraatia mahalõhkumine. Selle asemele astuvad Saksamaal härrasmehed (Herrenmenschen), kelle juht-

sõnaks: Kõik rahva heaks, ei midagi rahva kaudu! (21. VIII 32). Uus aeg on koitnud. Hitler on eeskuju, tema on austatud, tunnustatud prohvet. Tema liikumine pole ei rahulolematute ega reaksionääride partei (6. II 32, Hans v. Schulmann).

Balti rahvussotsialistide vaimustusele vaatas juhtivail kohtadel asuv baltlaste vanem põlv teatavate kartustega. „Vanad“ hakkasid noori hoiatama, et Eesti on liiga kaugel Saksamaast, siin ei olevat isegi mitte Danzig-Meemel või Sudettidemaa. Eesti ja Läti-maa olla sündinud Wilson'i rahvaste enesemääramise põhimõttest ega saavat „kõiksakslust“ sallima („Meme-ler Dampfboot“, 21. VII 33, Percy Meyer).

Tallinna Linna Saksa reaalkooli direktor A. Spreck-elsen avaldas hoiatuse: „Aufstieg'i“ uuele vaimule ole-vat liiga omane Balti saksluse positsiooni hädaohtu viia. Sedasama kirjutas ka „Rigasche Rundschau“: „Aufstieg'i“ ilmumine võivat rahvusliku ärrituse tulle Baltimaadel õli juurde kallata.

Vanabaltlaste poolt toodi ka rahvussotsialismile olulisi vastuväiteid. Tähendati, et balti ilmavaade olla konservatiivne, rahvussotsialistlik aga revolutsiooniline. Kirikuõpetaja V. Thomson Pärnust näitas, et rahvussotsialismi juhtide ilmavaade olla koguni usu-vastane. Ajaloos ei nägevat nad tõuküsimate kõrval jumaliku kõikvõimsuse valitsemist. Paljud baltlased tähendasid koguni, et alles von Papen olla „härra“, Hitler olla aga kõigest „mees“, kes pealegi oma propa-gandas tarvitavat väga toorest linnaöömaja keelt.

Neile etteheidetele vastas „Der Aufstieg“, et ka revolutsiooniline ideoloogia, kui ta tahab püsida, pida-vat konservatiivseks muutuma (22. V 32, parun Ernst Maydell). Konservativismi jäädav põhimõte olevat üle võetud rahvussotsialismi: juhtimine maapinnas juurduva, ainult omaenda südametunnistuse ees vastu-tava härrandlikkuse (Herrentum) poolt (8. I 33). Nat-side eeskava inkongruentsi Balti oludes nägevat Balti natsid isegi. Kuid seda enam rõhutavat nad natside ilmavaadet. Rahvussotsialism ei olevat vastuolus Balti olemusega, vaid kui ka mitte vormis, siis ometi sisus

seotud isade mitmetigi unustusjäänud pärandusega. Üks vana Balti härra öelnud: „Aga see pole ju midagi muud kui vana balti „Honorigkeid“. Balti rahvusotsialismile olla see võib-olla kõige parem definitsioon. Rahvussotsialism ei olevatki muud kui praegusaegne avaldus Balti konservativismile (22. I 33). Kahjuks olevat aga liberalism majanduse kaudu liiga sügavasti tunginud baltlusse (30. X 32).

Kirikuõpetaja V. Thomson'i etteheidetele vastas „Aufstieg“, et Alfred Rosenberg oma usuvastase ilma-vaatega olla erak ega olevat natsidele tüüpiline. Hitler olevat aga selle eest usklik. Ja pealegi ei olevat rahvussotsialism kutsutudki jumalariiki maa peale ehitama — jumalariik ei olla ju üldse siit maailmast (18. XII 32).

Rahvussotsialistlik propaganda, vaatamata kõigile oma ebarõõmustavatele vormidele, olla pateetiline. Jäme keel tähendavat just teatavas mõttes intiimsust, tagasiminekut ratsionaalsest emotsionaalsesse (13. XI 32, H. v. S.).

Kui mõned Saksamaa professorid deklaratsiooni avaldasid, kus natsidelt oodati Saksamaa avaliku elu tervendamist ja saksa rahvuse päästmist, seisis allakirjutanute eesotsas baltlane prof. J. Haller Tübingenist, kuna järgnevate seas leidus prof. A. v. Antropoff Bonnist („Aufstieg“, 7. VIII 32). Baltlased olid ka, kes 1932. a. innuga hüüdsid nn. Harzburgi rinde, s. o. natside ja rahvuslaste ühisrinde uuesti jaluleseadmise järele. Olevat traagiline, et kaks venda ühest ning samast majast tõstavad kätt teineteise vastu („Aufstieg“, 2. X 32, parun Ed. v. Stackelberg). Seesama Ed. v. Stackelberg, endine Eestimaa rüütelkonna sekretär, kutsus Saksa aadlit natsidega leppima. Nii mõisale kui ka külale olevat praegu Berliin suuremaks elu-hädaohuks kui Moskva (23. X 32).

„Piiritu juubeliga“ tervitas „Aufstieg'is“ (5. II 33) Hans v. Schulmann Hitler'i võimuletulekut. „Heil Hitler! Saksa rahvas on leidnud oma juhi.“ Sakslane ja baltlane olevat ärganud. „Meie ei ole üksik kild, kes on enda hooleks jäetud ja seega hukkamisele pü-

hendatud. Meie oleme rahvas, kelle ärkamine sünnib Saksamaal maailma silmade all.“

Juubeldamisele järgnes kohe ähvardus: „Kes praegu veel julgeb ülestuiskavat elementaarset vaimust mõistuspäraselt või nii arusaadavatelgi põhjustel summutada, vesistada või mürgistada, see on — „erledigt“. Baltlastel olevat nimelt küll esindused, kuid kahjuks mitte juhte. Neid tulla alles luua.

Selle ähvarduse peale puhkes kohe terav tüli Saksa-Balti partei juhatusel. Juba varem oli „Aufstieg“ (9. X 32, parun Ernst Maydell) Balti rahvasaadikutele ette heitnud, et nad midagi ei olla teinud sakslaste maaomanduse (Bodenständigkeit) heaks. Nüüd heideti Saksa-Balti partei esimehele A. de Vries'ile ette, et sel olevat liiga vähe arusaamist rahvussotsialistide vaimustusest (19. II 33). Saksa-Balti parteipäeval 19. märtsil 1933 oli A. de Vries sunnitud tagasi astuma partei esimehe kohalt. „Aufstieg“ tõi varsti (23. IV 33) ära Max Hildebert Böhm'i nõude, et ka välissaksluses rahvussotsialismi mõttes läbi viidaks „ühtlaskülitus“ (Gleichschaltung). Ei olevat ühtki teist teed ühise saksa rahva juurde ja ei olevat teisi juhte sel teel kui ainult rahvussotsialistid. „Aufstieg“ omalt poolt lisas, et ta asjul küpseda tahab lasta, lootes, et ühtlaskülitus toimub iseenesest, teades, et see tingimata tulema peab.

Vana Balti politikamees, end. „Düna Zeitung'i“ peatoimetaja dr. Ernst Seraphim jutustas („Ostpreuss. Ztg.“, 2. VI 33), et Balti juhtivad politikud, kellele „Rigasche Rundschau“ peatoimetaja dr. Paul Schiemann oma pitseri peale surunud olla, mida edasi, seda rohkem uute oludega kohanema hakanud. Vastupidi ennesõja-aegsete Balti juhtide seisuslik-balti põhimõtetele, millel midagi tegemist polnud vulgaarse „liberalismi“ ja „parlamentarismiga“, teostus osalt Balti väikeriikide uute parlamentlike vormide surve all äralibisemine vanadest balti põhimõtetest, mis avaldus juhtmõttes, et Balti sakslus peab omale tuleviku looma ennast „vähemusrahvuste õigusse“ mahutades — seisukoht, mis sakslased asetaski ühele pulgale venelastega, poola-

katega ja juutidega ning ära unustas, et sakslane ei ela Baltimaal „vähemusrahva õigusest“, vaid oma 700-aastase kultuurimissiooni põhjal, millega ta Baltimaa on võitnud Lääne Euroopa, eriti Saksamaa vaimule.

Vastasrind sellele kompromissipolitikale, mis levis eriti noorsoo seas, olla ainult aegamisi enda maksmannud, olgugi et tal kuukirjas „Baltische Monatshefte“ olnud hea häälekandja. Alles saksa rahvuslik revolutsioon pannud kivi kiiresti veerema. Äraiganenud Balti parteide vastu olla võitlust alustanud „Saksa Baltlaste Rahvuspartei“. Oma eeskavas tahtvat see luua tõelist rahva ühtlust, kes uhke oleks oma sakslusele. Kadedusega kurdetavat seal: „Meid on poliitiliselt nii juhitud, et meil enam võimet ega jõudu ei ole õnnetud olla ja sellele rahvuslikule õnnetusele selgesti silma vaadata. Meie noorus ei näe maal enam mingit sihti.“

Rahvuspartei tunnustavat end usaldusega Saksa uuendusliikumise külge. Tema ülesanne olevat aga Baltimaal. Ta tahtvat valjult rahvuslikku rahvaühtlust (Volksgemeinschaft); leigeid tahtvat ta võita või ära raputada. Sellest järgnevat tingimatu ärapöördumine vähemusrahvuse mõttest kui baltlaste eluvormist. „Meie ei lase end oma liinist mitte millegagi ära kallutada ega taha kunagi järeleandmistega ja kompromissidega vahelesegamise pehmendamist taotleda, sest me usume, et me rohkem kaotame oma liinilt lahkudes, kui et meilt midagi väevõimuga ära võetakse. Vägivalla vastu oleme me võimetud. Kaotatud on ainult see, mida me ise käest anname.“ Selles juhtmõttes, tähendas dr. Seraphim, peituvat Balti saatust.

Iseloomustav joon on selles eeskavas, et baltlased ei tahtvat olla „vähemusrahvas“. Seda mõtet on varem erilise teravusega avaldanud Balti pagulane Adalbert Volck („Verklingende Zeiten?“ 1930, Leipzig, Hammer, lk. 294), kes on üks „tõupolitikuist“. Balti „röövriikide“ pärisrahvaid loeb Volck „alamaks tõuks“ (Untermenschen), nagu Rosenberg öelnud seda poolakate kohta, ja nõuab, et baltlus nende vastu kaitseseisu-

korrast pealetungile üle läheks. Seks olevat tarvilik „kõige armulikumalt annetatud kultuurautonoomia“ paljastamine. Sellest „kingitusest“ kõneleb hirm, lootus meid „haridusega“ uinutada, ära kallutada. „Iialgi ei annaks iseteadev, oma riiki üles ehitav rahvas muurahvustele tõelist autonoomiat, sest seega loobuks ta oma riiklikust võimust. Lubatakse natuke haridust, teatav määr teadmist, äramõõdetud heaolu, rohkem mitte. Ähvardab sellest sündida jõuallikas, siis topitaks see kohe kinni ja temaga ühes ka petlik „kultuurautonoomia“. Raputage, kaasmaalased, saksa rahvast, et ta ärkaks! Ainult Saksamaalt võib Baltimaale tulla saksa r a h u, teist me ei taha, sest et ta meid kui sakslasi ära mädandaks“.

„Aufstieg“, kes natsionaalpartei eeskava ära trükis, seletas, kui sellest välja loeti leppimatust pärisrahvaste vastu, nad tahta rahulikku suhet eesti rahvaga, aga teadlikult vahet tehes rahva ja inimeste vahel, kes seni uskunud tohtida rahva nimel kõnelda (25. VI 33).

Niisugune „teadlik vahetegemine“ ongi seni olnud iseloomulik nii okupatsioonivõimude kui ka enamlaste suhtumises eesti rahvasse.

Hiljem (2. VII 33) seletas „Aufstieg“, Balti natsionaalpartei eeskavas olevat palju väga sümpaatset, kuid ta ei saavat end seega identifitseerida, sest et see ei seisvat rahvussotsialistlikul alusel.

Samal ajal avaldas V. von zur Mühlen „Balti rahvussotsialistliku liikumise põhimõtted Eestis“ („Aufstieg“, 25. VI 33). See seisvat Eesti riikluse alusel, püüdvat rahulikku koostööd eesti rahvaga, tunnustavat end suure saksa rahva külge, nõudvat balti sakslusele riigirahvuse osavõttu riigijuhtimisest põhimõttel: üldhuvi enne omahuvi, nõudvat „osa kodumaa maapinnast, mis vajalik meie rahvuse harimiseks ja meie kohuste täitmiseks kodumaa vastu“, majanduse alistamist politikale, rahvussotsialistliku juhhipõhimõtte teostamist vastandina demokraatlikule huvide-esindusele. „Meie jaatame iga liikumist eesti rahvas, kes eelseisvatel põhimõtetel taotleb rahvuslikku, sotsiaalset ja riiklikku uuendust.“

Nende põhimõtete eest avaldas V. v. z. Mühlen'ile oma tänu dr. Ernst Seraphim („Aufstieg“, 30. VII 33). Ehk küll Seraphim ise ei kuuluvat rahvussotsialistide hulka, olevat tal süda kergem, kuna ta ära tundvat, et balti politika vanad põhijooned siin ülestõusmist pühitsevad. Ka vanad baltlased ei olla kunagi väsinud mõisate võõrandamise ülekohtu vastu võitlemast, ja oma tuumalt olla juhi-põhimõte vanal aristokraatliku struktuuriga Baltimaal ikka olnud enesestmõistetav.

„Aufstieg“ ise tähendas (9. VII 33), et neile olla ikka ette heidetud, nad olevat ainult NSDAP „Ab-leger“, mitte balti sakslased, vaid sakslased Baltimaal, kes kaevavat sõjarinnet enda ja vanabaltluse vahel. Kuid rahvussotsialistide võitlus ei käivat mitte baltluse ühtluse vastu, vaid just selle ühtluse pärast, kompromissi vastu. Ja eesmärk olevat juba lähedal.

1933. a. suvel korraldasid rahvussotsialistid Riguldi mõisas töölaagri, kust osa võttis 12 balti noormeest. Ühes ettekandes 15. VII ütles seal parun Ernst Maydell, et baltlased ei olla mitte karistamatult läbi teinud aastasaja liberalismi. Traditsiooni relv, mida nad omanud, olla nende käes nürinenud. Kui 1918. a. järgnes katastroof, siis ei jäänud enam ühtki vaimset relva kõigilt poolt pealetormava liberalistliku ideede ilma vastu. Ristiusust olla saanud pühapäeva ennelõuna toiming, ilmtingimatust truudusest kodumaale — emigratsiooni küsimus, võitlusest maapinna eest tasuküsimus. „Rahvusliku iseteadvuse mõõduks sai segaabelude statistika... Meie olime kogu liinil pankrotti teinud.“

Lauset maavõõrandamistasu üle oli Maydell'ile baltlaste seas eriti pahaks pandud. Selle peale jätkas aga „Aufstieg“ (30. VII 33) veel teravamalt: hulgal juhtumitel, kus baltlane sai tasuks maa, müüs või rentis ta selle ära. Saksa seltskond olla aga selle üle seni vaikinud. Jõukamad sakslased linnades ei tundvat üldse huvi „Bodenständigkeit'i“ küsimuse vastu.

Eestis näivad Balti rahvussotsialistid koosnevad kas noorusest või inimestest, kes seni politikast eemal seisnud ja poliitilisi küsimusi rohkem tundmusega kui

mõistusega võtavad, mispärast nad ka tähele ei pane vanabaltlaste hoiatusi, et kui eestlased hakkaksid rahvussotsialistide põhimõtteid kasutama enda suhtes, siis baltlaste seisukord muutuks mitte paremaks, vaid palju hullemaks: kui „Eesti ainult eestlastele“, siis kaotaksid baltlased siin tõesti „vähemusrahvuse“ õigused, kuid mitte seks, et saada „riigirahvaks“, vaid et langeda võõratõulisteks „külalisteks“, keda iga silmapilk võib riigi piiridest välja ajada.

Kuid neid loogilisi järeldusi märkamata tahavad Balti natsid oma Saksamaa ärkamise vaimustuses nüüd kaitseseisukorrast üle minna pealetungile ja eeskätt moodustada uue Suur-Saksamaa eelpostid, kelle esimeseks ülesandeks on rahvussotsialismi levitamine pärisrahva seas ja tema demokraatliku riigikorra asendamine diktaatorlikuga.

Diktatuuride peajooni.

Meie aja diktatuuride kogemustest võib näha, et kõige üldisemaks jooneks neil kõigil on nende erakordsus. Nad on kõik seotud mingi sõjascisukorruga ühiskonna organismis. Kas on nad tekkinud välissõjaga seotud sisemise revolutsiooni läbimurdmisest või vahel otsekohe kodusõjast. Või on nad loodud sisemise revolutsiooni või kodusõja väevõimul tagasihoidmiseks. Nad tuletavad seepärast ka oma sisemiselt ehituselt meelde sõjavägesid, kus kõik on alistatud ülemjuhatajale ja painutatud ilmtingimata distsipliinile.

Sellest erakordsusest järgneb nende ajutine laad. Ühed tunnistavad seda otsekohe ise. Nad seavad oma ülesandeks oma riiki silmapilgu raskustest üle aidata normaalsematesse oludesse. Teised, kes pretendeerivad püsida, peavad siiski oma praegust olukorda mingiks revolutsiooniliseks provisooriumiks, mille jooksul ühiskond peab ümber muudetama või ümber kasvatatama, et ta juba iseenesest kannaks uut korda.

Võimu ehituselt võib diktatuure jaotada enam isikulisteks (monarhilisteks) või oligarhilisteks (s. o. väheste valitsusteks).

Isikulised diktatuurid põhinevad mõne suurte teenetega riigimehe isiklikul mõjuvõimul (Mustafa Kemal, Pilsudski). See mõjuvõim on nii suur, et talle erilisi võimuasutisi vaja ei lähe, — ta paneb end maksma ka normaalsete rahvaesinduste kaudu või neist hoolimata. Sellepärast võib neid ka nimetada kõige tugevamateks ja tervemateks diktatuurideks. Suure riigimehega on tavaliselt seotud ka suur uuenduste eeskava,

mida ta teostab riigi rajamiseks ja konsolideerimiseks. Võib-olla on veel suurem, et see suur riigimees omaenda suuruse tõstmiseks tarvilikuks ei pea oma kaaskodanikkudelt ära võtta õigusi. Ta annab endale aru, et diktatuur on seotud tema enda isikuga ja pärast teda peab aset andma normaalsetele olukordadele.

Küll veel isikulised, kuid mitte enam isiklikule mõjuvõimule, vaid sõjaväele on rajatud need diktatuurid, millega mingit maksvat olukorda püütakse kaitsta võimaliku pöörde eest või teda kontrrevolutsiooni teel tagasi tuua endise olukorra juurde (Primo de Rivera, Jugoslaavia, Leedu). Ka need peavad ise end ajutisteks, kuid nende peatstarbeks on reaktsiooni teostamine, mille õnnestumiseks nad taotlevad meelte rahustamist. Sellepärast ei suuda nad üldse koos töötada normaalsete rahvaesindustega. Nad algavad otse põhi-seadusliku korra ärakaotamisest. Sealjuures on neil see hädaoht, et nad võimu eest vastutavaks teevad sõjaväe, selle politiseerivad, poliitilise võitluse rahva seast sõjaväkke kannavad ja seega pikapeale omaenda aluse ära õnnestavad, mille tõttu näiteks Hispaania diktatuur kokku langes.

Teine liik diktatuure on parteioliigarihid, ühe monopolilise erakonna ainuvalitsused. Niisugused oligarhiad tulevad võimule kas kodusõjas (enamlasted, fašistid) või muudavad legaalselt saadud võimu kodusõja teel monopoliliseks (Hitler). Kodusõtta lähevad nad revolutsioonilise eeskavaga, mis peab meelitama suuri rahvahulki nende poolehoidjaks. Kui aga monopolivõim käes, siis langeb ilmaparandamise eeskava kui tarbetu ära ja diktatuuri edasine areng läheb nii, kuidas ühiskond end kõige kergemini annab ekspluateerida valitseva oligarhia kasuks.

Nende diktatuuride eelduseks on revolutsioonilikumine rahva seas, kes on poliitiliselt liiga alaealine, et ta jaksaks stabiliseerida oma demokraatlikku riigikorda, kuid kus võimatu ka puhtreaktsiooniline sõjaväeline diktatuur, sest et revolutsiooniliikumine on sõjaväe seks juba kõlbmatuks teinud ja vanad ülem-

kihid — aadli ja kodanluse — nende mõjuvõimus laostanud. Revolutsiooni võitlustest tekib siis uus ülemkiht, kes end maksma paneb palja vägivallaga.

Et sel uuel ülemkihil puudub igasugune autoriteet, see teeb tema diktatuuri kõige despootlikumaks, sest ta püüab hoida rahvast mitte ainult sõnakuulmises, vaid ka vägivaldselt ümber kasvatada, et see tunnustaks tema autoriteeti. Sellepärast ei või ta sallida mingit ühiskonna elu avaldust, mis oleks rippumata tema võimust. Seda nimetab ta siis ise riikliku võimu „totaliteediks“ või tervikluseks, mida ta püüab saavutada Machiavelli' õpetuse järele: kui rahvas ei usalda valitsust, siis peab rahvast seks sundima. Tõeliselt saavutab ta rahva moraalse ühtluse kõige sügavamalt lõhestamist: ühel pool eesõigustatud ja kontrollitu oligarhia, teisel pool õigusteta ja sõnatu alamate mass.

Rahva tähelepanu ärapööramiseks selt sisemiselt lõhestuselt ajab valitsev oligarhia väljaspool imperiaalistlikku prestiiži-politikat. Seesama sisemine lõhestus riisub aga riigi välisel võimul tema loomuliku aluse — kodanikkude ühistunde. Tema imperialism kujuneb bombastlikuks bluffiks siseotstarvete teenistuses, kuna väljaspool riik tõsist sõda üldse ei tohi riskeerida, et mitte selja taga võimalust anda kodusõja plahvatuseks.

Muistse Rooma revolutsioonist järeldab Mommsen, et absoluutne monarhia on suur rahvuslik õnnetus, kuid absoluutne oligarhia on veel suurem. Seda tõde aimavad need oligarhiadki ja sellepärast ripuvad nad vähema kurjuse — oma juhi kultuse küljes. Seda raskemaks aga muutub siis selle juhi järeletulija küsimus.

Uhiseks jooneks kõigil neil oligarhiail on nende anti-individualistlik kollektivism, kuid just enamlus, kes teostab seda kõige täiemal määral ka majanduseski, on sunnitud teda toetama kõige suuremate vägivalla-abinõudega. Sealjuures libiseb kõigi nende areng kollektivismist järjest rohkem individualismi poole tagasi.

Sellega ühes edeneb ka nende oligarhiate sisemine kivistumine ja pehastumine, mis ei lase loobuda era-

kordsetest võimuabinõudest, teisest küljest aga takistab neist uute loomulikumate eliitide väljakasvamist. Selle asemel, et stabiliseeruda uuteks ühiskonna vormideks, on nad jäämas pärastmaailmasõja vapustuste ajutisteks episoodideks, löödud suurrahvaste imperialismi krampideks. Sel ajal, kus uinuvast Indiaski paariad on saamas inimese ja kodaniku õigusi, saab see olla ainult ajutiseks haiglaseks nähtuseks, et Euroopas suured rahvamassid langevad tagasi õigusteta paariateks.

Diktatuuripüüded Eestis.

Enamlus.

Enamlaste mass oma politilise arenematusena oli Eestis kõige kohasem diktatuurile. Oma aitamatuse tõttu ei võinud ta teostada mingit kontrolli oma juhtide ega riigi üle. Seega said tema juhtidest varsti täielised isevalitsejad.

Nagu Lenin'i Venemaale jõudmisega enamlaste partei üle öö vahetas revolutsiooni kaitsemise sõja seisukoha hüüdsõna vastu „maha sõda“, nii asendati ka sama ruttu demokraatliku vabariigi nõudmine sovetide diktatuuriga.

„Tööraha revolutsioonilise omavalitsuse asutisena“ olid sovetid, peale mõne suurlinna, ainult paroodiad. Eestimaa sovetide II kongressil, mis oli koos 12.—14. okt. 1917 ja valis Eestimaa esimese nõukogude valitsuse, olid pooled esindajad ainult Tallinnast. Iseloomulik sovetide korrale oli, et seal puudusid kõik põhiseaduslikud tagatised valimiste korralikkuseks ning valija õiguste ja soveti asjaajamise kindlustamiseks, mispärast valimiste võltsimised olid reeglisk erandi asemel. Eriti illusoorseid olid sovetid maal. Valla sovette ei valinud pea kuskil üle 10% elanikkudest. Mõnel pool oli valijaid vähem kui oli vaja valida esindajaid.

Enamlaste diktatuuri esimene hoop käis trükivabaduse, teine — omavalitsuste vastu. Kui sisevõitlus pinevamaks muutus, hakati sovette „puhastama“ teiste sotsialistlikkude parteide esindajaist. Lõpuks panid

enamlased ka oma koalitsioonikaaslase, pahempoolsete sots.-revolutsionääride erakonna keelu alla. Kaks karu ei saanud läbi ühes pesas.

1918. a. novembris alustades Venemaalt uut pealetungi Eestisse, enamlased sovette enam ei vajanud. Nüüd kuulutas oktoobrikuus Peterburi parteikonverentsil valitud kaheliikmeline revolutsiooniline komitee (J. Ikmelt ja J. Kasemets) Narvas välja „Eesti nõukogude vabariigi“, nimetusega „Eesti Tööraha Kommuuna“, ühtlasi määras ta ka Kommuuna Valitsuse J. Anvelt'iga eesotsas.

Enamlaste eneste seas arvati, et Eesti olla iseloomulik väikekodanluse „demokraatlik“ maa, millele lähemal ajal ei saa omaseks ei suurkodanluse ega tööliste diktatuur. Anvelt rajas seepärast oma lootused Venemaalt kaasavõetud punavägedele. Üleliigseks pidades arvestada maa enda elanikkonda, võttis ta sisepolitikas äärmiselt radikaalse kursi, kaugele maha jättes Venemaa „poolvähemlise“ kommunismi. Ta ei lasknud enam valida ei sovette ega nende täidesaatvaid komiteesid, vaid määras neid enda poolt. Valimiste kaudu, seletas ta, võida enamlastele vaenlik ollus sovettidesse pääseda ja pealegi ei võivatki üldse põhimõtteks olla, maksku mis maksab, sovettide võimu maksma panna, vaid enamlaste eesmärgiks olevat enamlaste valitsus.

Eesti töörahva toetust otsima hakkas Anvelt alles siis, kui punaväe pealetung oli murtud. Kuid siis oli juba hilja. Ülepeakaela punaväkke mobiliseeritud eestlased jooksid hulgana Eesti väkke üle, põhjustades 1919. a. mai lõpul rinde läbimurdumise ja Pihkva langemise.

Ka hilisem 1. detsembri 1924. a. riigipöörde katse korraldus oli täiesti diktaatorlik, nagu seda on kogu enamlaste pörandaalune korraldus, kus võim läheb mitte alt üles, vaid ülalt alla. Enamlaste vastasrind on hiljem kibedalt Anvelt'ile ette heitnud, et see riigipöörde katse võeti ette ilma töörahva meeleolusid arvestamata. 350 meheline löögirühm relvastati viimisel silmapilgul ja viidi Venemaalt tulnud juhtide valve

all vallutama valitsusasutisi. Diktaatorlikust korraldusest jätkus aga ainult seni, et viia mehi rünnakukohani. Rünnakul endal, kuhu enam ei ulatunud juhtide sund, osutus, et meestel enestel puudub pealetungi hoog, ja igal pool, kus sõjaline kaitse ees, purunes kalaletung juba esimeste minutite jooksul.

Proletariaadi diktatuuri on püüdnud oma propagandas rõhutada ka teised sotsialistlikud voolud, kes enamlaste lähedal asunud või nende kohta endale püüdnud, — nii endine iseseisvate sotsialistide erakond kui ka praeguses sotsialistlikus erakonnas tema pahem tiib, eriti noorsotsialistide vool. Kuid seal kannab see suund rohkem doktrinäärset kui praktilist laadi.

Parempoolsed diktatuuripüüded.

Esimeseks parempoolse diktatuuri katsetajaks oli Eestis keegi apolitiiline Tallinna ärimees Reinkubjas, kes kutsus end inseneriks, aga oli tehnik, oma äridega oli sisse kukkunud, enda arvates ülekohut kannatanud ja siis otsusele jõudnud asja parandamiseks demokraatlik riigikord kukutada ja iseennast diktaatoriks kuulutada. Mõne demobiliseeritud sõduri ja teise rahulolematu isiku oma nõusse saanud, hakkas ta nendega koostama uut põhiseadust ja ühtlasi kavatsema löögirühmi, kes pidid riigipöörde teostama. Kuid asi tuli enneaegu välja ja kohus mõistis ta 1924. a. kevaldel mitmeks aastaks kinni.

Reinkubjas sai iseloomulikuks pärastistele eesti diktatuuripüüdjatele: nad on apolitiilsed, kuni neid pole kibestanud mõni isiklik nurjumine. Siis leitakse kõige lihtsam „saneerimise“ tee: kukutada demokraatlik riigikord ja enda kätte võtta diktaatorlik võim.

„Vabadussõjalaste liikumine“.

Suurem diktatuurivool arenes hiljem maailma majanduskriisi aegu demobiliseeritud sõjameeste seas. Nagu meie poliitilises primitiivsuses enamasti kutse-

ja kihi-rühmad asendavad parlamentlikke erakondi, nii tekkis meil ka fašism sootuks teisiti kui kõigil muil mail: ta ei tulnud mitte sihiteadliku poliitilise erakonnana, vaid ka omamoodi kutserühmana, kes ühes oma esialgsete kaalukamate juhtidega oli kaotanud ka esialgsed mõõdukamad sihid ja iseendalegi märkamata mõnede äärmuslaste õhutusel viimaks libises oma esialgsete püüetega järsku vastuollu, sattudes vaimselt soome lapualaste ja kohalikkude balti-saksa hitlerlaste juhtimise alla.

Eesti demobiliseeritud sõdurid olid politikas katsetanud juba kord varem. Kuid nad olid väga pettunud, kui ainult ühe esindaja riigikogusse suutsid viia, kes siis liitus asunikkuide rühmaga. Demobiliseeritud Sõjameeste Liitu hakati siis kutsuma „demoraliseeritud sõjameeste liiduks“. Sisetülide ja lahkuminekute järele sai temast viimaks „Vabadussõjalaste Liit“.

Riigikogu valimistel 1929. a. olid Põllumeeste Kogud ja Rahvaerakond üheks tähtsamaks punktiks oma valimisplatvormis üles seadnud Põhiseaduse parandamise rahva poolt valitava presidendi ameti sisseseadmisega Soome ja Saksa eeskujudel. Kui selle riigikogu istungjärk hakkas juba jõudma lõpule, Põhiseaduse parandamine aga ikka veel ei teostunud, võtsid kindral E. Pödder ja adm. J. Pitka üles mõtte ära kasutada vabadussõjalaste liite avaliku arvamise organiseerimiseks ja surve avaldamiseks Põhiseaduse parandamise sihis.

Vabadussõjalaste liitude II kongress otsustas 1931. a. märtsis soovitavaks lugeda:

1. „Laialdaste volitustega presidendi ametisse seadmist, kellel õigus oleks tarbekorral riigikogu laiiali saata ning suspensiivse veto õigust tarvitada, kusjuures president saaks valitud rahva poolt ning ühiselt parlamentaarse ministeeriumiga teostaks täidesaatvat võimu.“

2. Riigikogu vähendada 50 liikmeni ja proportsionaalse valimisviisi asemel tarvitusele võtta enamuse põhimõte.

3. Riigi majanduselu tervendada äärmise kokkukohi ja kindla majandusplaani järele.

4. „Vabadussõjast osavõtnud kodanikele võimaldada eesõigustatuna nautida põhiseadusega kõigile kodanikele kindlustatud õigusi.“

Nende otsuste seletuseks öeldi vabadussõjalaste liitude häälekandjas „Võitlus“ (nr. 1, 1. V 31): Asutav Kogu olla võtnud Põhiseadusse, mis riigiõiguse teooria tunnustanud kõige moodsamaks. Moe viimane karje ei olevat aga kõige vastupidavam ja sobivam kaup. Peab astuma välja kaine mõistus. Riik vajab stabiilsemat korda. Parandusettepanekud on sihitud just demokraatliku korra säilitamisele. Demokraatlikku riigikorda vabadussõjalased ei kavatse ega püüa muuta.

Vabadussõjalaste koonduse enese kohta ütles „Võitlus“, et see ei olla mingi erakond ega taha seks saada, vaid olla rahvaliidumine. Ta ei laskvat end mõjustada ühestki erakonnast, vaid tahtvat ise mõjustada erakondi („Võitlus“ nr. 2, 1. VIII 31).

Kuna 1926. a. Rahvahääletuse seadus nõudis Põhiseaduse muutmiseks väga kõrget kvoorumit — poolt kõigist hääleõiguslikest elanikest —, esitati Vabadussõjalaste Keskliidu poolt eelnõu selle alandamiseks rahva algatuse korras. Riigikogu võttis aga ise alandatud kvoorumi vastu ja siis päris Vabadussõjalaste Keskliidu juhatus 26. VI 31 riigikogu rühmadelt, kas nad peavad tarvilikuks Põhiseaduse muutmist ja kas pooldavad vabadussõjalaste II kongressi otsuseid. Ühtlasi peeti loomulikuks, et kõik asjasthuvitatud lepiksid kokku ühises kavas. („Võitlus“, 1. VIII 31.)

Riigikogu rühmade nõupidamisel arvanud selle peale prof. Uluots, et parem oleks, kui asja arutavad poliitilised ringkonnad ise. Eelnõu väljatöötamiseks moodustas riigikogu 3-liikmelise komisjoni. Sellega nõustus ka „Võitlus“ (1. VIII 31), kuid lisas, et tuleks arvestada ka rahva seas üleskerkinud nõudmisi, — „muidu oleme sunnitud jälle sekka lööma“.

Üleminek fašismile.

Vabadussõjalaste keskjuhatuse oli nagu kunagi kutserühma keskkoht poliitiliselt ilmavaatelt väljakujunemata. Suurem hulk oli hoopis apoliitiline. Kindral E. Põdder ütles: „politikas kui pime öö“ ja katsus toetuseks juurde tõmmata haritlasi.

Koostöö riigikogu rühmadega oli esialgu keskjuhatuse enda poolt soovitud ja poleks olnud sugugi võimatu, kuid seal tegid riigikogu rühmad ise esimese poliitilise vea: nad ei lugenud oma prestiiži kohaseks kutsuda vabadussõjalaste esindajaid oma põhiseaduse muutmise komisjoni.

Teiseks sundis valitsus mitmed kaalukamad keskjuhatuse liikmed sealt lahkuma, seletades, et põhiseaduse muutmise aktsiooniga on Keskliit muutunud poliitiliseks organisatsiooniks, millest osavõtt pole kohane tegevteenistuses seisvatele sõjaväelastele. Keskliit arvas omalt poolt, et tema ei soovivat läbi viia Põhiseaduse muutmist selle abil, et ise võimu ja valitsemise juurde püüaks. „Seni kui üks organisatsioon poliitilise võitluse, riigikogu valimiste ja riigikogus tegutsemise läbi valitsemise juurde ei püüa, ei või seda poliitiliseks organisatsiooniks nimetada“ („Võitlus“, 1. VIII 31). Sellegipärast pidid tegev sõjaväelased — kindralid E. Põdder ja J. Roska Keskliidu juhatusest lahkuma. Aktsiooni vaimne juht kindral Põdder pidi pealegi raske haiguse tõttu 1932. a. algul minema haiglasse, ja suri 24. VI 32. Keskjuhatuse mõõdukam tiib sai raske kaotuse. Äärmised ollused võisid nüüd mõjusamalt arendada oma kihutust.

Nende vaimseks juhiks oli silikaadivabriku direktor Leopold Tõnson, omapärane tüüp, kes väga palju võib rääkida, vahel isegi noori inimesi vaimustada, ja keda seepärast nende poolt mõttetargaks peetakse. Et ta omal ajal Tallinna linnavolinikuna kruntidega spekuleeris ja tal Krediidpanga ja Estonia teatrimaja ehitamisel arvetega palju sekeldusi oli, siis oli ta nüüd seda asjatundlikum „erakonnameeste korrupsiooni“ paljastama.

Ikka sagedamini hakkas ta peale käima, et esimene asi peaks Vabadussõjalaste Liidul olema — võim oma kätte võtta. Umbes 3000 oma meest asetades sõjaväe ja administratsiooni juhtivatele kohtadele, võivat riiki hästi fašistlikult valitseda ja vabadussõjalased oleksid kõik rahuldatud.

Keskjuhatuse noorematest liikmetest hakkasid need mõtted ikka rohkem meeldima B. Parmule, Fiskar'ile ja A. Sirgule. Ka mõni kibestunud vanem mees, kellel vähe aimu Eesti riigikorrast ja veel vähem fašismist, lõi temperamentselt kaasa.

„Võitluses“ 11. I 32 võeti enda püüete sümboliks — kaikad. B. Parm käis, suur kaigas käes, riigivanema K. Pätsu jutul omale teiskordselt nõudmas autasumaad ja ebakohase ülalpidamise pärast paluti sealt lahkuda. „Võitlus“ alustas fašistlikku propagandat. „Kogu see presidendi instituut ja riigivanema mõjuvõimu suurendamine on ainult täpe kogu pildis, ainult kild terves ehitises“. Senine Põhiseadus olnud ilmekohane rahvariigile, aga mitte rahvusriigile. Rahvuse mõiste olla aga kõrgem kui riigi mõiste. Rahvusliku tervikluse mõiste ei piirduvat poliitilise ja sotsiaalse küljega. Kogu meie majandus- ja kultuurielu tulla võtta reorganiseerimisele („Võitlus“, 11. I 32). Pärnumaa vabadussõjalaste päeval 21. II 32 hoiatas P. Telg nii riikliku sotsialismi kui ka kapitalistliku anarhia eest ja soovitas, et „kõik erakonnad peaksid eeskätt koonduma üheks tervikuks“ („Võitlus“, 29. II 32).

Kindral Põdder oli kord öelnud, et vabadussõjalasi ei seo elukutse, vaid idee. See oli muidugi öeldud rohkem soovina kui tõsiasjana. Just selge idee puudumine võimaldas, et esialgsed kained parlamentaarsed sihid asendati nii ruttu marulise fašismiga, hoiatused „viimase moe karje“ eest muutusid järelejooksmiseks uuele „kõige viimase moe karjele“ ning et Liit, kelle põhikirjas seisab truudus demokraatlikule korrale, hakkas jutlustama selle korra kukutamist.

Idee puudusel tuletati, nagu meie parlamendi era-

kondadegi juures, oma politika otsekohe enda kutsehuvidest. 1931. a. märtsi kongressi otsustest sai kõige mõõduandvamaks punkt 4: „vabadussõjast osavõtnud kodanikele võimaldada eesõigustatuna nautida põhi-seadusega kõigile kodanikele kindlustatud õigusi“. Kriisiaegse kitsikuse, palkade kärpimise, pensionide alandamise ja koosseisude koondamise aegu oli siit üks loogiline samm edasi: Kõik võim vabadussõjalastele! Kuna seega vabadussõjalaste eneste jaoks kahtlemata kriisiraskused oleksid osutunud lahendatuks, pidi see siht tuleviku võimukandjates loomulikult äratama uusi väljavaateid ja isegi vaimustust, kuigi mitte just eneseohverdavat ega idealistlikku.

On öeldud, et vabadussõjalaste liikumine tuletas oma traditsioone vabadussõjast (J. Libe, „Üliõpilas-leht“ nr. 9, 28. X 32). Missuguseid traditsioone ta sealt tuletas, seda ütles kindral Soots, vabadussõja-aegne kindralstaabi ülem, 1933. a. algul Viljandi Vabadussõjalaste Liidus: „Olen küllalt näinud mässavaid sõjamehi“.

Eesti vabadussõda oli nimelt partisanisõda, kus sõnakuulmatus, omapead talitamine ja „soomusetege-mine“ olid sagedased asjad. Pealegi sõdisid kõrval Vene valged, kes kõige suurema põlgusega suhtusid riigi tsiviilvõimudesse ja kelle arvates riigi valitsemine pidi kuuluma ainult sõjameestele. Selles oligi olulisem vahe Vene valgete ja piirirahvaste vahel, et Vene valged rahvusliku ühistunde puudumisel rahva toetust ära põlates ja sellest ilma jäädes palgasõduritena hukkusid, kuna rajariigid püsima jäid selle tõttu, et nende rahvaväed oma rahvastega moodustasid ühise terviku. Vabadussõjalaste võimuhaaramise tradit-sioonid on seega lähemal kombel tuletatud just Vene valgetelt.

Et Vabadussõjalaste Liidust teha poliitiline era-kond, seks otsustati keskjuhatuses Liitu vastu võtta hääleõigusega ka mitte-vabadussõjalasi. A. Sirk sele-tas vastuseisjaile, et seega saaks rahalisi toetajaid, kuna muidu ei saa ilmuda „Võitlus“. J. Pitka vastas,

et seda hädaohtlikumaks siis asi läheb, kui rahalised toetajad oma nõudmisi hakkavad esitama: siis tuleb end juba ette ära müüa.

Üht osa meelitas mõte minna riigikogu valimistele. A. Sirgu ettekande peale poliitilisest seisukorrast, kus kõneldi aina pahedest, küsiti koosolijate seast: Mis siis teha? Keegi vastas (B. Parm tunnistas kohtu ees, et see olnud A. Sirk): „Muudkui kaigas kätte ja Toompea laiali peksta!“

Omvahelistes arutlustes kõneldi juhtide poolt, et võiks ju Toompeale minna, aga teie ei kannata põhimõttelikus vastasrinnas seni välja, kuni meil enamus saavutatud ja kõik võim käes.

1932. a. märtsi kongressil vaieldi 5 tundi selle üle, kas võtta mittevabadussõjalasi hääleõigusega liikmeks. Siin põhjendati seda noorte juurdetõmbamise vajadusega, millele teiselt poolt vastati, et noored kõigis organisatsioonides võivad kaasa töötada toetajate liikmetena, ilma et neil hääleõigust vaja oleks. Äärmuslased olid aga aegsasti Tallinna esindajaist organiseerinud 200-mehelise löökrühma, kes agiteeris provintslasi ja lõpuks enamusega otsuse läbi surus, anda asi kohalikkudele liitudele kaaluda. Et ära hoida kohalikkude liitude iseseisvaid otsuseid ja kindlustada järgmisel kongressil enamust, hakati kohalikke liituseid tegema Tallinna liidu osakondadeks. Mitte-omameelsetest liidu liikmetest lahtisaamiseks pandi käima eriline aukohus. Adm. Pitka oma pooldajatega lahkus liidust ja kui pärast riigikogu 1932. a. eelnõu läbikukkumist vabadussõjalaste keskjuhatus tahtis oma põhikirja muuta ilma kongressita, hoiatas Pitka siseministeeriumi registreerimast vabadussõjalaste nimetusega liitu, mis ei ole enam vabadussõjalaste organisatsioon. Liit on seepärast kuni oma sulgemiseni tegutsenud vana põhikirjaga, tegelikult aga sellest üle astunud, võttes vastu ka mittevabadussõjalasi. See oli põhikirjalt kutseühing, mis tegelikult muutunud poliitiliseks erakonnaks.

Põhiseaduse eelnõu.

Leides, et riigikogu rühmade sammud Põhiseaduse muutmiseks on liiga aeglased ja kahtlased, otsustas vabadussõjalaste keskjuhatus 26. I 32 välja töötada oma eelnõu ja esitada selle rahvahääletusele. Eelnõu olulisemad jooned visati sealsamas paberile 1931. a. märtsi kongressi otsuste kohaselt. Materjalide kogumine ja eelnõu valmistamine usaldati vann. adv. T. Rõugu ja tema abilise A. Sirgu kätte.

Töö aga neil ei edenenud ja Sirk kurtis, et Rõuk sellest osa ei võtvat; tema üksi aga ei saavat sellega nii ruttu hakkama. Anti nõu abiks kutsuda mõnda Tartu ülikooli jõududest. See ei meeldinud aga Sirgule. Siis pakkus Tartust magister V. Nõges ise oma abi ja tegi ettekande keskjuhatuses. See oli Sirgule nii vastu-meelt, et ta koosolekult lahkus. Nii tuli ülikooli jõududest hoopis loobuda.

Kes said lõpuks eelnõu autoriteks, on seni teadmata. Selle järele arvates, kes teda avalikkuse ees kaitsnud, peaksid need olema mõned korporatsiooni „Sakala“ vilistlased, kuhu kuuluvad ka adv. Rõuk ja Sirk.

Nende isikute mõtteavaldused läksid nüüd juba järsult lahku esialgsetest juhtmõtetest, mis üles seadis vabadussõjalaste 1931. a. märtsi kongress. Kuna seal nõuti presidenti, kes koos parlamentliku valitsusega teostaks täidesaatvat võimu, pani nüüd A. Sirk väga pahaks, et riigikogu eelnõu nõudis valitsusele riigikogu usaldust, s. o. parlamentlikku valitsust („Võitlus“, 13. VIII 32). „Vajame uusi riigi valitsemise ja juhtimise põhimõtteid. Mitte rahva suveräniteedi piiramisele ei sihi vabadussõjalaste põhimõtted, vaid vastupidi — tõelise demokraatia maksvusele aitamise poole“ („Võitlus“, 3. IX 32, A. S.). „On täiesti ükskõik, kas rahvas temale kuuluva võimu teostamise delegerib 100 mehele või ühele mehele“ (26. XI 32, A. S.).

Kui riigikogu eelnõu 1932. a. augustis läks rahvahääletusele, korraldas vabadussõjalaste keskjuhatus vastukihutuse omapärasel viisil, seks ära kasutades

vabadussõjalaste haudu. Tehti üle maa vabadussõjalaste päevi paraadidega, kust siis mindi haudadele pärgi panema, pidades kõnesid riigikogu korrupsioonist ja erakondade võimu kaotamisest. Neist päevadest võtsid osa sõjaväe aukompaniid ja ametlikud isikud saatsid tervitustelegramme, seega kokkukogunud rahvast, kes oma lihtsameelsuses ei märganud kavalat sakrileegiumi, muljele viies, et sõjavägi ühes vabadussõjalastega on valitsuse ja riigikogu vastu.

Kui riigikogu eelnõu, mille heaks kihutust üldse ei tehtud, üle noatera läbi kukkus ja mõne nädala pärast pikk valitsuskriis uuesti meelde tuletas Põhiseaduse kriisi, pani K. Päts vabadussõjalaste juhtidele ette koos uut eelnõu välja töötada. Vastuseks tõttasid need oma eelnõu sisse andma, ilma et ta oleks kuskil, ka mitte vabadussõjalaste kongressilgi, avalikul arutlusel olnud.

Nagu „Sakala“ vilistlane vann. adv. K. Grau seletas, olla eelnõu aluseks pandud kolm põhimõtet: võimude jaotus, presidendi valitsus, presidendi erapooletus. Niisama seletas ka vann. adv. O. Rütli, et riigis pidada kohtu-, seaduseandluse ja täidesaatev võim üksteisest lahutatud olema („Herold“, 11. VI 33).

Sellest järgneb, et eelnõus on mõeldud ühendada juriidilisi põhimõtteid, mida üksteisega loogiliselt ühendada ei saa: nimelt Ameerika presidiaalsüsteemi võimude jaotus ja presidendi valitsus ei saa koos käia presidendi erapooleetusega, kuna seal president on ise valitseva erakonna juht. Peale selle käib vabadussõjalaste eelnõus presidendi dekreedid õigus ja valitsusele nõutav parlamendi usaldus vastu võimude jaotuse põhimõttele. Näib, et eelnõu autorid pole neist vastuoludest endale aru andnud, vaid ilma pikema mõtlemiseta püüdnud anda presidendile võimalikult palju õigusi ses lihtsameelses usus, et kui ta kord nii vägev on, küllap ta siis ka on erapooletu.

Õigusteadlaste päeval 1933. a. kevadel leidsid kõik peale vabadussõjalaste, et eelnõu ei saa enam lugeda demokraatlikuks, vaid diktaatorlikuks. Aruandja A. Anderkopp näitas, et eelnõu president, kuna tema

dekreedidõigusest pole välja jäetud isegi mitte riigieelarvet, võib 5 aastat valitseda ilma ühegi parlamentliku kontrollita. Säärane põhiseadus olevat veel olemas ainult alaliste diktatuuride ja revolutsioonide maal Lõuna-Ameerikas — Ecuadoris.

End. Peterburi, praegune Tartu ülikooli õigusteaduse prof. D. D. Grimm tähendas, et eelnõu presidendile olla rohkem võimu antud kui Vene isevalitsejale tsaarile. Seda ei võivat sugugi nimetada põhiseaduseks, mis vaba rahva vääriline. Inimesed, kes seda teinud, olla nii pimestatud lapsikust usust mingisugusesse Messiasse, et ei mineviku kibe kogemus ega praeguse ümbruse eeskujud ole neid suutnud mõjustada. „Ei või silmi kinni pigistada: kõige suurem poliitiline äike liigub vaba Eesti rahva peale, niihästi tema valitsevate eestlaste kui ka vähemusrahvuste peale. Maa kogu edaspidine saatus on pandud kaardile“ („Tallinski Russki Golos“, 2. IX 33).

Vabadussõjalased ja Hitler.

Missugused ideelised mõjustused viisid vabadussõjalasi nende diktatuurikavatsusteni?

Eeskätt Vene valgete diktatuuri aated. Veneaegsel sõjamehel puudus mitte ainult poliitiline haridus, vaid teda hoiti sellest kui tulest eemale. Subordineeritud sõjamehe nn. „kaprali vaim“ kaldub riigivalitsemise küsimust väga lihtsaks pidama — seks olla vaja ainult hästi rasket rusikat, mis endale sõnakuulmist jaksab muretseda. Vabadussõjalaste avaldustest paistab välja, et nad riigi valitsemiseks muud vajalikuks ei loegi kui head tulist valitsemishimu.

Omajagu pidi mõjuma ka meie parempoolsete erakondade lihtsustatud propaganda presidendi kasuks, eriti kogupõllumeeste „peremees majja!“ See hüüdsõna, millega vene parempoolsed monarhistid teevad kihutust piiramata isevalitsuse kasuks, pidi apoliitilistes inimestes kõvendama vaateid, millel ei ole üldse midagi tegemist põhiseadusliku korruga ega rahva-valitsusega.

Ilma mõjuta ei võinud jääda ka vabadussõjalaste juhtide A. Sirgu, Jalaku, T. Rõugu jt. ametlikud külas-käigud Soome rindemeeste pidustustele, kes on fašistliku „Isamaalise Rahvaliidumise“ (IKL) alaosakonnaks ja seisavad kõige lähemas kontaktis Saksa monarhistliku „Teraskiivri“ ning rahvussotsialistidega. Soomest tulles on vabadussõjalaste juhid ikka kinnitanud, et nende sihid olla samad, mis Soome rindemeestelgi.

Kõige suurem mõju näib aga olevat vabadussõjalaste liikumisesse Hitler'i rahvussotsialismil. Selle najal on vabadussõjalastes kujunenud üle hulga aastate esimene poliitiline vool Eestis, mis on kaldumas Saksa orientatsiooni.

Hitlerlaste „Baltischer Beobachter“ (15. IX 32) kirjutas sellest: „Eestimaa rahvusliku saksluse ja vabadussõjalaste vahel ei ole küll ametlikku kartellsuhet, kuid teatav sümpaatia on salgamatu. Leiavad aset vastastikused mitteametlikud ja mittesiduvad läbirääkimised, ja mõlemate rühmade ilmavaateline ühemeelsus on viinud „piiratud vastutusega“ presidendi valimise ühisele tagasilükkamisele, kuna säärane vesitatud uuendus ei rahulda kumbagi poolt... Eesti vabadussõjalased on õieti ütelda mõeldud üldise isamaaliku organisatsioonina, aga seega, et eesti rahvusest liikmed on rõhuvas enamuses, saab organisatsioon tegelikult eesti rahvusliku iseloomu.“

Kui see sõnum eesti ajakirjanduses teatavaks sai, püüdis „Võitlus“ seletada, et see olla väljamõeldis, ja hiljem koguni, et see olevat „erakonna lehtede provokatsioon“, mida varsti tõestada lubas. Kuid tõestused on ta tänapäevani võlgu jätnud.

Tallinna hitlerlaste „Aufstieg“ sellevastu ei teinud midagi „Baltischer Beobachter'i“ sõnumi õiendamiseks. Hoopis vastupidi — ta jätkas kirjutiste toomist, mis seda sõnumit aina kinnitasid, ja uhkustas isegi oma mõjuga vabadussõjalaste liikumisesse.

„Der Aufstieg“ oli juba hulga varem avaldanud oma sümpaatiid vabadussõjalastele, ja seda kombel, mis omapärast valgust heitis vabadussõjalaste kihutusviisidele. Kuna vabadussõjalased enda kavatsusi ikka

püüavad tembeldada kõige õigemaks demokraatiaks, tervitas „Aufstieg“ neid just sellepärast, et nad demokraatiast ikka enam loobuvad:

„Vabadussõjalaste Liit läheb edasi ja nõuab edasisi piiramisi formaaldemokraatlikus süsteemis... Meie näeme selles liikumises esmakordselt Eestis teadlikku ärapöördumist formaaldemokraatiast... Vastu võidelda sellele eesti rahva tagasipöördumisele tema alalhoidliku, maas juurduva ilmavaate juurde ei pea meie kokkukäivaks meie enda ilmavaatega ega poliitiliselt targaks... Meil ei jää silmapaari vahele ka raskused ühes teises poliitilises ümbruses lahendada meie Balti-saksa positsiooni küsimusi, aga meie näeme, et Lääne-Euroopast importeeritud demoliberaalne mõte on seniilseks saanud ka Eestis ja et rahvas temast ära on tüdinenud; me näeme teisi mõtteid asemele tungimas, mis meile on sümpaatsemad kui võõras liberalism“ („Aufstieg“, 17. IV 32).

Kui riigikogu 1932. a. eelnõu läbi kukkus, siis rõõmustus „Aufstieg“ (21. VIII 32): „Rahva enamus on aru saanud, et eelnõu ei võinud tuua mingit täielist paranemist praegustesse oludesse... Meie usume, et vabadussõjalastel, kui neil juba on olemas oma plaanid, on ka mees, kes on võimne üle parteide seistes stabiliseerima meie riigielu.“

„Vabadussõjalaste ülesastumine meie formaaldemokraatia vastu muutub aina sihiteadlikumaks ja kindlamaks... Nii arenevad ka meie maal olud möödapääsematuks saanud lahenemise poole... Diktatuur pole kindlasti mitte riigielu vorm, mis oleks tehtud tõelikkude demokraatide rõõmuks; ometi näib ta olevat ainuke abinõu, et kõrvaldada mõnd kurja demokraatlikku paiset muidu veel tervel rahvakehal“ („Aufstieg“, 9. X 32).

„Aufstieg“ (23. X 32) avaldas oma veendumust, et Balti sakslased vabadussõjalastega palju kergemalt kokku lepivad kui demokraatlikkude eestlastega: „Meie oleme veendunud, et ainult natsionalismilt natsionalismile saab ehitada silda, mis saab ühendama ühel kodumaa pinnal elavaid rahvaid. Tõeliselt rahvusliku

valitsuse poolt ei karda meie mingit šovinismi.“ Seda sama mõtet on korranud ka „Võitlus“.

13. nov. 1932 tähendas „Aufstieg“ rõõmuga: „Võib juba praegu ütelda, et vabadussõjalaste eelnõu rahva kõige laiemates ringides leiab sooja sümpaatiat.“

Kuna hitlerlased sel kombel vabadussõjalasi tervitasid, ei puudunud viimastel ka vastuarmastus.

Hitler'i võimuletulek oli „Võitlusele“ pidulik sündmus: „Et Kesk-Euroopa rahvad küpsed on erakondade ikkest vabanemiseks, oli meile juba ammu selge... Hitleri valijaskond moodustab parema, elujõulisema ja aktiivsema osa Saksa rahvast.“ Saksa rahvuslaste kommunismivastatus olla tingitud nende taskuhuvidest, Hitler'i oma aga olla aateline. — „Loeme päris loomulikuks, kui Saksa riigi majanduselisele ja moraalsele langusele Hitleri läbi tuleb pööre tõusu poole samuti, nagu see sündis Itaalias 10 aasta eest Mussolini võimule pääsemisega. Saksamaa astub uude ajajärku, — tõelise rahvavalitsuse ajajärku... Hitleri võit on uueks tõenduseks erakondade pankrotile. Igal pool Euroopas on käärimas sama tung uue, lihtsama ja kindlama valitsemissüsteemi järele... Pange korraks kõik neli hobust hea ja kindla juhi juures ühes suunas tõmbama, — ei tarvitse tõesti imedemaalt seletust otsida, kui sõit parem on. Hitleri võit on sümptomaatne ka meie lähemale tulevikule: erakondade võimu kokkuvarisemisega pääseb võimule täielik rahvavalitsus“ („Võitlus“, 11. II 33).

„Võitluse“ kiidulaul viis Balti hitlerlaste juhi Ernst Turmann'i nii vaimustusse, et ta selle „Aufstieg'is“ (19. II 33) ära trükkis, niisama ka „Võitluse“ (18. II 33) vastuse Eesti lehtedele, kes imestusid, kuidas leiab preisi junkrute liitlane ja Baltimaa tagasivallutamist ihkaja Hitler meie vabadussõjalastes nii suurt sümpaatiat. „Võitlus“ seletas: „Rahvussotsialistide programmis ei seisa kusagil Baltimaade koloniseerimisest. Küll on nende kõnedes Poola koridori revideerimist nõutud... Preisi junkrud ja parunid on hitlerlaste vihasemaid vastaseid, kelledega ajutiselt küll kokkulepe on saavutatud marksismi hävitamiseks.“

Et Hitler võiks äraandjaks saada Saksa rahva ees, seda võib uskuda ainult see, kes kunagi pole välja astunud idee eest... Ärgu suletagu silmi selle suure ja jõudsa kõlblise uuestisünni ees, mis tervet Euroopat vallanud ja ka meil Eestis võidule pääsema peab.“

„Mehised sõnad!“ hüüdis selle „Võitluse“ seletuse puhul „Aufstieg’is“ (26. II 33) Ernst Turmann ning lisas omalt poolt tervitusi „noorele Eesti rahvussotsialismile“: „Saksa-Eesti läbirääkimised selle üle, kuidas meie end tulevikus ühises kodumaa ruumis peame sisse seadma, peetakse meie vahel („noorte Eesti rahvussotsialistidega“), aga mitte erakondade raamis. Meie pöördume Balti-Saksa vastutava juhtkonna poole, et ta neid ajamärke, mis võivad uued olla mitte meile, kuid paljudele teistele, ava silmi loeksid ja senist seisukohta vabadussõjalaste liikumise suhtes põhjaliku revisjoni alla võtaksid“ („Aufstieg“ 26. II 33).

Kui „Võitlus“ hätta jäi oma seletustega, et rahvussotsialismi juhtidel ei olewat mingit vallutamispüüet Baltimaa suhtes, siis tõttas „Aufstieg“ (19. III 33) talle appi: Kõik see olevat ainult põhjendamata ärritus. Eesti ajakirjandusel ei olla aimugi natside ideedest. Olla aluseta kõnelda nende „tungist idasse“ või tulelada meelde nende kurtmisi „rahvast ilma ruumita“. Saksamaal jätkuvat veel küllalt maad aastakümneiks ja üle Poola koridori ta esialgu ei tahtvatki minna.

Kuid siis toodi Hitler’i enda sõnad välja, mille peale vakka jäid nii „Võitlus“ kui ka „Aufstieg“. Alles hiljem tegi „Aufstieg“ (2. IV 33) loost kokkuvõtte: „Kui „Võitlus“ esimesena tähendas sellele, et Saksamaa on tegur, mida Balti politika tulevikus sunnitud on arvestama, siis andis see uus toon põhjust mõõduks kampaaniaks, kus meiegi, Balti natsid, ka oma jao saime“. Südamevaluga pidi „Aufstieg“ nägema, et Hitler’i võimutsemine Saksamaal oli äratanud just Balti rahvaste „marurahvusluse“ ja nimelt — kodanlik-liberaalsetes lehtedes („Aufstieg“, 30. IV 33). Nad täituda häbemata laimust ja „Greuelpropaganda’st“ Hitler’i vastu. Olla kõige tähtsam päevaülesanne paljastada ka meie maal seda intriigide mängu ja vale-

propagandat. „Meie eesti kaasmaalaste seas peab selle kõrval arusaamine läbi tungima, et need ei olnud mitte Saksa rüütlike ja kodanikkude vägivaldsed vallutamis- ja võimutsemishimud, mis meie maa seks tegid, mis ta on olnud sajandeid, vaid saatus“... („Aufstieg“, 16. IV 33). „Meie ei ole mitte külalised siin maal, meie oleme riigirahvas nagu eestigi rahvas. Selle tõsiasi tunnustamine kõigi tema konsekventsidega on meie politika siht. Kuid me tunnustame teisest küljest ka eesti rahvusluse olemisõigust sessamas hästimõistetud mõttes ilma reservita ja jaatame Eesti uuendusliikumist... Meie näeme seal puudust juhtivais isikuis... Meie näeme vabadussõjalaste Põhiseaduse eelnõu puudusi, sest ka see eelnõu ei kõrvalda liberaalse süsteemi põhikurjust — neljasabalist valimisõigust... Kuid meie teame, et noor vein peab käärima, ja meie tahame uskuda eesti rahva tervetesse jõududesse“ („Aufstieg“, 28. V 33).

Kui Saksa-Balti partei juhatus 29. mail 1933. a. otsustas 4 häälega 3 vastu, 1 erapooletusel toetada riigikogu uut Põhiseaduse eelnõu, võitles „Aufstieg“ ägedalt selle vastu: Riigikogu eelnõu olla katse mitteküllaldaste järeleandmistega pikendada erakondade võimu. Olla ka karta, et Saksa-Balti partei otsust loetakse afrondiks Eesti uuendusliikumise vastu, „mida meie kui rahvussotsialistid, ilma et me sellega end identifitseeriksime, põhimõtteliselt jaatame“ („Aufstieg“, 4. VI 33).

Kui uuski eelnõu rahvahääletusel läbi kukkus, rõõmustus „Aufstieg“ (18. VI 33): see tähendavat Eesti ajaloos ühe ajajärgu lõppu ja uue algust. Olla aeg ka baltluse juhtidega teha lõpparved, kelle veaks olla politika surmasüü — instinktitus.

Dr. Ernst Seraphim kirjutab („Der Tag“, 20. IV 33): „Eesti ja Läti tõeliselt rahvuslikkudes ringides kasvab arusaamine, et see nii ei või edasi minna ja et uue Saksamaa eeskujul peab tulema uus kord, mis teeb lõpu korruptsioonilisele parlamentarismile. Eriti tugev on see vool Eestis, kus ta avaldub fašistliku värvinguga nn. vabadussõjalaste liikumisena võitluses

uue põhiseaduse eest rahvahääletuse kaudu. Kui kõik ei peta, siis on tal tulevik... Balti riikide sõber võib ainult soovida, et rahvusliku uuestisünni protsess ka seal edeneks. Meie ei usu, et säärane areng pruugiks sisaldada hädaohtu Balti sakslusele. Õieti mõistetud rahvuslik lätlus ja eestlus võivad oma riikides ainult siis kaitsta oma seisukohta, kui ta ilma reservita liitub Saksa kultuuriringiga, kust ta kõik 700 aastat on saanud oma jõud. Tunnustades seda seotust saksa kultuuriga kui elutingimust, mis ei pruugi riivata nende eneste rahvuslikku olemust, annavad lätlased ja eestlased oma riikidele alles aluse, millel sel võib olla püsi. Loodame, et nad mõistavad uue aja tungivat manitsust ja selle järele talitavad.“

Alfred Rosenberg'i jutuajamise puhul tema endise kooliõpetaja V. Pätsuga Berliinis kirjutas „Kreuzzeitung“ (4. V 33), Saksamaa siht olevat „luua Saksa rahvast, kes oleks võimne Kesk- ja Ida-Euroopa ruumis täitma riigi vaimseid ja poliitilisi ülesandeid. Praegu oleme meie alles ettevalmistusel ja sagedasti isegi kaitseseisukorras. Meie sihiks aga on vaimselt juhtida ja kujundada seda ruumi, mille kord on avastanud saksa talupojad, kodanikud, rüütlid ja preestrid.“

Neis „uue aja“ ülesannetes ütles „Aufstieg“ ennast kõige suurema töö ära tegevat, õpetades eestlastele oma uut riikluse mõtet: „Eesti rahvas on saksa-balti vahetalituse kaudu astunud Euroopa kultuuringi, kuid Eesti rahvas on saanud riigiks vaimuvaraga, mis mitte polnud meie oma, sest et meie sellele prantsuse revolutsiooni vaimuilmale oma iseloomu poolest oleme jäänud võõraks. Meil ei olnud mitte midagi anda liberaalsele eestlasele, kes lõi riigi, see-pärast võis „baltlane“ ja „tagurlane“ paljude silmis muutuda sünonüümideks. ... Nüüd aga oleme meie seks kutsutud, et ühe ärakõlava ajajärgu järelväest muutuda tuleva aja eelväeks“ („Aufstieg“, 6. VIII 33).

Balti hitlerlaste „eelvää“ sümpaatiavaldustele vastas „Võitlus“: „Meil ei ole põhjust rahvusriikliku ülesehituse juures heita kõrvale ka nüüd neid teisi rahvusi, kes vahest ainult keeleliselt erinedes siiski

suudavad meiega ühist õhku hingates rind rinna kõrval võidelda... Vähemusrahvuste, eriti noorema põlve seas on tekkinud vool, mis valmis on eesti rahvusele kätt ulatama ja kes tahab ühises koostöös täieliku vastastikuse usalduse alusel rakendada oma jõudu Eesti riikluse kasuks. See vool ei küsi mitte sellest, kas vabadussõjalaste põhiseaduse kavaga saab neil üks või kaks esindajat riigikokku“ („Võitlus“, 7. IX 33).

Ka lahked kutsumised „ue Saksamaa kultuuri-ringi“ ei jäänud tulemusteta. Eriti agaraks muutusid vabadussõjalastega liidus oleva „isamaalaste ühingu“ „Kalevlane“ ja Tartu „rahvussotsialistlik „Herold“.

„Kalevlases“ (1. IV 33) soovitas usuteaduse prof. Ed. Tennmann, ammune H. S. Chamberlain'i austaja, ümberorienteerumist Saksamaa poole: „Milline kartus tagasipöörduvate parunite eest Hitler'i hõlmas! Millised „kaugele“ nägelikud hoiatused asjatundliku rinnatooniga! Aga mis sünnib tõesti? Läänes on välispoliitika uue partneri saanud. Kaardilaul on trumbid vahetunud. Uus partii on alganud... On tekkimas uued kombinatsioonid. Kas meil oleks ka vaja orienteeruda? Või oleme nii tugevad, nagu vana Briti? Splendid isolation? Või paneme vanad Balti saksa arved Uus-Saksamaa arvele ja teeme töölistõbraliku Hitler'i Balti ja Preisi junkrute kannupoisiks?“

„Herold“ tembeldas seda „välispoliitiliseks nüri-meelsuseks“, et ikka Hitler'i vastu ollakse. Olevat ilmselt väär, kuidas suhtutakse Hitler'i võimulepääsusse. Juba meie rahvamajanduse huvid nõudvat teist (12. II 33). Ons Saksamaa poolt tõesti mingit hädaohu oodata Balti riikidele? Kui sellist tooni tarvita-takse, nagu Eesti lehed seni, siis võib küll oodata üllatusi. „Kui mitte muud, siis Hitler võib majandus-sõja Balti riikidele kuulutada ja peekoni kontingendid annulleerida pikemaks ajaks“ („Herold“, 12. III 33). „Selge, et Saksamaa ei või leppida, kui Poola koridor tema territooriumist läbi aetakse ning riik kaheks jagat-akse... Ükski elav organism ei salli sarnast „võör-keha“ oma organismis. Saksamaa on suurriik ja tahab selleks jääda ka edaspidi. Seda õigust ei saa temalt

keegi ära võtta. Nõnda et sõja jutud pole mitte välja mõeldud, vaid tegelikust elust ette dikteeritud... Kui juba Rahvasteliit on jõuetu rahu garanteerimiseks, ammugi siis Balti liit“ („Herold“, 26. III 33). „Nähakse tonti Hitler-Rosenbergi välispoliitikas. Hoi tagu parem keel hammaste vahel, või raiutagu hoopis maha“ („Herold“, 6. VIII 33).

Kord hirmuga, kord armuga tahetakse eestlasi sel kombel võita Saksa orientatsioonile. Kui siin mõni uue aja jutlustaja oma isikliku vaimustuse on ära vahetanud Euroopa konjunktuuri muutusega ja enamikul poliitilised mõisted üldse sinnamaale ei küüni, et aru saada oma sõnade ulatusest, ometi ei saa salata, et siin esmakordselt pärast okupatsioonivõimude eestikeelseid lehtesid on tekkinud Eesti avalik hääl, mis valmis on selle hinna eest, et nad saaksid eesti rahva üle diktaatorliku võimu, tegema baltlastega praegusest palju soodsama kokkuleppe ja usaldama end uue agressiivse Saksamaa poliitilisse ja kultuursesse ringi.

Kuna Balti hitlerlased peavad eestlasi „madalamaks tõuks“ („Untermenschen“), siis on neile enesestmõistetav, et eesti vabadussõjalased tasuks nende kultuuritöö eest peavad neid, vaatamata nende vähesele arvule, tunnustama teiseks riigirahvuseks ja vastavalt suurendama nende maaomandust. Oma tõu üleolekust järeldavad Balti hitlerlased, et ainult sakslastel on õigus nõuda „Saksamaad sakslastele“ ja veel Ida- ja Kirde-Euroopat asundamiseks pealekauba. Eestlastel kui madalamat tõugu rahval on selle vastu kohus alistuda sakslaste õigusele. See on Balti vahekordade lahendus tõu-teooria vaatekohalt.

Miks Balti hitlerlased loodavad, et Eesti vabadussõjalaste rahvuslus „mõistlikuks“ jääb ja sakslaste nõudmistele alistub, see on läbipaistvalt öeldud dr. Seraphim'i kirjas: Neil ei jäävat teist valikut, kui nad oma võimule püsi tahavad. Väikerahva fašistlik rühm, kes oma rahvahulki paariateks surub, ei saa muidu pukil püsida, kui peab toetuma mingile välisele võimule. Kuna seks ei saa olla Nõukogude Venemaa,

siis võib selleks olla ainult Saksamaa. Saksamaale alistumine on hind, millega eesti Hitler'id maksaksid oma võimu eest.

Propaganda-võtted.

Miks vabadussõjalased omal nimetavad demokraatia arendamiseks seda, mida Balti hitlerlased neis tervitavad kui demokraatia likvideerimist? Suurel osal vabadussõjalastest ja eriti neile hääletajatest pole üldse aimu, mis need mõisted tähendavad ja mida nad sisaldavad; sealjuures on nad siiski 15 aasta jooksul jõudnud näha, et demokraatlikus korras peab võim lähtuma rahvast, ja see tundub neile ka õige. Sellest järgneb, et meie fašismil tuleb hoolega vaikida sellest, et ta tahab rahvalt ära võtta tema võimu ning kodaniku vabadused. Selle asemel peab ta aga püüdma seletada, et tema uuendused olla mõeldud nimelt rahva-võimu kindlustamiseks, — just niisama nagu 1917. a. miitingutel kiideti enamlus olevat demokraatia viimne tipp.

Vann. adv. F. Karlson ütleb („Olion“, 1933, nr. 4, lk. 254), et vabadussõjalased võitlevat „autoritaarse demokraatia“ eest. Seda mõistet on vabadussõjalased targu hoidunud lähemalt seletamast, sest siis selguks tema loogiline vastuoksus: autoritaarses riigis tuleb võim ülalt, ülemuselt, demokraatias — alt, rahvalt. Ja ühel ajal mõlemalt poolt võim tulla ei saa.

Et rahvast mitte ebasoovitavatele järelemõtlemistele viia täpsemate nimetustega: fašism või rahvus-sotsialism, armastab „Võitlus“ oma riiklikku ideaali kutsuda varjunimega „rahvusriiklus“, kuigi rahvusriik on teatavasti just liberaaldemokraatliku individualismi laps, millest dr. Seraphim õigusega ütleb, et see õieti ei kuulu rahvussotsialismi ideestikku, mis õieti on tõulis-imperialistlik. Kuid „Võitlus“ loodab, et eestlane niisuguseid asju ei tea, sõna „rahvusriik“ on aga temale populaarne.

Niisama loodab „Võitlus“ ka eestlase teadmatusele sellest, et demokraatia eelduseks pole mitte üksnes

rahva poolt valimine, vaid ka valimise eel käiv vaba diskussioon, mis teeb tarvilikuks politiliste ilmavaadete koondised — erakonnad. Nii jutlustab ta, et mitmeparteisus olla „sisuliselt absurd“; vajalik olevat „parteideta demokraatia“ („Võitlus“, 22. VI 33). „Tõde võib rahvale selgeks saada ka otsesel teel, mitte parlamentliku tülikoja kisa ja kära kaudu, vaid lihtsalt nii, et tõusevad mehed, kes asjast paremini aru saavad ilma omavaheliste vaidlusteta ja kelledest ka rahvas paremini aru saab ja neid usaldab. Ja kas on siis lõpp peal demokraatial, kui rahvas usaldab enese juhtimise nende kätte, kes selgesti teavad, mida rahvuse ja riigi huvid nõuavad, ja oskavad seda rahvale selgeks teha, ja kui ots peale tehakse parteilastele, kes isegi õieti ei tea, mida nad tahavad ja loodavad, et nende lehma-kauplemine ja kombinatsioonid viivad iseenesest mingisuguse uue tõe sünnitusile? Nimetatagu säärast rühmitust siis parteiks, erakonnaks, saagu parlamendis üksik rühm absoluutse enamuse — tulemuseks on sama — mitmeparteilikkuse süsteem on niisugusel puhul iseenesest lauldud.“

„Võitlus“ kinnitab, et säärane ühe erakonna monopolivalitsus viivat sinna, et kogu rahval olla „üks hing ja üks süda“. Kuid ta jätab targu ütlemata, et monopoliline partei, olgu see enamline või fašistlik, saavutab seda välist ühtlust ainult seega, et kõik teisitimõtledjad, ka omaenda erakonnast vastasrinna või nn. „kallakud“ terroriseerib ning oma parteist väljaspool seisva rahva enamuse muudab ilma inimes- ja kodanikuõigusteta paariateks, seega tõeliselt just kõige sügavamalt ära lõhub rahva moraalse ühtluse.

„Võitlus“ (26. VIII 33) saab isegi sellega hakkama, et ta demokraatia arengu peatõkkeks kuulutab individualistliku ilmavaate, s. o. sama ilmavaate, mis igal pool ajaloos just demokraatiat on kandnud. Samal ajal, kus „Aufstieg“ (9. X 32) otsekheselt ütleb, et „diktatuur pole kindlasti riigielu vorm, mis oleks tehtud tõeliste demokraatide rõõmuks,“ seletab „Võitlus“ (29. VIII 33): „Demokraatlise korra teostamist tuleb otsida võimu raskuspunkti ülekandmises riigi-

peale.“ Sellel üksteise vastu rääkimisel ei saa olla muud seletust, kui et Balti sakslasel pole põhjust varjata oma ideid, „Võitlusel“ tuleb aga tegutseda hanepüüdmise meetoditega.

Vaatamata kõigest sõnakõlinast „idealismi“ ja „eneseohverdamise“ üle on vabadussõjalaste hüüd „kõva käe“ ja diktatuuri järele kõike muud kui omakasupüüdmatu, erapooletu ning riigi huvidest aetud. „Võitlus“ (4. III 33) seisab just nende diktatuuriliikide vastu, mis võivad olla enam erapooletud, — nimelt isikuline ja sõjaväeline diktatuur —, sellepärast et nad „tegutsevad rahvast lahus“. Kuna iga diktatuuri iseärasus just selles seisabki, et ta tegutseb rahvast lahus, siis järgneb siit „Võitluse“ vastumeelsus just sellele, et isikuline ning sõjaline diktatuur tegutseb „monopoli-erakonnast lahus“, et ta on parteitu. „Võitlusele“ on vastuvõetav ainult parteidiktatuur ja nimelt muidugi tema enda parteidiktatuur, mis annab kõik riigi ametikohad ja ressursid tema parteioligarhia kätte. Nagu A. Sirk koosolekutel seletab: „Meie vabadussõjalased oleme riigi loonud, meie õigus on teda nüüd korraldada.“ See on tasunõudmine ülimal määral. Kui meil seni loeti Asunikkuude Koondust kõige täitmatumaks saama-erakonnaks, kelle alalistel nõudmistel riigi vastu ei tahtnud tulla otsa ega äärt, siis tuleb neid nüüd teisele kohale tagandada: nemad pole veel kordagi nõudnud, et antagu nende kätte monopoliliselt kogu riigi ressursid.

See on, mis vabadussõjalaste liikumisse meelitab eriti põhjakõrbenud olluseid ja pankrotööre. Nad haistavad õige instinktiga, et võimu monopoliline vallutamine tõotab nende jaoks kaugelt ületada Ameerika korrupsiooni põhimõtet: „saak võitjale“. Esiteks tõuseksid ühiskonna „ühtlaskõrbenemise“ (s. o. tsentraliseerimise) fašistliku erakonna võimu alla) kõik diktatuuri erakonna liikmed riigi palgale juhtivatele kohtadele. Teiseks, ära kaotanud õigusliku korra ja iga-suguse avaliku arvamise ning parlamendi kontrolli, avaneb võimalus diktatuuri-erakonna liikmeid ka majanduslikult põhjalikult saneerida. Kui ka fašist-

likul erakonnal ei ole mingit retsepti üldise majanduskriisi ärakaotamiseks, — niipalju suudab ta ometi, et selle koorma ära võtab enda liikmetelt isiklikult. Ükski lapua inflatsiooniliikumine ei suuda oma pooldajatele pakkuda nii põhjalikku saneerimist üldsuse kulul. Kui rahavääring ka langekski nullini, päästaks see ikkagi ainult neid võlglasti, kellel veel mingisuguseid reaalkaotusi on järele jäänud. Kes aga täielikult läbi on põlenud, sellele võib päästmist töötada ainult diktaatorikssaamine.

On loomulik, et nii roosilised väljavaated võivad vallandada ammunägematut aktiivsust ja vaimustustki, just nagu seda tegid „viisaastaku“ lihapotid tööpuides vaevelnud Vene komsomolis. Kuid nagu komsomolilgi, on just see liik vaimustust, mille eest üldsus varsti kõige hirmsamini peab maksma.

Kuna niisuguseid sihte ükski liikumine, mis ei taha enneaegu äratada rahva umbusaldust, ei julge avalikult sõnastada, siis on loomulik, et meie vabadussõjalaste liikumine pole seni suutnud sõnastada oma eeskava, ehk küll seda on algusest peale, kuigi vastumeelselt, teinud tema suured eeskujud, nii Mussolini kui Hitler. Iga eeskava on veksel rahvale, mille järele rahvas pärast võib nõuda täitmist ja täitmatajätjaid võtta vastutusele. Diktaatori kandidaadid, ehk nad küll räägivad parlamentarismi vastutamatusel, ei taha endale võtta mingit vastutust. Teiseks laseb eeskava kergemini järeldada, kas tema koostajal on mingit konkreetset kava ühiskonna hädade ravimiseks, või püüab ta läbi ajada palja demagoogiaga. Viimasel korral, kui eeskavas mõnele üksikule kihile tehakse demagoogilisi lubadusi, võib just nende tõttu sattuda vastuollu teiste kihtidega, kelle kanda need lubadused peaksid sattuma. Vabadussõjalaste poolehoidjaskond on aga nii kirju, et „Võitlus“ vastuolude kartusel ei julgenud seisukohti võtta isegi kroonilahingus: Kuna tema jõukamatest juhtidest Leopold Tõnson'iga eesotsas paljud olid ägedad kroonikukutajad, kartsid „väikesed mehed“ krooni langusest enda elatistaseme allasurumist. Nõnda piirdus „Võitlus“ seega, et ta kogu

kroonivõitluse aegu sõnagi ei öelnud ja alles, kui see oli lõppenud krooni langusega, marodöörina lahinguväljale välja hiilis, et sealt endalegi otsida poliitilist profiiti: „halvasti hoiti, veel halvemini langetati“ („Võitlus“, 1. VII 33).

Oma eeskava lagedust püüdis „Võitlus“ siis seega vabandada, et tema liikumine olevat „suundliikumine“, mille tee määratavat lähtekohast arvates. Ka Kristuselt olevat küsitud tema arvamisi ühe või teise päevaküsimuse kohta ja ta olla andnud siis hoopis teisi vastuseid, kui seda „Moosese ja prohvetite“ eeskavadest võidud eeldada. Ometi andis Kristus vastuseid, kuigi ootamatuid ja omapäraseid, vabadussõjalaste liikumine aga ei anna neid üldse mitte, sel lihtsal põhjusel, et tema lähtekohast määratud suund — 1931. a. märtsi kongressi resolutsioon: „vabadussõjast osavõtnud kodanikele võimaldada eesõigustatuina nautida Põhiseadusega kõigile kodanikele kindlustatud õigusi“ — ei ole võimne muis kodanikes äratama vaimustust.

1917. aasta enamlaste lehtedest saadik ei ole Eesti poliitilises elus lähtunud nii segastest mõistetest, ja samast ajast saadik ei ole oma propagandat arvestatud nii madalale poliitilisele tasemele.

„Võitlus“ tahab oma lugejaid uskuma panna, et majanduskriisi tekitajaks olla meie riigikord. Olevat „häbemata ebaloogiline öelda, et meie raskuste tekitajaks on üleilmiline kriis.“ See ülemaailmaline kriis olevat „kuratliku geniaalsusega leiutatud põhjendus“ („Võitlus“, 4. III 33). Niisama ütleb „Herold“ (28. X 33): „Tüütuseni võib kuulda erakonnameeste väiteid, et praegune majandusline surutis olla tingitud üleilmlisest majanduskriisist.“ See olla „vale ja vildak“.

Kogu vabadussõjalaste kihutuskõnelejate poliitiline ideestik seisab selles, et Toompeal ei oldavat ausad ja ei osatavat juhtida riiki. Millest siis kuulaja peab järeldama, et „meie oleme ausad ja oskame“. Olgugi et juba propaganda-võtted ei kõnele just üleliigsest aususest.

1933. a. mai rahvuspühal Tallinna vabadusplatsil kõneles A. Sirk pateetiliselt, kuidas Venemaal ei olevat ei vendlust, üheõiguslust ega vabadust. „Meie teame, et tuhandeid saadetakse seal Siberi taigadesse metsatöödele hukkumiseks. Kas see on vendlus? Või kus on Venemaal üheõiguslus, kui kommuniste on paar protsenti, need on eesõigustatud, kuna aga 98% nälgib. Või on seal trüki- ja sõnavabadust? Ei jälgegi“ („Võitlus“, 9. X 33). Ta unustas ainult lisamast, et sedasama on enamlusele järele teinud ka fašistlik kord: ka seal pole õiguslikku korda ja „vendi“ saadetakse ilma kohtuta hulgana vanglatesse ja koonduslaagritesse; ka seal on eesõigustatud monopolierakonna liikmed, kes moodustavad rahvaarvust ainult mõne protsendi, kuna kogu muu rahvahulk on — paariad; ka seal pole trüki- ja sõnavabadusest jälgegi. Ja seda kutsub „Võitlus“ fašismi „orgaaniliseks solidariteediks“.

„Aufstieg'il“ on õigus, kui ta kõigi oma sümpaatiatega juures vabadussõjalastele peab ütleva, et neil puuduvad juhid ja puudub selgus mõtetes. Vabadussõjalaste kogu mõju rahvasse tuleb — peale puhtväliste põhjuste, eeskätt riigikogu ringide raskete poliitiliste eksituste — nimetusest „vabadussõjalane“. Poliitiliselt rohkem arenenud Soomes on nimetusel „rindemees“ päevapolitikas niivõrd palju vähem kõla, et ta Lapua IKL taha sootuks varju jääb. Meil on see aga teisiti. Meie poliitiliste ideede lageduses on rühmitis ettevõtlikke vabadussõjalasi mõttele tulnud oma heakõlalisest „firmast“ poliitilist profiiti lüüa veel rohkem kui 10 aasta pärast, kuigi sealjuures tuli pahempidi pöörata meie vabadussõja mälestus, tembeldades vabadussõja aadet fašismiks ja landesväari sõja tagatipuna osutudes landesväärlastega mõttevõrdadeks ja koalitsioonisõpradeks. Meie poliitiline mõtlemine on alles niivõrd lapsekingades, et teda ei hämmasta need seikluslikud vastuoksused.

Tuleviku väljavaated.

Oma iseseisvuse algaastail armastasime end kut-
suda kõige demokraatlikumaks rahvaks Euroopas. Oli
ju meil kõige demokraatlikum põhiseadus, elav rahvus-
tunne, mis meid aitas võita vabadussõja, üldkirjaoskus,
teatav hariduse kõrgus, mis võimaldas meile enesejuh-
timist, kõigist Balti riikidest kõige suurem homogeenus,
mis muret ei tekitanud suurte sisevõitluste pärast.
Isegi meie enamlased nimetasid meid „lootuseta“ demo-
kraatlikuks rahvaks.

14 aastaga oleme pidanud nägema, et sellest kõi-
gest on veel vähe. Põhiseadus üksi ei tee veel riiki
demokraatiaks. Ühe ja sellesama põhiseadusega on
Põhja-Ameerika Ühendriigid üks meie aja klassika-
listest demokraatiatest ja Lõuna-Ameerika — üks
klassikalistest demokraatia karikatuuridest.

Meie võtsime demokraatiast tema kõige paindu-
vama vormi — parlamentarismi. Juba Põhiseaduse
koostamisel kostis häáli, et see mitte hädaohuta ei ole.
Ta esitab oma kasutajatele kõige kõrgemad nõudmised.
Ta on nagu kõige täiuslikum masin, mis vajab kõige
vilunumat käsitlust.

Ameerika Ühendriikide rajamisel hoiatas George
Washington, et võimused mitte ei ühendataks, — see
võida viia tasakaalurikkele. Meil ühendati aga kogu
seadusandlik ja täidesaatev võim rahvaesinduse kätte,
jättes teda ennast ilma ühegi vastukaaluta. Loodeti,
et rahvast ja tema esindajaid saavad juhtima ainult
kõige õilsamad riiklikud huvid, ja loobuti igast tagati-
sest seks puhuks, kui see ehk ka teisiti juhtuks olema.

Rahvustunne on küll demokraatliku rahvusriigi
loomulik alus, kuid igapäisemates oludes ei pääse ta
ikka maksvusele. Seal on vaja riiklikku teadvust, mis
näitaks teed keerulistes päevamuredes. Selle poolst
oleme aga nõrgad. „Riigitüdimus“, mille üle meil nii
tihti kurdetakse, tuleks õigemini ristida „riigisaa-
matuseks“.

Ilmasõja ja revolutsiooni vapustused olid meid
paisanud peaaegu üle öö keskajast tänapäeva Euroo-

passe. Vallavolikogust tulime otseteed riiki valitsema. Järjekestvusest ja traditsioonidest ei saanud jutugi olla.

Vene vabadusliikumine oli meid koolitanud järjekindlaks ja põhimõttelikuks vastasrindluseks valitsusele. See on nii lihas ja luus, et temast niipea võimata lahti saada. Tulemuseks on, et hoolimata rahvavalitsusest, meie liiga kergesti ikka jälle kaldume vaatama valitsusele kui rahvast ja meist enestest täitsa olenevata asutisele.

Tsaariaegsest kitsikusest ei võinud ka meie riigijuhid kuskilt pärandada demokraatlikke rahvajuhimise traditsioone. Olime üles kasvanud kitsukestes pool-põrandaalustes ühemeelsete ringikestes ja sealt sattusime äkki suure päeva kätte, kus riiki tuleb juhtida avaliku arvamise najal, mida peavad lootma teisest küljest riigijuhid ise. Mis ime, et meie juhtimine selle kahekülgse ülesandega hästi hakkama ei saa ja riigi valitsemine liiga sagedasti kujuneb asjade ajamiseks päevast päeva ja peost suhu?

Üldine kirjaoskus on ainult potentsiaalne võime, mis muutub efektiivseks alles siis, kui teda kasutatakse. Meie haritlane erineb meie vähemusrahvaste omadest pahatihti oma poliitiliste huvide puudumisega ja riiklikkude algmõistete lagedusega. Automaatse mõtlema-tusega jätkatakse meil feodaalse baltluse äraiganenud traditsiooni, et üliõpilane ärgu tegelgu politikaga: meie ülikoolilinnas pole ainustki poliitilise diskussiooni klubi. Ei tohi siis väga üllatuda, et üks „Võitluse“ number kiitis vabadussõjalaste virr-varri, mille sarnast ei leidu naljalt ühelgi teisel rahval — olevat kogu ni meie „haritlaste liikumise“.

Vene revolutsioonist päritud klassivõitluse vaimu ning Balti traditsioonilise apoliitilisuse aluspinnal ei võinud kuidagi kosuma hakata nii nõudlik lääne taim, nagu seda on parlamentarism. Meie poliitilised erakonnad kuivasid kihirühmadeks, poliitilised diskussioonid — riigivarade jaotamiseks, meie parlamentarismi kriis sai igauhele silmanähtavaks.

Kas oleme seega „omadega läbi“? Peame end ar-

vama nende alaealiste rahvaste sekka, kellel puudub poliitiline küpsus, et kanda demokraatiat?

Kui talumees peab tarvitama masinat, mille keerulist värki ta ei tunne, siis ei saa tulemata jääda vipe-rused. On mees küllalt nõutult higistanud ja taeva mustaks kirunud, tuleb tal tahtmine kogu kupatis aia taha kraavi kihutada, kui ta seda juba koha peal viha-hoos puruks ei peksta. See on seisukord, mis meid ähvardab. Niisugusel silmapilgul on hädasti vaja natuke kannatust, et mitte astuda mõtlemata samme, mida pärast raske parandada.

Vabadussõjalaste kihutuses on üks tähendusrikas külg, mis põhjustab lootusi. Oma kõige fašistliku-maidki ihasid, millel ei ole midagi ühist demokraatiaga, püüavad nad ikka kangekaelselt tembeldada demokraat-likeks. Kui see ka on silmakiri, — silmakiri on siiski pahe tribuut voorusele. See on tribuut demokraatlikule veendumusele, mis nii kindlalt elab meie rahva südames, et meie fašistid ei julge seda avalikult rünnata.

„Aufstieg'il“ on õigus kurta, et vabadussõjalased on jätnud puutumata demokraatliku korra „põhikur-juse“ — üldise valimisõiguse. Selle kõigutamiseks pole neil jätkunud Mussolini' küünilist julgust. Sest kui seda puudutada, siis märkaks ka kõige apoliitilisemgi inimene, et nüüd tema kodanikuõigusi röövitakse. Nad katsetavad enne ettevaatlikult ümberhaaramismanöövrit, et rahvas ise nõuta olekus loobuks oma õigustest, nagu seda tegid sakslased kogu oma saatust ühele kaardile pannes ja Hitler'i kätte usaldades. On tarvis, et seda hädaohtu märgataks enne kui on liiga hilja.

Meie rahval ei puudu eeldusi demokraatlikuks riik-luseks, kui ta ainult tahaks neid kasutada. Ja kasu-tada tahab ta neid siis, kui ära tunneb, mida talle tähendab demokraatiast loobumine.

Kui Pilsudski ütles, et Poolamaa oma eksponeeri-tud rahvusvahelises seisukohas ei või endale lubada fašistlikku eksperimenti, siis seda enam maksab see väikese Eesti kohta. Meile oleks see otsekohe surmaks.

Meil ei saa juttugi olla mingist imperialistlikust suuruse või „revanši“ müüdist, millega fašism Itaalias

ja Saksamaal oma pooldajaid fastsineerib ja rahvahul-
kade ees neilt kodanikuõiguste äravõtmist vabandab.
Vastupidi, meie väikerahvale on iga rahvaliige liiga
kallis, kui et teda paariaks muutes võiks välja suruda
rahvuse moraalsest ühtlusest.

Ei saa ka juttu olla meie piiride kitsuse ja rahvus-
vahelise läbikäimise elavuse juures, et mingis õhukind-
las isolatsioonis saaks meil välja dresseerida mingit
„laboratooriumi generatsiooni“, mis niivõrd lahti oleks
eestlase sitkest individualismist ja niivõrd täis karja-
likku alistumisvaimu, et ta monopolipartei piiramatut
võimu enda üle hakkaks pidama enesestmõistetavaks.

Fašism peaks meil seisma paljal vägivallal, ja seda
näitas juba Anvelt'i kogemus, et vägivallavõim saab
meil püsida ainult võõraste toetusel. Kuna see võõras
toetaja ei saa olla Nõukogude Venemaa, saab see olla
ainult Saksamaa. Sellele arvestusele rajanebki Balti
hitlerlaste sõprus meie vabadussõjalastega.

Mis tähendab meile riiklik võim sakslaste armust,
seda mäletame veel 1918. aastast. Saksa rahvussotsia-
listide tõuline enesejumaldamine ja nende juhtide eks-
pansionikavatsused ida sihis ei jäta mingit kahtlust
selle kohta, mis saatust meie „madalamat tõugu“ siis
ootaksime „kultuuritoojate“ poolt.

Lääne demokraatiate abil oleme saavutanud oma
iseseisvuse, ja ainult demokraatiana saame seda säili-
tada. Teist teed ei ole. Hävitades oma siseriigis õigus-
likku korda, kaotame ka väliselt oma olemise aluse, oma
rahvusliku enesemääramise õiguse rahvastevahelises
õiguslikus korras; saame läbi oksa, millel ise istume.

Eestil on eeldusi demokraatiaks, aga ta peab end
alles kasvatama demokraatiaks. Tasakaalustatud riigi-
korra õnnistus ei kuku iseenesest rahvastele sülle, kui
nad ise selle kallal vaeva ei näe. See äratundmine peab
andma eluülesande uuele ajajärgule, mis vabanedes
vene ja balti äraiganenud traditsioonidest, võitluses
iseendaga ja oma saatusega ehitab üles Eesti omapärase
rahvusriikluse.

S i s u.

Sissejuhatus.	
Enamlus.	3
Sotsialistliku ilmavaate vastuolu demokraatiaga . . .	7
Lenin diktaatorina	9
Sovettide riik	11
Diktatuur majanduses	14
Fašism.	
Parlamentarismi karikatuur endises Itaalias . . .	17
Fašismi süünd kodusõjast	19
Fašism muutub „totaalseks“	23
Fašismi ilmavaade	24
„Korporatiivne ühiskond“	25
Fašismi sugulus enamlusega	27
Fašistlik parlament	28
Fašistlik erakond	29
Mussolini' iseloomustus	30
Fašismi väljavaated	31
Fašism ja majanduskriis	32
Isikulised ja sõjalised diktatuurid.	
Mustafa Kemal	34
Pilsudski	36
Leedu	40
Jugoslaavia	41
Primo de Rivera	44
Lõuna- ja Kesk-Ameerika	46
Vene valged	49
Lapua	52
Hitler.	57
Antisemitism	58
Rosenberg	60
Eeskava	62
Veimari riigi surmaheitlus	65
Pöörak paremale	68
„Tat-Kreis“	69
Hitler'i liikumise üldiseloom	71
Tung idasse	72
Hitler ja baltlus	78
„Der Aufstieg“	81
Diktatuuride peajoonid	90
Diktatuuripüüded Eestis.	
Enamlus	94
Parempoolsed diktatuuripüüded	96
„Vabadussõjalaste liikumine“	96
Üleminek fašismile	99
Põhiseaduse eelnõu	103
Vabadussõjalased ja Hitler	105
Propaganda-võtted	114
Tuleviku väljavaateid	120